Науково-фантастичний роман

ЧАСТИНА ПЕРША

ДРАМА МЕЙСТЕРЗИНГЕРА

Снігова рівнина. Стомлені собаки тягнуть нарти. Собак поганяє каюр, але й він спотикається від утоми. На нартах лежить людина, безсило звісивши голову. Каюр падає. Собаки зупиняються і, немов по команді, лягають на сніг.

Рядом із сніговою рівниною ростуть кактуси. В тіні зелених каштанів по тротуару йде маленький чоловік, майже карлик, у добре пошитому літньому фланельовому костюмі і капелюсі-панамі з широкими крисами. Він не може не бачити драми в сніговій пустелі, але байдуже проходить мимо.

Снігова рівнина кінчилася. Пустир. За ним піски, пальми, оазис. Тут теж відбувається якась драма. Бедуїн-вершник підхоплює красиву дівчину в європейському костюмі, перекидає через сідло і мчить на скакуні вчвал. Дівчина кричить, простягає руки, б'ється. Кілька європейців сідають на коней і кидаються в погоню...

Маленький чоловік неуважним поглядом окидає оазис, бедуїна, погоню ї йде далі, комічно викидаючи ноги вперед.

За пустелею — набережна. Відбувається посадка на великий океанський пароплав. Димлять чотири низькі. похилені назад труби. Завиває сирена. На сходнях починається бійка. Когось піймали. Хтось виривається, падає вниз...

Знову пустир. За ним скелі. Гордо височіє середньовічний замок, оточений валами, ровами, наповненими водою. На підйомному мосту

рицар, який під'їхав до замка. Він вимагає, щоб йому відчинили ворота. На вежах стоять люди. Раптом міст починає підніматися. Зляканий кінь кидається вбік, намагається стрибнути з мосту...

Не додивившись, чи вдасться це йому, чи, може, він разом з вершником потрапить у пастку, маленький чоловік відводить погляд і з виглядом нудьгуючої людини бурчить собі під ніс:

— Скрізь і всюди одне й те ж... Нудьга!

І він ще вище підкидає ноги, йдучи по гладенькому тротуару.

Тут же, асфальтовою дорогою, тече безперервний потік автомобілів, білих, синіх, голубих, золотистих, мов жужелиця, блискучих лімузинів останньої моделі і стареньких фордів. Люди, які їдуть в автомобілях і йдуть по тротуарах, з такою ж байдужістю дивляться на снігові пустелі, оазиси, океанські пароплави, середньовічні замки, як і маленький чоловік.

Їх значно більш цікавить сам маленький чоловік. До нього обертаються голови всіх, хто йде і їде. Побачивши маленького чоловіка, люди багатозначно переглядаються. І на їхніх обличчях з'являються посмішки, а в очах — величезний інтерес, який буває тільки у відвідувачів зоопарку, коли вони бачать незвичайну екзотичну тварину. І разом з тим люди виявляють до маленького чоловіка шанобливу повагу. Знайомі непомітно штовхають одне одного ліктем і тихо говорять:

— Дивись! Престо! Антоніо Престо!

— Еге ж, як мало важить і як дорого коштує!

— Кажуть, його капітал складає сто мільйонів доларів.

— Більше трьохсот.

— А він же ще такий молодий, щасливець!

— Чому він не в автомобілі? У нього ж одна з найкращих машин у світі. На особливе замовлення.

— Це його звичайна ранкова прогулянка. Автомобіль їде вслід за ним.

А маленький чоловік спокійно іде вперед, намагаючись нічим не відрізнятися од інших, не звертати на себе уваги. Але це йому вдається не краще, ніж слону, який іде посеред натовпу зівак. У нього незвичайна фігура, незвичайні жести, міміка. Кожен його рух викликає посмішки, сміх. Адже він — живе втілення смішного. Ще дитиною він викликав сміх у навколишніх людей. Він міг бути веселий, сумний, замислений, міг сердитися й обурюватись — наслідок був один: люди сміялися. Спочатку це дратувало його, але згодом він звик. Що ж робити? Така його зовнішність.

Він був майже карликом, з надмірно довгим туловищем, короткими ногами, довгими, аж до колін, руками дорослої людини. Його велика голова, широка у верхній частині і вузька донизу, зберегла риси дитячої будови. Особливо смішним був його м'ясистий ніс, глибоко запалий на переніссі. Кінчик носа загинався вгору, мов турецька туфля. Цей ніс був незвичайно рухливий, і від того щохвилини змінювався не тільки вираз, але й уся форма обличчя. Престо був справжньою, завершеною потворою, але в його потворності не було нічого огидного. Навпаки, вона викликала симпатію. В його великих жвавих карих очах світилися доброта й розум. Це був виключний, єдиний у своєму роді витвір природи.

Комічно викидаючи вперед свої короткі ноги, Антоніо Престо з байдужим виглядом ішов серед натовпу, який заливався сміхом.

Він повернув ліворуч у кипарисову алею, що вела до великого саду. В саду, посередині евкаліптового гаю, стояла китайська альтанка. Престо ввійшов у неї і опинився в кабіні ліфта. Ліфт посеред саду міг би викликати здивування у кожної необізнаної людини, але Престо добре знав цю дивну споруду. Кивнувши головою у відповідь на привітання хлопчика, який обслужував ліфт, Престо кинув коротке розпорядження:

— На дно!

При цьому він зробив такий виразний жест рукою, немовби хотів проткнути землю до самого пекла. Це було так смішно, що хлопчик засміявся. Престо грізно подивився на нього. Від його погляду хлопчик засміявся ще голосніше.

— Пробачте, містер, але я не можу, справді не можу... — виправдувався хлопчик.

Престо, зітхнувши, махнув рукою.

— Добре, Джон, не виправдуйся. Ти в цьому винен не більше, ніж я. Містер Пітч приїхав? — запитав він у хлопчика.

— Двадцять хвилин тому.

— Міс Гедда Люкс?

— Ще ні.

— Ну, звичайно, — сказав незадоволено Престо. І ніс його несподівано заворушився, наче маленький хобот.

Хлопчик знову не втримався і вискнув од сміху. Добре, що в цю хвилину ліфт зупинився, а то Престо розсердився б на хлопця.

Антоніо вискочив із кабіни, пройшов широкий коридор і опинився у великій круглій кімнаті, освітленій потужними ліхтарями. Після гарячого, незважаючи на ранок, сонця тут було прохолодно, і Престо полегшено зітхнув. Він швидко перетнув круглу кімнату і відчинив двері в сусіднє приміщення. І одразу немовби "машина часу" перенесла його з двадцятого століття в німецьке середньовіччя.

Перед ним був величезний зал, стеля якого замикалася вгорі вузьким склепінням. Вузькі і високі вікна та дверці, вузькі і високі стільці. Через вікно падало світло, залишаючи на широких кам'яних плитах підлоги чіткий малюнок готичної віконної рами.

Престо ввійшов у смугу світла і зупинився. Серед цих високих і вузьких меблів фігура його здавалась особливо маленькою, незграбною, недоладною. І це не випадково: в такому контрасті був точно продуманий розрахунок режисера.

Старий німецький замок був зроблений з фанери, клею, полотна і фарб за кресленнями, етюдами і макетами видатного архітектора, який міг з честю будувати справжні замки і палаци. Але містер Пітч — Пітч і К° — власник кіностудії, платив архітекторові значно більше, ніж могли б заплатити йому титуловані особи за спорудження справжніх замків, і архітектор вважав за краще будувати бутафорські замки з полотна і фанери.

В середньовічному замку, вірніше, в кутку залу і за його фанерними стінами була метушня. Робітники, маляри, художники і теслярі під керівництвом самого архітектора закінчували установку декорацій. Необхідні меблі — справжні, а не бутафорські — вже стояли в "замку". Інженер-електрик та його помічник возилися з юпітерами — величезними лампами, на багато тисяч свічок кожна. Головне в кінофільмі — світло. Не дивно, що це світло — основна турбота постановників. Містер Пітч і К° могли дозволити собі таку розкіш: зробити величезний павільйон під землею, щоб яскраве каліфорнійське

сонце не псувало ефектів штучного освітлення під час павільйонних зйомок.

Із-за декорацій виглядали статисти і статистки, уже вбрані в середньовічні костюми і загримовані. Всі вони з цікавістю, повагою і разом з тим із мимовільною посмішкою дивилися на молодого чоловіка, який стояв у "сонячному" промінні посередині залу. Статисти шепталися:

— Він...

— Антоніо Престо...

— Боже, який смішний! Він навіть у житті не може постояти спокійно жодної хвилини.

Так, це був він, Антоніо Престо, незрівнянний комічний артист, який затьмарив славу колишніх корифеїв екрана: чапліних, кітонів, бенксів. Його артистичний псевдонім надзвичайно влучно визначав його стрімку суть . Престо жодної секунди не був спокійним. Рухались його руки, ноги, туловище, голова і його незрівнянний ніс.

Трудно було пояснити, чому кожний його рух викликає такий нестримний сміх. Але опиратися цьому сміху ніхто не міг. Навіть відома красуня леді Трайн не могла утриматись від сміху, хоч, як твердять усі, хто її знав, вона не сміялася ніколи в житті, приховуючи свої нерівні зуби. На думку американської критики, сміх леді Трайн був найвищою перемогою геніального американського коміка.

Свій природний дар Престо подесятерив дуже своєрідною манерою грати. Престо любив грати трагічні ролі. Для нього спеціально писали сценарії за трагедіями Шекспіра, Шіллера, навіть Софокла... Тоніо-Отелло, Манфред, Едіп... Це було б профанацією, якби Престо не грав своїх трагічних ролей з чарівливою щирістю і глибоким почуттям.

Комізм Бестера Кітона полягав у суперечності його "трагічної", нерухомої маски обличчя з комічністю положень. Комізм Тоніо Престо був у тому, що і положення, й обстановка, і навіть його власні внутрішні переживання суперечили його неможливій, недоладній, немислимій фігурі, його жестам паяца. Можливо, ніколи ще комічне не підіймалося до таких висот, майже стикаючись із трагічним. Але глядачі цього не помічали.

Тільки одна людина, видатний європейський письменник і оригінальний мислитель на запитання американського журналіста про те, як йому подобається гра Антоніо Престо, відповів: "Престо страшний у своєму безнадійному бунті". Але ж це сказав не американець, притому він сказав фразу, яку навіть важко зрозуміти. Про який бунт, про бунт проти кого говорив письменник? І про цю фразу незабаром забули. Тільки Антоніо Престо дбайливо беріг у пам'яті цей відзив іноземця, який зумів заглянути в його душу.

Це був бунт скривдженого природного виродка, який прагнув до повноцінного людського життя. Трагічна в своїй безнадійності боротьба.

Але й право грати трагедії дісталося йому нелегко. В перші роки його примушували виступати тільки в ролях блазнів, ламатися, кривлятись, діставати стусани і, на втіху глядачів, падати. В його щоденнику були такі записи:

"12 березня.

Учора ввечері прочитав новий сценарій. Він обурив мене. Безглуздий сценарій, а для мене — безглузда роль.

Сьогодні зайшов до нашого директора, кажу:

— Ваш сценарний департамент не міг придумати дурнішого сценарію? Коли ж цьому буде край?

— Коли публіка порозумнішає і їй перестануть подобатись такі картини. Вони дають долари, і це все, — відповів він.

Знову долари! Все для них.

— Але ж ви самі псуєте глядачів, псуєте їх смак такою пошлістю! — вигукнув я.

— Якщо у вас така точка зору, то вам краще не зніматися для екрана, а стати вихователем у пансіоні благородних панночок. У нас комерційне, а не педагогічне підприємство. Пора вам це зрозуміти, — спокійно зауважив директор.

Чи можна було продовжувати розмову з такою людиною? Я пішов від нього розлютований. В люті безсилля того ранку я навмисне перегравав, утрирував самого себе, блазнював, строїв дурня. Нате! Одержуйте, якщо вам тільки це треба! І разом з тим думав: "Невже режисер не припинить моєї клоунади?" Та він не припинив. Він був задоволений! А під час перерви до мене підійшов директор, що, як виявилося, стежив за моєю грою, ляснув по плечу і сказав:

— Бачу, що ви одумалися. Давно б так. Ви грали сьогодні, як ніколи. Фільм матиме колосальний успіх. Ми чудово заробимо!

Я готовий був кинутися на нього, задушити цю людину або ж завити, як собака.

Але що я можу зробити? Куди тікати? Залишити мистецтво? Покінчити з собою?.. Прийшовши додому, три години грав на скрипці, — це заспокоює мене, — і думав, шукаючи виходу, але нічого не придумав. Стіна..."

Тільки тоді, коли він став всесвітньо відомим артистом, кіноторгаші мусили згодитися з примхами — "чудацтвами" — Престо і неохоче

допустили його грати трагічні ролі. А втім, вони заспокоїлися, коли побачили, що у Престо "трагедії виходять смішніші від комедій".

— Гофман, Гофман! Ви вважаєте, що світло падає під хорошим кутом? — спитав Антоніо в оператора.

Оператор Гофман, флегматичний товстун у клітчастому костюмі, уважно подивився в візир апарата. Світло так освітлювало обличчя Престо, що западина носа недосить чітко була позначена тінню.

— Справді, світло падає занадто прямовисно. Опустіть софіт і занесіть юпітер трохи ліворуч.

— Єсть! — відповів робітник, як відповідають на кораблі.

Різка тінь упала на "сідло" носа Антоніо, і від цього його обличчя стало ще смішнішим. У промені цього світла біля вікна мала відбутися сцена трагічного освідчення нещасливого закоханого, якого грав Престо, — бідного мейстерзингера, злотокудрій дочці короля. Роль королівни виконувала зірка американського екрана Гедда Люкс.

Антоніо Престо звичайно сам був режисером фільмів, у яких брав участь. І цього разу до приїзду Гедди Люкс він почав проходити з статистами деякі масові сцени. Одна молода, недосвідчена статистка пройшла по сцені не так, як треба було. Престо застогнав і попросив її пройти ще раз. Знову не так. Престо замахав руками, як вітряк, і закричав дуже тонким, дитячим голосом:

— Невже це так важко — ходити по підлозі? Я вам зараз покажу, як це робиться.

І, зіскочивши з свого помосту, Престо показав. Показав він дуже наочно і вірно. Всі зрозуміли, що потрібно. Але разом з тим це було так смішно, що статисти не стрималися і голосно засміялися. Престо почав

сердитись. А коли він сердився, то був смішний, як ніколи. Сміх статистів став гомеричним. Барони й рицарі хапалися за животи і мало не падали на підлогу, придворні дами сміялися до сліз і псували собі грим. У короля злетів парик. Престо дивився на це стихійне лихо, викликане його незвичайним талантом, потім раптом тупнув ногою, схопився за голову, побіг і сховався за куліси. Заспокоївшись, він, блідий, повернувся в "замок" і сказав:

— Я даватиму накази із-за екрана.

Репетиція тривала. Всі зауваження Престо були дуже розумні і свідчили про його талант і великий режисерський досвід.

— Міс Гедда Люкс приїхала! — сповістив помічник режисера.

Престо передав кермо влади помічникові і пішов одягатися та гримуватись.

Через двадцять хвилин він вийшов в ательє уже в костюмі мейстерзингера. Костюм і грим не могли приховати його потворності. О, який він смішний був! Статисти ледве стримували сміх і відводили очі вбік.

— А де ж Люкс? — нетерпляче запитав Тоніо.

Партнерка примусила чекати себе. Будь-якій іншій артистці це так не минулося б, але Люкс могла дозволити собі таку вільність.

Нарешті вона прибула, і її поява справила, як завжди, великий ефект. Краса цієї жінки була незвичайна. Природа немовби збирала протягом сотні років по крихітках усе, що може чарувати людей, зберігала його, відбирала у поколінь жінок, щоб, нарешті, злити воєдино весь цей блискучий арсенал краси і жіночого очарування.

У Антоніо Престо нервово заворушився туфлеподібний ніс, коли він подивився на Люкс. І всі, починаючи від перших артистів і кінчаючи останнім теслярем, втупилися в Гедду. Статистки дивились на неї майже з благоговійною любов'ю.

Ніс Престо починав рухатися все більше, ніби він винюхував повітря.

— Світло! — крикнув Престо тонким голоском, який від хвилювання став ще пронизливіший і тонший.

Цілий океан світла розлився по ательє. Здавалося, що Гедда Люкс принесла його з собою. її псевдонім так само личив їй, як "Престо" її партнерові .

Перед зйомкою Престо вирішив прорепетирувати головний кадр — освідчення мейстерзингера дочці короля.

Люкс сіла у високе крісло біля вікна, поставила ногу в розшитій золотом туфельці на різьблений ослінчик і взяла в руки шитво. Біля її ніг уклався чудовий дог тигрової масті. А на певній відстані від Люкс став Престо і під акомпанемент лютні почав декламувати поему про любов бідного співака до благородної дами. Дочка короля не дивиться на нього. Вона все нижче схиляє голову і чомусь посміхається. Можливо, що в цю мить вона думає про прекрасного рицаря, який на останньому турнірі переміг усіх суперників на славу її краси і удостоївся її небесної посмішки. Але мейстерзингер розуміє цю посмішку по-своєму — недарма ж він поет.

Мейстерзингер підходить до неї, він співає дедалі з більшою пристрастю, потім падає перед нею на коліна і починає говорити про своє кохання.

Нечуване зухвальство! Неймовірна образа! Жахливий злочин! Королівна, не підводячи голови від шитва, хмуриться. Очі її кидають

іскри, вона тупає маленькою ніжкою в позолоченій туфельці по різьбленому ослінчику, кличе слуг і наказує вивести нахабного поета. Входять слуги, хапають мейстерзингера і ведуть у тюрму. Мейстерзингер знає, що його чекають тортури і кара, але не жалкує про те, що зробив, і посилає своїй коханій останній погляд, сповнений любові і відданості. Він охоче прийме смерть.

Сцена пройшла прекрасно. Престо задоволений.

— Можна знімати, — каже він Гофману.

Оператор уже стоїть біля апарата. Всю сцену він спостерігав через візирне скельце. Престо знову стає біля крісла Люкс.

— Знімаю, — говорить Гофман.

Ручка апарата закрутилася. Сцена повторювалась бездоганно. Мейстерзингер співає, королівна схиляє обличчя все нижче і чомусь посміхається. Мейстерзингер підходить до королівни, падає на коліна і під музику починає пристрасно говорити. Престо захоплений. Він не тільки грає жестами і багатою мімікою свого рухливого обличчя. Він говорить і шепоче палкі слова освідчення з такою щирістю і силою, що Люкс, забуваючи десятки разів пророблену послідовність рухів і жестів, трошечки підводить голову і з деяким здивуванням поглядає на свого партнера самими куточками очей.

І в цю мить відбувається щось, не передбачене ні сценарієм, ні режисером.

Престо, коротконогий, головатий, із своїм туфлеподібним, рухливим носом, освідчується в коханні! Це здалося Гедді Люкс настільки недоладним, безглуздим, комічним, неможливим, що вона раптом засміялася нестримним сміхом.

Це був сміх, що охоплює раптом людину, як приступ страшної хвороби, і тримає, не випускаючи з своїх рук, трясучи тіло в судорожному напруженні, знесилюючи, викликаючи сльози на очах. Люкс сміялася так, як не сміялась ніколи в житті. Вона ледве встигала переводити подих і знову заливалася розкотистим сріблястим сміхом. Вишивання випало у неї з рук, одна із золотистих кіс спустилася до підлоги. Стривожений дог схопився і здивовано дивився на свою хазяйку. Розгублений Престо теж підвівся на ноги і, похмуро звівши брови, дивився на Люкс.

Сміх так само заразливий, як позіхання. Не минуло й хвилини, як сміх охопив уже все ательє. Статисти, теслярі, монтери, декоратори, гримери — всі були під владою сміху.

Престо ще кілька секунд стояв, немов уражений громом, потім раптом підняв руки і, стиснувши кулаки, з перекривленим обличчям зробив крок до Люкс. У цю хвилину він був швидше страшний, ніж смішний.

Люкс подивилася на нього, і сміх її раптом обірвався. І так само раптово замовк сміх по всьому ательє. Оркестр давно перестав грати, бо у музикантів, охоплених нестримним сміхом, смички повипадали з рук. І тепер в ательє настала моторошна тиша.

Ця раптова тиша немовби привела Престо до пам'яті. Він повільно опустив руки, повільно повернувся, ледве тягнучи ноги, дійшов до великого дивана і впав ниць.

— Вибачте, Престо! — раптом сказала Люкс, порушуючи тишу. — Я поводилась, як дівчинка, і через мій дурний сміх зіпсовано стільки плівки.

Престо заскрипів зубами: "Вона думає тільки про зіпсовану плівку!"

— Ви даремно вибачаєтесь, — замість Престо відповів їй Гофман. — Я навмисне не припиняв зйомки і зовсім не вважаю плівку зіпсованою. На мій погляд, цей новий варіант кадру біля вікна чудовий. Справді, сміх, нищівний сміх, який не залишає ніяких надій, сміх коханої жінки у відповідь на палке освідчення — хіба для закоханого він не страшніший від найжахливіших мук? Хіба цей сміх не перетворив на мить любов мейстерзингера в пекучу ненависть? О, я знаю нашу американську публіку, публіка сміятиметься, як ніколи. Ці вирячені очі мейстерзингера, розкритий рот... Ви не гнівайтесь, Престо, але ще ніколи ви не були настільки ефектні. І якби я не бачив вас кожного дня, то не зміг би крутити ручку апарата.

Престо підвівся і сів на диван.

— Так, ви маєте рацію, Гофман, — сказав він повільно і глухо. — Це вийшло чудово. Наші американці подохнуть зо сміху.

І раптом, чого ще ніколи не бувало, сам Тоніо Престо засміявся сухим, тріскучим сміхом, показавши ряд дрібних і рідких зубів. У цьому сміху було щось зловісне, і ніхто не обізвався на нього.

УБИВЧИЙ СМІХ

Після цієї злополучної зйомки Престо сів в автомобіль і, за словами шофера, "загнав машину на смерть".

Незадоволення, образа на життя, обурення несправедливістю природи, скривджене самолюбство, муки неподіленого кохання — все, що протягом років збиралось у його душі, прорвалося в страшному виверженні. В шаленій їзді він прагнув знайти заспокоєння, ніби хотів утекти від самого себе.

— Вперед! Уперед! — кричав Престо і вимагав, щоб шофер дав повну швидкість.

І вони мчали по дорогах, немов злочинці, за якими женеться поліція. А за ними і справді гналися. Пролітаючи повз ферми, вони давили гусей і качок, які поважно йшли з сусіднього ставу, і розлючені фермери гналися за ними з палицями, але, звичайно, не могли догнати. Двічі за автомобілем погналися на мотоциклетках поліцейські, бо автомобіль мчав з недозволеною швидкістю і не хотів зупинитися, незважаючи на енергійні вимоги поліцейських. Проте поліцейські мотоцикли не могли угнатися за автомобілем Престо. Це була одна з найкращих у всій країні, найпотужніших машин, зроблена на особливе замовлення Тоніо. Він любив швидкість у всьому.

О п'ятій годині вечора Престо, пожалівши шофера, дозволив зробити зупинку біля придорожнього кабачка і пообідати. Сам Престо не приторкнувся ні до чого і тільки випив глечик холодної води.

І знову почалася та сама шалена їзда, яка тривала вечір і всю ніч. Шофер валився від втоми і, нарешті, заявив, що він засинає на ходу і не ручається, що не розіб'є машину разом із сідоком.

— Уперед! — крикнув Престо, але потім раптом підвівся, сів на місце шофера і сам взявся за руль. — Ви можете відпочити, — сказав Тоніо шоферові.

Той завалився на широке сидіння автомобіля і зразу ж міцно заснув.

А думки Престо мчали з такою ж швидкістю, як машина.

— З цим треба покінчити! З цим треба покінчити раз і назавжди, — шепотів Престо.

Коли шофер прокинувся, було сім годин ранку. Автомобіль стояв біля вілли Гедди Люкс.

— Виспалися? — лагідно спитав Престо шофера. — Я зайду сказати міс Люкс доброго ранку, а ви почекайте тут. Потім поїдемо додому.

Сім годин ранку — надто ранній час для візиту, але Тоніо знав, що Гедда Люкс встає о шостій годині. Вона жила надзвичайно розміреним життям за приписом найкращих професорів-гігієністів, щоб якнайдовше зберегти чарівність молодості і краси — свій капітал, на який вона одержувала такі великі проценти.

Люкс уже прийняла ванну, закінчила масаж і тепер робила легку гімнастику у великій квадратній кімнаті, освітленій зверху, зі стелі. Серед білих мармурових колон стояли величезні дзеркала, які відображали Гедду. У фланельовому ранковому костюмі, смугастих шароварах, коротко підстрижена і гладко зачесана, вона нагадувала чарівного хлопчика.

— Тоніо? Так рано? — сказала вона привітно, побачивши в дзеркалі Тоніо Престо, який підходив до неї ззаду. І, не перестаючи вигинатися, нахилятись і розпрямлятись, говорила далі: — Сідайте. Зараз питимемо кофе.

Вона не спитала, чому він прийшов у такий ранній час, бо звикла до дивацтв Престо.

Тоніо підійшов до великої зручної кушетки, сів на край, але зараз же схопився і почав ходити великими колами по кімнаті.

— Престо, перестаньте ходити, у мене в голові паморочиться, коли я дивлюся на вас, — сказала Люкс.

— Мені треба поговорити з вами, — вимовив Престо, не зупиняючись. — У справі, в дуже серйозній справі. Але я не можу розмовляти, коли ви розгойдуєтесь і присідаєте. Сядьте, будь ласка, на диван.

Люкс подивилась на Престо, кількома стрибками добігла до дивана і всілася з ногами. Престо підійшов до неї і сказав:

— Ось так.

Мабуть, він робив неймовірні зусилля, щоб зберегти повний спокій, не розмахувати руками й ногами, не ворушити туфлеподібним носом.

— Гедда Люкс! Міс Гедда!.. Я не вмію говорити... Мені важко... Я люблю вас і хочу, щоб ви були моєю дружиною.

Зрадницький ніс його почав підніматися вгору і ворушитися. Гедда опустила очі і, стримуючи хвилю сміху, що вже підіймалася, сказала якомога серйозніше і спокійніше:

— Антоніо Престо. Але я не люблю вас, ви це знаєте. А коли немає взаємної любові, то що ж може нас з'єднати? Комерційний розрахунок? Він говорить проти такого шлюбу. Подумайте самі. Мій капітал і мої прибутки такі ж, як і ваші. Мені не бракує грошей, але я не хочу і зменшувати свої прибутки. А шлюб з вами знизив би мій заробіток.

Престо швидко підвів голову.

— Як?

Люкс, уперто дивлячись на підлогу, відповіла:

— Дуже просто. Ви знаєте, що публіка боготворить мене. Навколо мого імені створився свого роду культ. Для сотень тисяч і мільйонів моїх глядачів я — ідеал жіночої краси і чистоти. Але поклонники вимогливі до свого божества. їх пошана має бути виправдана. Юрба пильно стежить за найменшими дрібницями мого особистого життя. Коли я на екрані, останній жебрак має право милуватися мною і навіть уявляти себе на місці героя, який завоював моє серце. І от саме тому я нікому не повинна

належати. Юрба, можливо, ще примирилася б, коли б я одружилася з героєм, з чоловіком, що здобув загальне визнання як ідеал чоловічої краси або чоловічих чеснот. Гідним чоловіком для богині може бути тільки бог або, в крайньому разі, напівбог... Якби юрба узнала, що я одружилася з вами, вона обурилася б. Вона вважала б, що це злочинство з мого боку, глузування над найкращими почуттями моїх поклонників. Юрба відвернулася б од мене. А юрба робить успіх...

— І гроші...

— І гроші, звичайно. І я б не здивувалась, якби містер Пітч розірвав контракт зі мною. Я втратила б і гроші, і славу, і поклонників...

— За сумнівне задоволення мати чоловіком таку потвору, як я, — докінчив Престо. — Досить, міс Люкс. Я зрозумів вас. Ви маєте рацію. — Престо раптом тупнув ногою і тонким дитячим голосом закричав: —А якщо у цієї потвори палке любляче серце? Якщо ця потвора вимагає свого місця під сонцем і своєї пайки щастя?..

Цей несподіваний вибух примусив Гедду мимоволі підвести очі на Престо. Ніс його ворушився, наче маленький хоботок, шкіра на лобі то збиралася в зморшки, то розтягувалася до блиску, волосся куйовдилося, вуха рухалися, руки були схожі на поршні парової машини, яка працювала на найшвидшому ходу.

Гедда Люкс уже не могла одірвати погляду від Престо, і вона почала сміятися, спочатку тихо, потім усе голосніше і голосніше.

Неначе повторювалась учорашня "сцена біля вікна" дочки короля з мейстерзингером. Але там усе було навмисне, — так принаймні думала Люкс, — а тут страждання і почуття мейстерзингера були справжнісінькі. Гедда розуміла, що її сміх дуже недоречний і образливий для Тоніо, але нічого не могла поробити з собою. А Престо немовби навіть зрадів цьому сміхові.

— Смійтеся! Смійтесь! — кричав він. — Смійтеся так, як ви ще ніколи не сміялися! Смійтеся! Страшний виродок Антоніо Престо говоритиме вам про свою любов.

І він говорив. Він неймовірно кривлявся. Він пустив у хід весь свій багатий арсенал найрізноманітніших кривлянь і гримас.

Люкс сміялася дедалі більше, глибше, сильніше. Цей сміх уже був схожий на істеричний припадок. Гедда корчилася на дивані в припадку сміху і благаюче дивилася на Престо. На її очах були сльози. Переривчастим від сміху голосом вона ледве промовила:

— Перестаньте, прошу вас!..

Але Престо був невблаганний і невичерпний. Люкс задихалася, знесилена, майже непритомна. Вона схопилася руками за груди, що судорожно здималися від сміху, як людина під час страшного припадку астми.

— Люди нещадні до потворності, хай же й потворність буде нещадна до краси. Моя душа почорніла, мов чорний скорпіон, і стала лютішою від злого горбаня! — кричав Престо.

Гедда Люкс зрозуміла, що він хоче вбити її сміхом. Очі Люкс розширилися від жаху. Руки її тремтіли, вона втрачала свідомість.

Зібравши всю силу волі, Гедда простягнула руку до дзвоника, який стояв на столику біля дивана, і подзвонила. Увійшла покоївка і побачила, що її пані сміється, аж захлинається дрібним сміхом, дивлячись на Престо. Покоївка теж глянула на нього і раптом схопилася за боки, немов страшні кольки зразу вогнем пропалили її нутрощі, і, присівши на підлогу, засміялася нестримним сміхом. На жаль, вона теж була під владою Тоніо, як і її хазяйка.

Гедді Люкс ніхто більше не міг допомогти...

ТВІЙ НІС —ТВОЄ БАГАТСТВО

Гофман сидів у глибокому шкіряному кріслі і курив люльку, коли в кімнату вбіг Престо з запаленими після безсонної ночі очима, обвітреним обличчям, збуджений більше, ніж звичайно.

— Я чекав вас до трьох годин ночі, — сказав Гофман.

Гофман нерідко жив по кілька днів на віллі Престо, яка містилася недалеко від кіностудії містера Пітча і К°. Відомий кінооператор Гофман був тінню Престо. Він стежив за кожним рухом, за кожним новим поворотом кіноартиста, щоб переносити на плівку найоригінальніші пози і найбільш вдалі мімічні моменти у грі рухливого обличчя. Тоніо і Гофман були великими друзями.

— Де ви пропадали? — спитав Гофман, пускаючи з рота клуби диму.

— Я тільки що від Гедди Люкс. Здається, я вбив її сміхом.

— Це ваша спеціальність, — не надаючи особливого значення словам Престо, сказав Гофман.

— Так, так... За гріхи батьків я нагороджений цим прокляттям.

— Чому ж прокляттям, Тоніо? Це чудовий дар. Сміх — найцінніша валюта. Так було завжди.

— Так, але чим викликається цей сміх? Можна смішити людей дотепними думками, веселими розповідями. А я смішу своєю потворністю.

— Леонардо да Вінчі сказав, що велика потворність зустрічається так само рідко, як і велика краса. Він особливо ретельно розшукував скрізь людей, які відзначалися виключною потворністю, і зарисовував їх обличчя в своєму альбомі. А ви... ви, по суті, навіть не дуже й потворні. Надзвичайний комізм викликається не стільки вашим зовнішнім виглядом, скільки суперечністю між величчю почуттів вашої душі і мізерністю тілесної оболонки та цими жестами картонного паяца. Ви чудово заробляєте, користуєтесь колосальним успіхом.

— От оце воно й є. Велич почуттів! Ах, Гофман, у цьому все моє нещастя. Так, я людина високих почуттів, але з тілом кретина. Я дуже нещасний, Гофман. Гроші, слава — все це добре, поки добиваєшся їх. Кохання жінки... Я одержую щоденно сотні листів од поклонниць з усіх кінців світу. Але хіба любов керує моїми кореспонденткаами? Їх приваблює моє багатство, моя слава. Це або сентиментальні старі діви, або продажні душі, які хочуть багатства і прагнуть похизуватися в ролі дружини такого відомого чоловіка, як я. А от Гедда Люкс... Сьогодні я втринадцяте освідчився їй. І вона відмовилась... Але тепер досить. На чортовій дюжині можна зупинитися. Найбільше моє горе в тому, що я по натурі трагічний актор, а змушений бути паяцом. Ви знаєте, Гофман, я ж вкладаю у виконання трагічних ролей усю свою душу, а люди сміються.

Престо підійшов до дзеркала і погрозив кулаком власному відображенню.

— О, проклята пика!

— Ви чудові, Тоніо! — вигукнув, посміхнувшись, Гофман. — Цей жест — щось нове. Дозвольте мені сходити за апаратом.

Престо обернувся і з докором подивився на Гофмана.

— І ти, Брут!.. Слухайте, Гофман, почекайте, не йдіть нікуди. Побудьте хоч один раз тільки моїм другом, а не кінооператором. Скажіть

мені, чому така несправедливість? Ім'я і прізвище можна перемінити, костюм, місце проживання можна перемінити, а своє обличчя — ніколи! Воно як прокляття лежить на тобі.

— Недогляд батьків, — відповів Гофман. — Коли народжуватиметеся вдруге, зажадайте спочатку, щоб батьки показали вашу карточку, і, якщо вона не буде схожа на херувима, не народжуйтесь.

— Не жартуйте, Гофман. Для мене це надто серйозне питання. От перетворився я з нещасного потвори, з голяка на мільйонера. Але на все моє багатство я не можу купити собі п'яти міліметрів, яких невистачає, щоб зробити благообразним хоча б тільки мій ніс.

— Чому ж не можете? — їдьте в Париж, там вам зроблять операцію. Вприснуть парафін під шкіру і зроблять із вашої туфлі чудову грушу дюшес. Або, ще краще, зараз носи переробляють хірургічним способом. Пересаджують кісточки, шкіру. Кажуть, у Парижі багато таких майстерень. На вивісці так і написано: "Ремонтую носи. Римські та грецькі на п'ятдесят процентів дорожче".

Тоніо похитав головою.

— Ні, це не те... Я знаю одну дівчину. В дитинстві вона перенесла якусь тяжку хворобу, здається дифтерит, після чого у неї запало перенісся. їй недавно зробили операцію. І треба сказати, що операція мало допомогла. Ніс лишився майже таким потворним, як і був. До того ж шкіра на переніссі вирізняється білуватою плямою.

— Може, робив поганий хірург. Стривайте... чого ж іще? Цими днями я читав у газеті, що, здається, в Сакраменто живе лікар Цорн, який робить справжні чудеса. Цорн діє на якусь залозу, мечовидну чи щитовидну— не пам'ятаю, і ще на залозу в мозку, від чого у людини змінюється не тільки обличчя, але й усе тіло, зріст стає вищий, кінцівки довші. А втім, можливо, усе це газетна вигадка.

— В якій газеті ви читали це? — збуджено запитав Престо.

— Далебі, вже не пам'ятаю. В Сакраменто в редакції будь-якої газети вам скажуть його адресу.

— Гофман, я їду! Іду негайно. Себастьян!.. Себастьян!

Увійшов старий слуга.

— Себастьян, скажи шоферові, щоб він готував машину.

— Шофер спить, ви вчора замучили його, — буркотливо сказав Себастьян.

— Так, правда, нехай спить. Себастьян, виклич таксі, укладай білизну і костюми в чемодан. Я їду.

— Не дурійте, завтра зйомка, — сказав з тривогою Гофман.

— Нехай відкладуть. Скажіть, що я захворів.

— Будьте розсудливі, Тоніо. Адже якщо лікар справді змінить вашу зовнішність, то ви вже не зможете закінчити роль мейстерзингера у фільмі "Любов і смерть". А за контрактом ви зобов'язані це зробити.

— К чорту контракт!

— І ви заплатите неустойку!

— К чорту неустойку! Скажіть, Гофман, можу я на вас покладатись, як на друга?

Гофман кивнув головою.

— Так ось що, — подумавши вів далі Престо, — я не знаю, на який час затримає мене лікар. Якщо не вийде діло у Сакраменто, я їду в Париж. На всякий випадок я визначаю більше часу, ніж, можливо, треба буде: я їду на чотири місяці. Ви давно хотіли побувати на Сандвічевих островах. Їдьте. Відпочиньте, провітріться і привезіть чудовий видовий фільм. Ви ж без апарата існувати не можете. Мою віллу прекрасно збереже Себастьян. На нього цілком можна покластися. Себастьян! Чемодан готовий?

— Востаннє кажу вам: одумайтесь, — промовив хвилюючись Гофман. — Адже ваш ніс — це ваше багатство.

— Та де ж ти, Себастьян? Ти викликав по телефону таксомотор?

ЧАРОДІЙ ЦОРН

Газети не збрехали: лікар Цорн існував. У Сакраменто перший готельний служитель, якого запитав Престо, повідомив його адресу.

— Доктор Цорн! Хто ж його не знає! Це справжній чародій! — відповів лакей.

Престо ще не зовсім вірив, — можливо, лакей підкуплений, і його слова — проста комерційна реклама, але інтерес до Цорна посилився. Тоніо поснідав і, не відпочивши як слід після дороги, звелів подати рахунок, йому довелося заплатити за добу, хоч він тільки поснідав у готелі.

Через кілька хвилин Престо їхав уже в автомобілі по родючій прерії долини Сакраменто. Шофер впевнено вів машину. Було видно, що він уже не раз відвозив пацієнтів до доктора Цорна.

З широкої автостради машина звернула праворуч на вужчу, але таку ж прекрасну гудроновану дорогу. Забризкана краплями машинного

масла і натерта безліччю шин, дорога лисніла металевим блиском і сяяла в сонячному промінні, мов темна річка. Характер місцевості змінився. Річка Сакраменто лишилася збоку. З'явилися невеличкі горби, вкриті гаями (очевидно, штучно посадженими в цій майже безлісій місцевості) вічнозеленого дуба, червоного дерева, сахарної сосни, кипарисів, оливкових дерев. На узліссях росли кактуси, верес, молочай. Інколи зустрічалися апельсинові плантації. Гаряче повітря приносило запах хвої і польових квітів.

Коли шофер зупинився біля колонки, щоб поповнити запас бензину і освіжити в маленькому придорожньому готелі пересохле горло склянкою льодяного оранжаду, Престо вийшов із машини. Йому теж хотілося пити, його, як і скрізь, впізнали. Зчинилася метушня. Хазяїн посміхаючись стояв біля дверей і кланявся Тоніо, мов давньому знайомому. З вікон виглядали жіночі та дитячі обличчя так, ніби вони дивилися на екран, чекаючи нового смішного трюку знаменитого артиста. Тоніо поморщився. Сьогодні його більше, ніж завжди, дратувала увага публіки.

Поки Престо і шофер пили в прохолоді напівтемної кімнати оранжад, готельний слуга швидко і спритно заправляв машину, обтираючи пилюку з кузова, пробував шини...

— Ви вже возили пасажирів до доктора Цорна? — спитав Престо шофера.

— Десятки, якщо не сотні разів, — відповів шофер. — Але назад мені ніколи не доводилося возити їх.

Престо занепокоєно заворушив носом. Це так розсмішило шофера, що він поперхнувся і розлив на стіл оранжад.

— Пробачте... в горлі почало дерти, — ніяково виправдувався шофер.

Але Престо не слухав його вибачень.

"Невже усі пацієнти Цорна вмирають? — злякано подумав він. — Не може бути. Просто у лікаря є свій гараж, та й пацієнти Цорна, мабуть, багаті люди, які мають свої машини".

І все ж Престо запитав шофера:

— Що ви цим хочете сказати?

— Те, що люди, які їдуть до Цорна, не повертаються назад.

Престо одвернувся, — він почував, що його зрадницький ніс знову заворушився.

— Як це? — спитав Престо ослаблим голосом.

— Так, — відповів шофер, намагаючись не дивитися на Престо, щоб знову не розсміятися. — Це може підтвердити і хазяїн готелю, в якому ви зупинялися в Сакраменто. Від доктора повертаються інші люди, зовсім не схожі на тих, які приїжджали до нього, хоч вони називають себе колишніми іменами і прізвищами. Замість скелетів їдуть товстуни, замість карликів — майже високі на зріст, замість потвор — красиві люди. Кажуть, був навіть випадок, коли жінка повернулася вусатим чоловіком. Хазяїн готелю впізнав її по великій родимці на щоці.

— Ах, ось у чому справа! — з полегшенням вигукнув Престо.

Отже, все гаразд. Цорн, мабуть, робить справжні чудеса. Престо незабаром стане зовсім іншою людиною. Він вперше ясно уявив це, і йому раптом стало якось не по собі. Що ж буде з колишнім Престо? Адже це майже смерть і воскрешення в новому тілі.

"Нещасна жалюгідна потвора! Ми прожили з тобою нелегке життя! — в думці звернувся Престо до самого себе. — І ти все-таки вивів мене в люди, а я, невдячний, прирікаю тебе на знищення! Чи не відмовитись од цієї витівки?"

Але, згадавши про Люкс, Престо вирішив негайно мчати назустріч своїй долі, яку приготує йому чарівник Цорн.

Крутий поворот дороги — і Престо побачив чудовий сад, огороджений легкими красивими ґратами. Біля широких воріт лежать два мармурові леви і стоїть невеликий будиночок з дорійськими колонами. Шофер дав гудок. З будиночка вийшов сторож — бритий старик у білому костюмі. Він кивнув шоферові, як давньому знайомому, і машина вільно в'їхала у ворота. За воротями тягнулася широка доріжка, посипана золотистим жовтим піском. Між вічнозеленими дубами і каштанами виднілися добре опоряджені клумби квітів, фонтани, заковані в бетонні береги водоймища, що немов у дзеркалі відбивали мармурові альтанки, білизну яких підкреслювала темна зелень кипарисів, нерухомих, ніби скам'янілих у гарячому повітрі. А далі по боках дороги, на полянах за живою огорожею з кактусів і вічнозелених колючих чагарників, виднілися красиві котеджі і вілли. Оточене плакучими івами, промайнуло озеро, на якому повільно плавали лебеді. Престо з цікавістю дивився на всі боки, і його мимоволі почав огортати сумнів: чи не помилився шофер? Це місце зовсім не нагадувало лікувального закладу. Такий вигляд мають фешенебельні дачні поселення американської грошової аристократії.

Але шофер упевнено вів машину берегом озера до довгого одноповерхового білого будинку з плоским дахом і широкою верандою. Це була контора медично-комерційного підприємства доктора Цорна. Він мав справу тільки з пацієнтами, які могли платити за лікування шалені гроші. Талановитий вчений-експериментатор ендокринолог Цорн набагато випередив своїх колег, йому вдалося відкрити багато таємниць організму і знайти засоби впливу на процеси, що відбуваються в темних глибинах таємничих залоз внутрішньої секреції. Як людина практична,

він не опублікував свої відкриття на благо всього стражденного людства, а держав їх у суворій таємниці, щоб бути у своїй галузі монополістом і робити з цього гроші. Лише кілька бідняків скористалися з наукових досягнень Цорна. Він одразу хотів поставити справу на широку ногу, а тому, що у нього невистачало для цього особистих коштів, то довелося позичати. І, намагаючись переконати своїх кредиторів у тому, що вони вкладають капітал в надійну справу, він зробив кілька демонстрацій. Цорн розшукав бідняків-потвор, деяким із них йому навіть довелося заплатити за право провести над ними експерименти. Майже на очах капіталістів, до яких він звернувся за допомогою, Цорн зробив кілька чудесних перетворень: довільно збільшував і зменшував зріст, перетворював виродків на нормальних людей, успішно усуваючи надмірну худину чи ожиріння. Останнє особливо вразило майбутніх кредиторів. Ожиріння — майже професійна хвороба мільйонерів: сидяче життя, добра їжа... Так, Цорн відкрив золоту жилу! І капіталісти висловили бажання увійти в компанію з Цорном. Дехто пропонував йому організувати акціонерне товариство для виготовлення та продажу препаратів його винаходу. Але Цорн сам був хорошим комерсантом. Навіщо йому компаньйони, навіщо ділитися з іншими, коли весь прибуток від свого підприємства він може одержати повністю сам? І Цорн віддав перевагу кредиту на високих процентах над організацією акціонерної компанії. І він не помилився. За кілька років Цорн сплатив борги і тепер збільшував свої капітали.

З самого початку він робив ставку на пацієнтів-мільйонерів. І, влаштовуючи свою лікарню-санаторій, Цорн переслідував дві цілі: по-перше, його багаті пацієнти повинні були знайти тут комфорт і розкіш, до яких вони звикли; по-друге, саме оточення, благодатний каліфорнійський клімат разом з майстерністю садоводів повинні сприяти лікуванню. Кожен пацієнт одержував окремий котедж або віллу — залежно від капіталів — з повним штатом слуг і чудовими поварами. Пацієнти повинні були якнайменше відчувати лікувальний режим. Щоправда, кожного нового пацієнта Цорн старанно обслідував, але, призначивши потім лікування, він мало турбував їх, запрошуючи до свого кабінету щонайбільше раз у три дні. Лікування полягало в

прийманні пілюль — за цим стежила спеціально приставлена до кожного пацієнта сестра — та внутрівенному вливанні, яке робили асистенти. Ці процедури забирали всього кілька хвилин на день. Рештою часу пацієнти розпоряджалися зовсім вільно, читали, каталися на човнах, їздили верхи, грали в лаун-теніс, увечері слухали хороший симфонічний концерт, відвідували дансінг чи кіно.

Таке було підприємство Цорна, куди приїхав Тоніо.

НОВИЙ ПАЦІЄНТ

Поява Престо в конторі, як і скрізь, викликала сенсацію. Почувся сміх. Звідусіль виглядали цікаві, усміхнені обличчя.

Дівчина в білому халаті густо почервоніла, стримуючи сміх, який уже душив її, підступаючи до горла. Вона одержала чек на велику суму, яка складала ціле багатство, і дуже швидко закінчила всі формальності.

Престо була відведена одна з найкращих вілл.

Тоніо не знав, яка буря зчинилася в конторі, коли він вийшов... Робота припинилася. Всі службовці посхоплювались із своїх місць і збуджено почали обговорювати незвичайну подію. Тоніо Престо, незрівнянний, неповторний виродок, улюблений герой екрана, вирішив змінити свій зовнішній вигляд! Це скидалося на святотатство. Люди вже не сміялися. Вони були здивовані, вражені, обурені. Америка, весь світ, що відвідував кіно, ще не знав, яке нещастя насувається на нього. Позбавити мільйони глядачів улюбленого героя екрана! Це злочин! Престо не має права робити це! Він належить усім! Конторниця, що приймала Престо, одна з його незліченних поклонниць, зайшлася істерикою, ніби вона власними руками підписала смертний вирок. Молодий рахівник виголосив справжню промову. Він пропонував розіслати в редакції всіх великих газет телеграми, що сповістили б про безумний намір Престо, підняти на ноги всю американську

громадськість, запобігти, поки не пізно, страшному нещастю. Багато хто підтримав пропозицію рахівника.

Це було схоже на бунт. Тільки старий бухгалтер охолодив запал. Він нагадав про службовий обов'язок.

— Ми не маємо права розголошувати, що діється в установі, де ми працюємо, — сказав бухгалтер. — Це може завдати докторові Цорну моральної і матеріальної шкоди. І Цорн буде правий, якщо звільнить недисциплінованих службовців і навіть віддасть їх до суду і стягне збитки. Адже Цорн рискує втратити великий гонорар. Крім того, Престо такий же хворий, як і інші пацієнти, що звертаються до Цорна. Він має право лікуватись, і ніхто не може в цьому перешкодити йому.

Коротка спокійна промова бухгалтера вплинула. Глибоке враження справила загроза можливого звільненню Не такий тепер час, щоб рискувати службовим становищем. Безробіття лякало всіх. І суперечки стихли, пристрасті охололи. Всі відчули свою підлеглість, залежність від Цорна і похмуро взялися до роботи.

Тільки конторниця все ще нервово, уривчасто зітхала і шепотіла, схилившись над паперами:

— Ні, ні. Цього не повинно бути...

НА НОВОСІЛЛІ

На порозі білої, облицьованої рожевим мармуром вілли Престо зустріла сестра. Вона була в білосніжному халаті і вигадливому чепчику на каштановому волоссі. Рум'яна, з усмішкою на приємному молодому обличчі, вона була втіленням здоров'я. Цорн дуже ретельно добирав персонал, особливо жіночий. Некрасивим, похмурим, дратівливим службовцям сюди не було доступу. Пацієнтів Цорна повинні були оточувати тільки привітні молоді обличчя. Це добре впливає на настрій

хворих. Звичайно, такі обличчя могли тільки підкреслювати потворність і різноманітні відхилення од норми самих пацієнтів. Тим з більшим бажанням лікуватимуться у Цорна ці потвори. Так у всьому виявлялася продумана система Цорна, в якій тісно переплiталися медичні і комерційні цілі.

Сестра привітно кивнула головою, як давньому знайомому, — Престо для всіх був давній знайомий, — і сказала:

— Сьогодні ви спочиньте, містер Престо. Доктор Цорн прийме вас завтра вранці. Дозвольте ознайомити вас із домом та його звичаями... Ой містер, у вас зараз зовсім такий вираз, як у фільмі "На роздоріжжі"! — І вона розсміялася, хороше розсміялась: відверто, молодо, добродушно. Цей сміх не був неприємним Престо. Він навіть сам посміхнувся, що з ним бувало рідко, причому, як це не дивно, став менш смішним, потім зітхнув і відповів:

— Так, справді на роздоріжжі... Ваше ім'я, місіс? Луїза Кальгаун? Дуже добре. Показуйте ж моє нове житло.

Двоповерхова вілла з балконами, верандами, кількома ванними кімнатами була обставлена розкішно. Але не все в цій розкоші сподобалося суворому смаку Престо. Занадто багато килимів, гобеленів, бронзи, статуеток, картин, строкатості оздоблення і стилів.

"Усе це на смак грошовитих лантухів, які нічого не розуміють у мистецтві", — подумав Престо і з задоволенням згадав свою віллу, яку він обставляв з такою старанністю. Тут були роялі і дорогі радіоприймачі, телефони і телеграфні апарати, бібліотека, більярд. Слуги розміщалися в окремій прибудові. Вони повинні були з'являтись і зникати, мов казкові джини, які підкоряються паличці чарівника, не турбуючи свого володаря, якщо в них немає потреби.

— Як вам подобається? — запитала сестра.

— Прекрасно! Чудово! — неуважно відповів Престо. Йому хотілося швидше залишитися самому. Чим ближче був рішучий момент "перевтілення", тим більше хвилювався Престо. Він навіть сам дивувався цьому хвилюванню, тому що не зовсім розумів його причину. Адже все вже вирішено. І нічого страшного немає. Це все одно, що перемінити старий, зношений костюм на новий... А якийсь тривожний голос підіймався з глибини свідомості: "Ще не пізно відмовитись од цієї витівки".

Залишившись сам, Престо вийшов на велику, заставлену квітами веранду другого поверху. Сів у плетене крісло так, що кущ квітучого олеандра закривав його, сам же він міг добре бачити піщану дорогу за ґратами саду, який оточував віллу.

Був вечір. Сонце заходило за невидимим океаном. Нерухоме повітря пахло квітами. Престо закурив сигару і поринув у роздуми.

Але рух на стежці відвернув його увагу.

Ось на спеціальній триколісній колясці, широкій, мов найширше сидіння багатомісного автомобіля, санітар повіз якусь безформну лілову масу, в якій ледве можна було пізнати розпливчасті обриси людської фігури. Маса колихалася, неначе холодець або тісто, що ось-ось потече через край діжки. Це жінка з ліловим обличчям, у ліловому платті...

Пройшла незвичайна пара — худий, мов жердина, чоловік, футів сім на зріст і карлиця. Чоловік повільно, по-журавлиному, переступав схожими на ходулі ногами, карлиця котилася, немов клубочок. Вони жваво розмовляли. Велетень комічно нахиляв голову і навіть згинався, щоб бачити обличчя своєї супутниці. Хто знає, може, чарівник Цорн зрівняє їх у зрості, дасть їм красиву зовнішність і створить нову пару люблячих сердець?

Ще одна коляска — повний чоловік із слоновими ногами.

"Що воно за звіринець!" — мимоволі думав Престо, забуваючи про себе. Велике виробництво природи також має свій брак, і його немало. Тут зібрані тільки ті, хто має змогу заплатити Цорну десятки і сотні тисяч доларів за своє лікування. А скільки бідняків до кінця життя не можуть позбутися своєї потворності і Престо належить до щасливців, які мають змогу перетворити себе на нормальну людину. І було б нерозумно не скористатися з цієї змоги! Рішучість Престо в його намірах "перевтілитися" зросла.

На столику тихо і мелодійно задзвонив телефон. Одночасно задзвонили дзвоники в усіх кімнатах. Де б не був жилець, він скрізь міг чути дзвоник, і йому лишалося тільки простягнути руку до трубки телефону. Так усувалася необхідність появи слуг, які могли завдати зайвих турбот.

— Алло! — сказав Тоніо, прикладаючи трубку до вуха.

— Пробачте, містер Престо, — почувся чоловічий голос. — Говорить швейцар. Одна міс хоче вас бачити.

Престо скривився. Яка-небудь поклонниця-психопатка довідалася про його приїзд. Невже й тут від них не буде спокою? І Престо вже хотів відповісти, що стомився з дороги і не може прийняти відвідувачку, як раптом почув по телефону уже жіночий голос:

— Містер Престо! Я дуже, дуже прошу прийняти мене у важливій справі. Я заберу у вас лише кілька хвилин.

У голосі було стільки благання і, головне, тривоги, що Престо завагався. А може, це якась хвора хоче попередити його про небезпеки лікування? Адже і у Цорна можуть бути невдачі. Зацікавив Престо і голос жінки: йому здалося, що він зовсім недавно чув його. Сестра? Ні, інша. І Престо відповів:

— Добре. Слуга проведе вас. Скажіть йому, що я на верхній західній веранді.

Звиклий до уваги, Престо не вважав за потрібне іти назустріч.

НЕ ЗМІНЮЙТЕ СВОГО ОБЛИЧЧЯ!

Увійшла молода дівчина в синьому шовковому платті. Зупинилася біля дверей, мовчки кивнула головою, виміряла очима відстань од дверей до Престо і, вже не дивлячись на артиста, підійшла до нього. Обличчя бліде і схвильоване.

"Ну звичайно, психопатка-поклонниця", — вирішив Тоніо і сухо запропонував їй крісло біля себе.

Дівчина сіла, не підводячи очей. Престо зрозумів, чому вона не дивиться на нього: сміх може перешкодити розмові.

Кінчиками пальців дівчина стиснула скроні і мовчала, немов збираючись із силами. Престо все чекав, випускаючи кільця диму.

— Містер Престо! — нарешті почала вона голосом, що тремтів од хвилювання. — Ми вже зустрічалися з вами... Я реєструвала ваш приїзд у конторі...

— Чим можу бути корисний?

— Я роблю службовий проступок, приходячи до вас, і, можливо, мене за це звільнять...

— В такому разі ви допускаєте необережність, — холодно сказав Престо. Навіть ввічливість не примусила його підбадьорити дівчину, допомогти їй — він побоювався, що це дасть волю бурхливим почуттям,

які, мабуть, кипіли в ній, і викличе палкі виявлення любові, захоплення, вірності, йому давно вже набридли такі сцени. — Як вас звати?

— В даному разі моє ім'я не має значення, — відповіла дівчина і вперше глянула на нього.

Помітивши вираз незадоволення на фізіономії Престо, вона почервоніла, перевела погляд на гострий носок своєї туфлі і збуджено вигукнула:

— Ви не думайте, що я психопатка, яка прийшла сюди, щоб звіряти свої особисті почуття. Справа набагато серйозніша! — І дівчина кінчиками пальців знову стиснула скроні з такою силою, що довгі червоні лаковані нігті вп'ялися в шкіру. І раптом почала говорити швидко, схвильовано, немов у маренні: — Токіо! Престо! Не покидайте нас! Не змінюйте своєї зовнішності. Не позбавляйте нас тих щасливих хвилин, які ви даєте нам! Зрозумійте: життя важке, і тільки ви створюєте просвіт у цій безпросвітності, примушуєте хоч на час забути про наші тривоги, не згадувати про них, даєте відпочинок, а значить, і нові сили, підтримуєте нас, вселяєте надію в серця, що втрачають будь-яку надію на краще... Для багатих людей ви тільки паяц, який розважає їх від нудьги неробства. Але ж вас бачать на екрані мільйони таких скромних трудівників, як я... Що буде з ними, коли ви підете з екрана? їх життя стане ще безвідрадніше...

Престо був збентежений і навіть схвильований. Звичайно, це екзальтована жінка. Звичайно, вона перебільшує. Але вона порушила питання, над яким досі не задумувався Престо, — про соціальну роль його творчості. Так, про це треба буде подумати. Але насамперед треба якось заспокоїти відвідувачку.

— Міс, — промовив він лагідно, — я вам дуже вдячний за таку високу оцінку, яку ви даєте мені. Але не забувайте про одну обставину. Я теж жива людина, і я маю невід'ємне право пред'являти свої вимоги до

життя. Чи не вважаєте ви, що це егоїстична вимога: "Збережіть для нашого задоволення вашу потворність, ваш ніс-туфлю"? І чому ви гадаєте, що нещасні тільки ви? Ви не подумали про те, що, незважаючи на свою славу та багатство, я теж можу бути нещасним, як найостанніший бідняк?

Такого признання, такого повороту справи дівчина не чекала. Вона здивовано підняла брови і недовірливо спитала:

— Ви?

— Так, я. Ви сказали, що для багатіїв я паяц. Але хіба ви не знаєте, що багато видатних коміків були меланхоліками і примушували інших сміятися, коли їх власна душа ридала?

Не бажаючи переходити межі відвертості, намагаючись не викликати необережних запитань відвідувачки, він додав:

— А у мене досить підстав, про які я не можу говорити, бути незадоволеним своєю долею і бажати змінити свою зовнішність.

Але відвідувачка була догадлива, або ж їй допомогло жіноче чуття, і вона відповіла згаслим голосом:

— Так, це буває.

Дівчина похилила голову в глибокому роздумі. Престо вичікувально мовчав.

— Не знаю... Може, ви й маєте рацію, — нарешті, сказала вона. — Такі задачі важко вирішити. З одного боку на терезах особисте життя, з другого — інтерес глядачів, ваших поклонників. Не всі можуть бути героями, які здатні пожертвувати своїми інтересами заради інших.

Це вже був виклик. Престо випрямився і прибрав таку позу, яка захопила б Гофмана. Дівчина не дивилась на нього і тому зберегла всю свою серйозність. Тоніо вже зібрався як слід відповісти їй, але дівчина попередила його і вигукнула:

— Але ви зробите це, бо у вас велика душа!

Престо мовчав.

Несподівано дівчина кинулася перед ним на коліна і, ламаючи руки, майже ридаючи, заговорила:

— Принесіть цю жертву! Благаю вас! Престо! Тоніо! Обіцяйте, що ви відмовитесь од свого наміру!

"Розумна жінка, а все-таки психопатка!" — подумав Престо. Він посадив дівчину і суворо сказав:

— Вислухайте ж мене, міс. Ви ломитесь у відчинені двері. Ви умовляєте мене не змінювати зовнішності. Але це так само нелогічно, як просити чи вимагати від мене, щоб я завжди виступав в одній і тій же ролі. Маючи намір змінити зовнішність, я зовсім не збираюся відмовитись од своєї професії кіноактора. Тоніо Престо з'явиться тільки в новому вигляді і в нових ролях.

— Але наш колишній, улюблений Престо не існуватиме, — засмучено промовила дівчина і підвелась. — Я зробила що могла. Пробачте за турботи і прощайте, любий, незабутній Престо!

Вона швидко вийшла. Престо схопився з крісла і нервово почав ходити по веранді, високо підкидаючи свої короткі ноги.

"Незабутній! Он як! Наче Престо вже покійник! Неприємний візит! Психопатка! Яке вони мають право втручатися в моє особисте життя?"

Переборовши хвилювання, Престо почав розмірковувати спокійніше. Ця навіжена жінка якось по-новому освітила його творчість. Досі йому здавалося, що все дуже просто. Виняткова зовнішність і талант створили йому репутацію найкращого світового коміка і принесли матеріальний успіх. Він міг перетворювати сміх у долари, і це було чудово. Щоправда, у нього була своя творча драма, про яку не підозрівали його поклонники: в душі він був не комік, а трагік. Парадоксальний трагік, який викликає сміх! Бажання усунути цю суперечність, а також неподілена любов до Люкс і привели його до доктора Цорна. Але Престо ніколи не замислювався над тим, що виконує якусь соціальну роль. Можливо, що він навіть був мимовільним і несвідомим знаряддям у чиїхось руках. Він мусив одвертати глядачів, — а їх справді були мільйони, вся Америка, весь світ, — від сумної дійсності, змушуючи їх не думати про наболілі прокляті питання, забувати злигодні. Глядачі сміялися не тільки в кіно. Цей сміх вони несли в свої халупи і підвали, ділилися ним з іншими, і життя здавалося кращим.

Ще більше він пересвідчився в цьому, згадавши картини, в яких виступав. За винятком класичних трагедій, — уступки капризу знаменитого актора, — всі сценарії розповідали про безтурботне життя багатих людей, причому Престо був у ньому тільки випадковим гостем, або про долю бідняків, які немов чарами перетворювалися в мільйонерів, залишаючи цю саму мрію кожному глядачеві в поношеному костюмі і стоптаних черевиках.

А класичні трагедії і драми, в яких виступав Престо! Це була б пародія, профанація великих творів, якби не незвичайна і своєрідна сила таланту Тоніо, що робила всіх цих Отелло і Лірів не тільки смішними, але й глибоко людяними, викликаючи у глядачів і сміх і сльози.

І все-таки сміх був головною цінністю Престо. Цього заперечувати не можна. Мільйони нещасних, скривджених життям людей збиралися до екрана кіно, як змерзлі подорожні до вогню, і сміх Престо зігрівав їх. Позбавити їх цього! Престо згадав, як він сам, син злидаря, у дитинстві

на якийсь час забував у кіно про голод і холод, сміючись над забавними пригодами комічних акторів того часу. Життя було б ще сумнішим, якби у нього відняли ці хвилини забуття.

Що ж робити? Чи не відмовитися, справді, від перевтілення?..

Престо схвильовано ходив по веранді. Сонце давно зайшло, на синьому небі виступили зірки, та він не помічав цього.

"Але хіба в новому тілі я не можу продовжувати ту саму лінію? Зовсім не обов'язково бути потворою, щоб виконувати комічні ролі!.. Комічні! А що ж буде з моїми мріями про справжню, високу трагедію?.."

Візит дівчини дуже схвилював його. Крок, який він збирався зробити, виявлявся набагато серйознішим і складнішим, ніж Антоніо припускав. Тієї ночі він заснув, на світанні зовсім змучений, не прийшовши ні до якого висновку. У сні Тоніо переслідували кошмари, йому снилися юрми народу. Чоловіки, жінки, діти простягали до нього руки і кричали: "Не покидай нас!" — і попереду всіх дівчина — "делегат мільйонів". Вона так міцно обнімала Тоніо за шию, що він задихався і хрипів.

А вранці Престо, згадавши хвилювання минулого дня і ночі, сказав: "Усе це тільки нерви!" Прийняв ванну, поснідав і вирушив на прийом до доктора Цорна.

ВАЖКИЙ ВИПАДОК У ПРАКТИЦІ

Цорн прийняв Престо у великому кабінеті, який нічим не нагадував кабінету лікаря: тут не було ні скляних шаф із страхітливими медичними інструментами, ні навіть шаф з різними товстими солідними іноземними книгами, які мають свідчити про ерудицію їхнього хазяїна і цим вселяти повагу до нього, ні черепів, ні скелетів. Дуже зручні шкіряні меблі, великий письмовий стіл червоного дерева з товстим склом поверх зеленого сукна; на ньому тільки чорнильне приладдя, прикрашене

бронзовою статуеткою бізона, телефон і дві вази з квітами. Букети квітів у японських вазах стояли в різних кутках кімнати. Картини на стінах, переважно веселі пейзажі, і дві статуї: Афродіти, що виходить із піни морської, і Аполлона — зразки ідеальної краси людського тіла. Ніяка ціна не дорога, щоб тільки позбутися своєї потворності і наблизитися до цих зразків! Широке, на всю стіну вікно виходило на дзеркальний став і лужок, засіяний червоними маками. Такий кабінет справляв на пацієнтів надзвичайно хороше враження.

Цорн сидів за письмовим столом, відкинувшись на високу спинку крісла. Це був міцний сорокалітній чоловік з бритим червонощоким продовгуватим — типовим англосаксонським обличчям, горбоватим носом і випнутим підборіддям. Світле коротке волосся гладко зачесане. Цорн не носив окулярів, його розумні сірі очі дивились весело і проникливо. Тонкі губи посміхалися. Костюм пісочного кольору з гвоздикою в петлиці гарно облягав його стрункe тіло. В зовнішності лікаря, так само як і в обстановці, не було нічого, що нагадувало б його професію. І в усьому цьому був свій тонкий, добре продуманий психологічний розрахунок.

Як тільки Престо увійшов, Цорн підвівся і, простягнувши обидві руки, пішов йому назустріч, як до давнього друга.

— Здрастуйте, здрастуйте, містер Престо! — привітно вигукнув Цорн. — Дуже радий вас бачити. Сідайте, будь ласка. Отут вам буде зручніше.

Він посадовив Престо не біля письмового столу, а біля вікна, і сів у крісло навпроти. На маленькому круглому столику червоного дерева стояла срібна скринька з сигарами і цигарками та електрична запальничка.

— Ви любите цигарки чи сигари? — Цорн підсунув скриньку з багатьма відділеннями і пояснив: — Ось єгипетські цигарки, турецькі,

гаванські сигари "Вегуерос", "Регалія Байрон", — у продажу не знайдете, — це із Суматри, Яви, Віргінії...

Престо подякував і взяв "Вегуерос" — найкращий витвір Гавани. Цорн запалив цигарку.

— Коли мене вчора сповістили, що до нас завітав сам Тоніо Престо, я, признатися, спочатку не повірив. Невже ви вирішили змінити свою зовнішність?

Цорн дивився прямо в обличчя Престо, ласкаво посміхаючись, але не сміючись, що дуже здивувало Престо. Цорн, очевидно, вмів прекрасно володіти собою.

— А чому б і ні? — відповів Престо запитанням на запитання.

Цорн зробив паузу, посміхнувся ще ширше, відкривши чудові білі довгі зуби, і сказав:

— А ви можете поручитися, що ваші поклонники не вчинять наді мною суду Лінча?

Престо посміхнувся в свою чергу і мало не проговорився про вчорашню відвідувачку.

— І справа не тільки в цьому, — говорив Цорн. — Я сам не певен, чи маю право зробити над вами метаморфозу.

"Невистачає ще того, щоб Цорн відмовився!" — з хвилюванням подумав Престо і сказав:

— Але ж ви робите їх десятками!

Тоніо хвилювався і був надзвичайно смішний. Але Цорн, як і досі, тільки посміхався. Залізна людина!

— Я тут пробув усього кілька годин, — додав Тоніо, — а вже бачив стільки товаришів по нещастю...

— Так, але ви становите виняток. Виняток навіть у моїй, трохи незвичайній практиці, — заперечив Цорн. — Для всіх моїх пацієнтів їх фізична ненормальність є лише сумною побічною обставиною. Вона позбавляє їх багато чого, не даючи нічого ні їм, ні суспільству. Вони нічого не втрачають, а виграють усе. Зовсім інша справа з вами. Ваша зовнішність нерозривно зв'язана з вашою творчістю, з вашими публічними виступами...

"І він про те саме!" — з досадою подумав Престо і крикнув:

— Я не раб публіки!

— Звичайно, ви вільний американський громадянин, — відповів Цорн. — Але я зараз кажу не про вас, а про себе. Згодьтеся, що ви — зовсім виключне явище природи, як неповторний твір мистецтва... Ви бачили химер на паризькому соборі Нотр-Дам? Вони дуже потворні, і разом з тим у них своєрідна краса. Що сказали б про людину, яка б розбила химери і на їх місце поставила благообразних херувимів? Хіба не називали б її вандалом і варваром? Історія ніколи не простила б їй цього. Ця людина зганьбила б своє ім'я. Я не хочу, щоб це було моє ім'я... Боюсь, що ви й самі не обдумали до кінця всіх можливих наслідків вашого наміру... Ви знаєте, що моя лікарська практика — мій життєвий базис. Але я готовий відмовитись од гонорару і повернути вам його, щоб тільки не брати на себе такої величезної відповідальності.

— Значить, ви відмовляєтеся змінити мою зовнішність? — ослаблим голосом спитав Престо. В цю хвилину він здавався глибоко нещасним.

Невже всі його мрії про нове життя в новому тілі, про особисте щастя загинуть?

Але не пригнічений вигляд розжалобив Цорна. його взагалі навряд чи можна було розжалобити. Цорн зовсім не збирався відпускати такого вигідного пацієнта. Проте це справді був трудний випадок у його практиці. Безсумнівно, перевтілення Престо викличе шум у всьому світі. Звичайно, Цорна не покарають судом Лінча. Але можливо, що газети лаятимуть його, і ще невідомо, чи буде це для нього новою рекламою, чи, може, пошкодить практиці. Та й зайва реклама була небажана для Цорна. Він мав достатню практику, залучаючи клієнтуру з найзаможніших класів. Широка публіка про нього мало знала, представники влади не цікавились ним, і це було йому тільки на руку: розголос міг викликати небажану увагу медичних організацій, і тоді хто знає, чим усе це закінчиться! В кращому випадку — збитками, набагато більшими, ніж гонорар Престо, необхідними для того, щоб погасити весь цей шум і зам'яти справу. Через те він хотів, як тільки можна, гарантувати себе і навіть установив у кабінеті апарат, що записував на валок розмову з Престо. При потребі Цорн міг довести, що він зробив усе можливе, що він сам вперто відмовляв Престо.

Цорн розвів руками і сказав:

— Ваша потворність — така сама хвороба, як і всяка інша. І тому як лікар я не маю права відмовити вам у лікарській допомозі. — Цю і наступні фрази він сказав особливо голосно і виразно. — Це дуже складний конфлікт і найкращим виходом з нього може бути ваша добровільна відмова од свого наміру. Тому я можу лише просити вас, дуже просити відмовитись од свого наміру. Обдумайте ще раз усе як слід. Почекаймо день-два. І якщо ви вирішите...

— Я вирішив твердо! — вигукнув Престо. — І два дні не змінять мого наміру.

Цорн зітхнув, ще раз розвів руками.

— Ну що ж! Цим самим ви берете всю відповідальність на себе. — І вже іншим тоном, як лікар, він спитав Тоніо: — На що ви скаржитесь, містер Престо?

— На долю.

Цорн, з виглядом людини, яка все розуміє, мовчки співчутливо кивнув головою і сказав:

— Доля для нас, сучасних людей, всього тільки закон причинності. Тому ми більше не блаїаємо долю. Ми скручуємо її в баранячий ріг... Ви — останній хворий. Прийом у мене закінчився. Ходімо в парк і там поговоримо, — додав він, глянувши на годинник.

ВСЕ ТЕЧЕ...

Престо і Цорн ішли доріжкою, посипаною жовтим піском, прямуючи в найдальшу частину парку.

— Отже, ви скаржитесь на долю? — повторив Цорн.

— Так, — палко відповів Престо. — Чому одна людина народжується красивою, а інша потворною? І ця потворність, мов прокляття, мов печать Каїна, незмінна, якщо не брати до уваги повільної зміни за віком від дитинства до старості?

Цорн похитав головою:

— Ви не праві. Ви зовсім не праві! Не тільки наше обличчя, але форма всього нашого тіла не є чимось стійким, нерухомим. Вони рухомі, вони течуть, мов річка. Тіло наше безперервно згоряє, в ньому багато

що зникає, а замість того весь час створюється нове. Кожну мить ви стаєте іншим, а приблизно за сім років у вашому тілі не залишиться жодного атома з тих, що складають зараз ваше тіло.

— А проте я сьогоднішній як дві краплі схожий на вчорашнього, — зітхаючи сказав Престо.

Цорн посміхнувся. Але посмішка його була не образлива для Престо. Лікар посміхнувся його словам, а не жестам.

— Так, ілюзія сталості форм справді є. Але ця ілюзія виникає тому, що нові форми тіла будуються за зразком того тіла, яке "сплило", згоріло в обміні речовин, зникло. А будується тіло в такому ж вигляді тільки тому, що органи внутрішньої секреції своїми гормонами спрямовують це будівництво за раніше визначеним планом.

— А хіба це не говорить про сталість форм?

— Ні в якому разі! Вилита з бронзи статуетка не змінюється, доки час не зруйнує її. Вона має стійкі форми. Інша справа — форми нашого тіла. Як тільки одна із залоз внутрішньої секреції почне працювати, хоч трошки відхиляючись од визначеного плану, форми нашого тіла будуть змінюватися. Та ось гляньте на цих хворих.

Назустріч їм садовою доріжкою йшов чоловік-велетень. Пропорції його тіла були неправильні. Він мав надзвичайно довгі ноги і руки, короткий тулуб і маленьку голову. Незважаючи на свій величезний зріст, у велетня був зовсім дитячий вираз обличчя. Побачивши доктора Цорна, він почав опоряджати свій костюм, як хлопчик, що боїться дістати зауваження від дорослого.

Велетень вклонився лікареві і пішов далі.

— Бачите, який велетень? Нормальний зріст європейця — від ста шістдесяти двох сантиметрів у італійців до ста сімдесяти семи у норвежців. А зріст цього велетня — двісті тринадцять сантиметрів. Йому всього сімнадцять років. До десяти років він був зовсім нормальною дитиною, а потім раптом почав нестримно тягнутися вгору. Чому? Тому, що у нього передня частина придатка мозку — гіпофіза — почала розвиватися занадто (швидко, або, як кажемо ми, лікарі, це наслідок гіперфункції, тобто посиленої діяльності передньої частини гіпофіза. А ось карлиця, — дивіться праворуч. їй тридцять сім років, а зріст її всього дев'яносто сім сантиметрів. Ріст її затримався тому, що функція щитовидної залози була послаблена.

— Так, але всі ці зміни сталися в дитячому віці.

— З дорослим справа, звичайно, складніша. Але наука перемагає всі перешкоди... Ходімо ось до того будиночка біля горба. Може, нам пощастить побачити міс Веде.

Біля веранди будиночка сиділа жінка, відкинувшись на спинку великого крісла.

— Доброго вечора, міс Веде! — люб'язно сказав Цорн.

Жінка, не підводячись, кивком голови привітала Цорна.

Престо, глянувши на жінку, здригнувся. Це була якась потвора з видовженим обличчям, різко випнутим підборіддям і потилицею, з дуже товстим носом і губами. У неї були величезні руки і ноги.

— Яка вона страшна! — тихо сказав Престо, коли вони минули хвору.

— Так, потворна, — відповів лікар. — Чи повірите ви, що ця жінка ще недавно вважалася справжньою красунею, що всього два роки тому вона взяла в Чікаго приз краси? І, повірте, вона справді була

надзвичайно красива. У мене є фотографія, де вона знята до хвороби. Я покажу вам її.

— І що ж її так спотворило?

— Без будь-якої видимої причини у неї почали розростатися кістки обличчя, головним чином підборіддя, кінці пальців рук і ніг, а також ребра і остисті відростки хребців. Хвороба почалася загальною кволістю. Ця хвороба зветься акромегалія і залежить вона від хворобливого збільшення, найімовірніше опуху передньої частини гіпофіза. Якби це трапилося в дитинстві, вона стала б велетнем, а в двадцять років вийшла отака потвора. А втім, штучно я міг би створити велетня із дорослої людини.

— Вона безнадійна?

— Зовсім ні. Як тільки нам пощастить привести у неї до норми функції придатка мозку, форми її тіла зміняться самі собою.

— Ви хочете сказати, що її кістки знову зменшаться і вона стане схожою на саму себе?

Цорн кивнув головою.

— Хіба це, справді, не здається чудесним? А ви кажете про сталість форм тіла людини. Немає нічого сталого. Все тече, все змінюється.

ГОРМОНИ, ГІПОФІЗИ...

Друга ніч минула для Престо майже так само погано, як і перша. Він довго не міг заснути. Сидячи в глибокому сап'яновому кріслі, він перебирав у пам'яті хвилюючі враження дня. Чарівна жінка, перетворена злою недугою в якусь страшну відьму, карлики, велетні, і серед усіх цих потвор та чудовиськ доктор Цорн, мов чарівник, який

збирається зруйнувати злі чари і повернути всім виродкам вигляд нормальних, здорових людей.

Престо починав дрімати, і йому примарилося, що жінка-потвора з величезним підборіддям підводиться із свого крісла, йде до нього і, простягаючи свої величезні руки, каже:

"Я люблю тебе, Тоніо, наречений покинув мене. Але ти мені подобаєшся більше, ніж наречений. Обоє ми потвори. Ми варті одне одного. І ми народимо потвор, яких не бачив світ... Вони будуть такі смішні, що всі люди подохнуть зо сміху. І тоді земля дістанеться в спадщину нашим нащадкам, над ними вже ніхто не сміятиметься, бо всі будуть страшенно потворні. І потворність вважатиметься за красу. І найпотворніший вважатиметься найкрасивішим..."

Тоніо прокинувся в холодному поті.

"Який гидкий сон..." — подумав він. І раптом швидко сів на ліжко і схопився за голову. Одна думка вразила його: "Я втік у сні від страшної міс Веде. А хіба я сам кращий? Так, Гедда Люкс була права, тисячу разів права, що знехтувала мною. Який несправедливо жорстокий я був з нею останнього разу... Що, коли справді Гедда померла зо сміху? Я залишив її непритомною. Може, у неї слабке серце..."

Тоніо скочив з ліжка і почав ходити по кімнаті

"Треба буде телеграфувати Гофману, запитати його. А втім, Гофман, мабуть, уже поїхав... Якщо я справді вбив її сміхом, то почнеться слідство, мене арештують, можливо, обвинуватять у вбивстві й скарають на смерть. І я умру потворою... Ні! Ні! Якщо Гедда вмерла — цього вже не виправиш. Крім Гофмана, ніхто не знає про те, куди я поїхав. Спочатку треба вилікуватися від потворності, а там буде видно... Але як у мене розладналися нерви! Треба взяти себе в руки".

Тоніо примусив себе лягти в ліжко, але до самого ранку не міг заснути. "Потворність — найтяжча хвороба!" повторював він у маренні. Тільки тоді, коли перші ранкові промені освітили верхів'я дерев, Тоніо задрімав, повторюючи у напівсні невідомі хитромудрі слова, що звучали немов заклинання: "Гіпофіз... Гормон... Акромегалія... Гіперфункція..."

— Ні, далебі, від цього можна збожеволіти, — говорив Престо, прокинувшись об одинадцятій годині ранку. — Я повинен знати цілком точно, що воно таке оті гормони і гіпофізи, я повинен знати всю механіку, — тоді туман розвіється, і в голові буде порядок.

Умившись, Престо підійшов до великого дзеркала у ванній кімнаті й уважно розглянув своє обличчя. О, недарма Тоніо був кіноартистом! Він знав кожен міліметр цього обличчя, бридкого і смішного.

— Капловуха, туфленоса потворо! — сказав Престо, звертаючись до свого відображення в дзеркалі. — Скоро тобі буде кінець. Ти згориш, спливеш, зникнеш, а на зміну тобі прийде... хотілося б мені знати, який вигляд я матиму після лікування, — промовив Престо уже іншим тоном.

Швидко одягнувшись, він пішов до доктора Цорна, але той був зайнятий з хворими, і Престо вирушив бродити по парку.

У хазяїна ярмаркового балагана очі розгорілися б, якби він побачив усіх цих потвор. їх було б досить, щоб скласти не одну трупу карликів і велетнів. Престо зустрічав чоловіків і жінок, таких товстих, що вони ледве перевалювались на ногах-тумбах, і худих, мов капітан Фракасс; він бачив чоловіків з жіночим бюстом, бородатих жінок... Усе це були жертви гри невідомих Престо сил, захованих у надрах людського організму.

Ось потвора з величезною головою і короткими ногами. Це кретин. Він уважно оглянув Тоніо і раптом залився сміхом ідіота.

— Джім! Джім! Іди швидше, поглянь на це чудо! Тоніо Престо зіскочив з екрана і завітав до нас. Іди, йди, подивись безплатний кінематограф! — закричав він, звертаючись до іншого хворого.

Престо впізнавали всі, хто тільки бачив його на екрані. А хто ж не був у кіно? Кретини, велетні, приваблені "живим Престо", ішли вслід за ним. Це дратувало його. Тоніо круто повернув на бокову доріжку і несподівано вийшов до тенісного майданчика. Чоловіки й жінки в білих спортивних костюмах захоплено грали в теніс. Вони були цілком нормальні люди. "Мабуть, це ті, що вже одужали", вирішив Престо.

На деякій відстані стояли потвори. Вони жадібно дивилися на людей, які грали в теніс.

Як довідався Престо згодом, між потворами і людьми, що вже повернули собі нормальний вигляд, були своєрідні стосунки. Потвори дуже хотіли бути серед пацієнтів, які вже пройшли курс лікування. Це піднімало настрій потвор, зміцнювало їх надії на те, що й вони незабаром стануть такими ж здоровими, нормальними людьми. Але ті, що видужали, дуже неохоче зустрічалися з потворами, цуралися їх, бо вигляд потвор нагадував їм недавню власну потворність. Вони починали хвилюватися. Деякі жінки виймали навіть дзеркальце, щоб пересвідчитися, що бридка личина спала з їх обличчя. І тому в містечку Цорна завжди існувало кілька громадських кіл, наче в ієрархії суспільних класів. "Плебеї і парії", потвори, в міру того, як вони виліковувались, переходили у "вищий" клас разом із своєю кастою, своїм кланом.

Незабаром Престо помітили й тут. Тоді він заглибився в самісінький кінець містечка-парку. За невисокою стіною він почув дитячі голоси. Там було дитяче відділення.

І знову настирливі погляди хворих, які йому зустрічалися, сміх, приглушені голоси: "Престо! Дивіться, Престо!.."

На жаль, тут він був останнім із парії́в.

Престо повернувся додому і до вечора нікуди не виходив. Тільки тоді, коли стало темно і більшість хворих розійшлись по своїх віллах, Престо знову попрямував до будинку доктора.

Цорна він зустрів напівдорозі.

— Я до вас, — сказав Цорн. — Ходімо погуляємо. Перед сном це корисно. Як ви спали минулої ночі?

— Погано. Я думаю, в цьому винні ваші гіпофізи. Я хочу знати, що воно за звірі, бо інакше мені здаватиметься, що я ходжу оточений злими демонами, як це здавалося моєму далекому предкові.

— Ну що ж, давайте знайомитися з "демонами".

— Якщо можна, докторе, ходімо цією доріжкою.

І Престо показав на крайню глуху доріжку, якою майже ніхто не ходив.

Цорн кивнув головою і почав свої пояснення.

— Залози внутрішньої секреції ви тільки що назвали "демонами". Так ось, одні й ті самі демони можуть бути добрими і лихими. Як? Я зараз вам поясню. Ви, звичайно, знаєте, що людське тіло складається з багатьох мільярдів живих клітин, тобто надзвичайно маленьких грудочок живої речовини. Ці маленькі клітинки, виконуючи різні, властиві їм функції, живуть і діють у дивовижному взаємозв'язку і в цілковитій згоді між собою. Чим більше вивчаєш життя тіла, тим більше дивуєшся цій гармонії частин, цьому порядкові і злагоді, які панують між усіма клітинами та частинами організму. Хто встановлює цей порядок? Питання, яке давно цікавило вчених. У дев'ятнадцятому столітті вчені

вважали, що всі частини та клітини організму зв'язані і об'єднані нервовою системою, а мозок становить центр, якому сліпо скоряються всі клітини. Проте виявилося, що це не зовсім так. Для мозку відведено скромніше, хоч і дуже важливе місце. Він є центром передачі збудження з однієї точки тіла на іншу. Така передача зветься рефлексом. Але рефлексами далеко не вичерпуються прояви життя організму, центральна нервова система — не головна система. Нервових систем, по суті, декілька, і мозок не є центром усього тіла. Виявилося, що організм управляється складнішим способом. Клітини виробляють особливі хімічні речовини, які стимулюють роботу залоз і м'язів. М'язи накопичують для клітин поживні продукти і продукти обміну, а залози виробляють особливі речовини, які звуться гормонами. Ці речовини відіграють в організмі роль активних діячів. Саме вони й визначають форму організму. Взаємний обмін гормонів дає гармонію всьому організму. Мільярди клітин живуть, у точно встановленій взаємодії. Деякі органи, наприклад, виділяють тільки гормони. Такі органи звуться залозами внутрішньої секреції, і якщо, скажімо, один із цих органів, залоз, працює занадто активно, то він починає переважати в роботі організму, а кількість інших факторів зменшується, і організм зазнає істотних змін: людина ненормально товстіє або худне, в дитинстві посилено росте або ж ріст затримується; бувають і глибші зміни, які викликають фізичну потворність. Отже, органи внутрішньої секреції, або залози, відіграють роль регуляторів, і їх немало: щитовидна залоза, паращитовидна залоза, зобна залоза, гіпофіз, надниркова залоза та багато інших. До речі, про щитовидну залозу. Ви де народилися?

— В горах Бурчіаду.

— Я так і думав. У місцях, розташованих високо над рівнем моря, в грунті вивітрюються, вилуговуються і вимиваються дощові поживні солі, необхідні для координації дій організму при живленні деяких органів, і щитовидній залозі в цих умовах невистачає матеріалу. Ось тому у ваших місцях так багато хворих зобом. Адже зоб — це ненормальний розвиток захворілої від недостачі живлення щитовидної залози. Ваша хвороба теж походить від порушення діяльності залоз внутрішньої секреції. Але

це порушення має у вас трохи незвичайний характер. Справа в тому, що у людей вашого типу звичайно спостерігається уповільнення рухів і всіх процесів духовного життя. Вони мляві, важкодумні, флегматичні, тупі і нагадують собою добродушних тварин. Щоправда, жвавий розум трапляється і в них. Але у вас не тільки жвавий розум, у вас активний, діяльний, творчий розум і підвищена сприйнятливість та вразливість нервів. Скажіть, у вас бувають приступи посиленого серцебиття?

— Бувають, — відповів Престо.

Цорн кинув погляд на його руки.

— Ви чутливий, нервовий, вразливий. Ви легко збуджуєтесь, у вашому організмі немовби діють дві взаємно протилежні сили. Я вже маю уявлення про ваш характер, темперамент і розумовий склад. З вами, як видно, доведеться повозитися. Ви, звичайно, хочете мати нормальний зріст, нормальні пропорції тіла і обличчя, яке було б у вас, коли б на ньому не позначилося порушення залоз внутрішньої секреції.

— Ну звичайно, — відповів Престо.

— Ви так і не бачили свого справжнього обличчя. Постараємось виявити його. Я роблю те, чого поки що не роблять інші лікарі. Мене називають чарівником, чаклуном. Так само називали нашого селекціонера Бер-банка. Я роблю не більше від нього. Він творить чудеса, змінюючи форму і всю "конструкцію" фруктів та овочів. Я ж працюю над зміною форми і змісту людського організму. Ходімо побачимо мій "музей" Я покажу вам деякі свої трофеї. Я обігнав своїх колег, — вів далі Цорн, прямуючи до будинку. — Мені пощастило створити чудові препарати з гормонів залоз внутрішньої секреції. За допомогою цих препаратів мені вдається змінювати форми і зріст навіть дорослих людей за порівняно короткий час. Гляньте, — сказав Цорн, коли вони ввійшли в кімнату, суміжну з кабінетом, — ось як виглядає сила, що зробила всі ці чудеса.

Він узяв альбом, розкрив його і показав Престо фотографії. З лівого боку були зняті жахливі потвори, з правого — цілком нормальні люди, серед яких були навіть дуже красиві. Між обличчями лівого і правого боку була тільки далека, ледве помітна схожість.

— Це до лікування, а це після, — сказав з гордістю Цорн, показуючи на ліву, потім на праву сторінку альбома.

І він мав право гордитися. Здавалося, він міг ліпити форми тіла й обличчя людей за своїм бажанням.

— Це все мої європейські трофеї. Я ж почав свою роботу у Франції, в Сабатьє, — сказав Цорн. — А ось перші американські. На жаль, представники нашої офіціальної медицини, як мені довелося чути від Крукса, не дуже доброзичливо ставляться до моїх дослідів. У церковних колах теж нарікають. А втім, поки що вони мені не заважають. А ось, — він показав на шафу з скляними дверцятами. На полицях стояли великі аптечні білі банки з латинськими написами на етикетках. — Середньовічний чаклун багато що віддав би за ці банки. В них містяться порошки. Одні з них збільшують зріст, інші — зменшують...

— Невже ви можете зменшити чи збільшити зріст уже дорослої людини?

— Так, можу зробити навіть таке "чудо". Оцей порошок радикально виліковує від ожиріння, а цей худих людей перетворює на повних. Словом, коли б я жив п'ятсот років тому, то міг би "чарувати" людей, одержуючи за це величезні гроші.

— І скінчити свої дні на вогнищі.

Цорн посміхнувся.

— Можливо. Тепер мене не спалять живцем. Але допекти все ж таки можуть дуже сильно. Косність людська переживає віки.

Наказ доктора "роздягніться" Престо виконав механічно. Цорн дуже старанно оглянув Тоніо.

— Необхідно зафіксувати всю послідовність ваших перетворень, — сказав Цорн. — Одного хворого я знімав в одній і тій же позі щоденно кіноапаратом. Вийшов чудовий фільм: потвора на очах перетворювалася в красеня. Але такі знімки забирають надто багато часу.

На другий день після цього Престо прийняв перший порошок, який повинен був розпочати невидиму роботу в його організмі.

В цей день Престо довго стояв перед дзеркалом, немовби прощаючись із самим собою.

БЛЮЗНІРСЬКИЙ ВЧИНОК

Дні минали за днями, Престо безперервно ковтав різні ліки. Він уважно спостерігав себе в дзеркалі, але змін не помічав. Усе той же туфлеподібний ніс, ті самі вуха-лопухи, той самий овал черепа, розширеного вгору. Престо втрачав терпіння і вже починав сумніватися в "магії" доктора Цорна.

Щоб не бути центром загальної уваги, він давно відмовився од прогулянок по парку і виходив подихати повітрям тільки вночі. Час минав одноманітно і досить нудно. Він читав лос-анжелоські, сан-франціські та голлівудські газети, щоб узнати, що там діється.

Деякі газетні замітки мимоволі привертали увагу Престо, хоч вони й не стосувалися долі Люкс. У штаті Каліфорнія, в місті Берклі, незважаючи на протести цнотливих і соромливих сусідів, дворічний Рольф Еллісон у сонячні дні розгулював голий протягом чверті години на

задньому подвір'ї свого будинку. Цього вимагала його мати Ліліан Еллісон. Лікар приписав її синові лікування сонцем. Але сусіди поскаржилися поліції. Один вразливий чоловік заявив, що нагота дворічного Рольфа страшенно бентежить його дружину.

Поважний пастор Ноель Гайне із Франкфурта, штат Кентуккі, заявив: "Професори, які вчать, що предками людини були хвостаті мавпи, заслуговують шибениці".

В штаті Арканзас у місцевому університеті була проведена анкета на запитання, кого слід вважати "найвидатнішим музикантом у світі". На першому місці внаслідок опиту виявився популярний дирижер джаз-банда Пол Уайтмен, на другому — Бетховен. Третє місце посіли двоє: Падеревський і Генрітові, директор музичної школи при університеті.

В Ель-Пазо, штат Техас, Альфред Е.Седдон, священнослужитель пресвітеріанської церкви, який користувався величезною популярністю, заявив: "Електрика як сила природи існувала з того часу, з якого існує людина на землі, — близько шести тисяч років. І я не скажу, чому б при божому піклуванні в житлі Адама не могло бути радіо, за допомогою якого він міг слухати гімни ангелів".

Інші газети друкували повідомлення про зовсім неймовірні факти, які вигадував "володар дум" Роберт Ріплі. Наприклад, Ріплі відкрив у Бостоні містера Конерса, який поставив рекорд швидкості збігання вгору і вниз сходами хмарочоса. Якийсь Блайстон написав за допомогою мікроскопа тисячу шістсот п'ятнадцять букв на рисовому зерні, Один французький письменник заповнив чотириста аркушів канцелярського паперу розділовими знаками і надіслав їх своєму видавцеві за те, що той дорікнув авторові за недбале ставлення до правопису.

Французький поет Брейтель писав два роки любовний лист одній актрисі і написав мільйон разів "я вас люблю". Міс Кук із Лондона писала заповіт з двадцяти до сорока років, написала вісім томів і вмерла,

залишивши п'ять тисяч доларів. Доктор Літтінгер у Відні усміхався протягом тридцяти днів...

Такі замітки цікавили Престо тим, що вони допомагали вивчати психологію американського обивателя, його довірливість, яка виникає від неуцтва, його смаки. Дещо могло пригодитись і для трюків.

Та ось одного разу Престо знайшов і те, чого шукав.

Газети повідомляли про тяжку хворобу міс Гедди Люкс. З нею трапився дивний припадок, який мало не закінчився смертю. Лікар, якого викликала покоївка, застав міс Люкс непритомною і посинілою, з ледве помітними ознаками життя. З великими труднощами лікареві вдалося повернути її до життя. Покоївка Люкс теж почувала себе дуже погано, хоч вона очуняла від незрозумілого припадку раніше, ніж її пані, і знайшла в собі сили викликати по телефону лікаря. Ніяких слідів чаду чи якогось газу, що міг би викликати такий стан, лікар не знайшов. Про його причини ні Гедда, ні її покоївка нічого певного сказати не могли.

Тільки через декілька днів репортерові маленької газетки вдалося дістати певні відомості, які проливали світло на те, що сталося. За його словами, покоївка міс Люкс повідомила свого знайомого шофера, що її пані мало не вмерла зо сміху тому, що Престо мав зухвальство освідчитись їй, Люкс, у коханні. "Престо був такий смішний, що я сама мало не вмерла зо сміху", розповідала покоївка.

Інші газети не передруковували цього повідомлення, вважаючи, що воно занадто неправдоподібне. Престо міг освідчитись і дістати відмову. Але вмерти зо сміху — це нечувана річ.

Ще через день у тій самій газеті була надрукована замітка про те, що Тоніо Престо, безумовно, має відношення до дивного припадку міс Люкс. Кілька свідків підтвердили, що бачили, як того злополучного ранку Престо виходив із вілли Люкс. Незабаром після того, як він поїхав,

віллу Гедди Люкс відвідав лікар. У всякому разі від міс Люкс не надійшло ніякої скарги, і слідчі власті не могли відкрито розпочати слідство. Підозріння, які падали на Тоніо Престо, посилювалися ще й тим, що він несподівано зник, можливо побоюючись відповідальності за свій вчинок. За словами кінооператора Гофмана, Тоніо Престо виїхав у Європу лікуватися. Сам Гофман майже одночасно з Престо виїхав на Таїті.

Ще через день та сама маленька газетка, що публікувала плітки, оповістила світ про те, що факт блюзнірського вчинку Престо підтвердився. Тоніо Престо справді мав зухвальство образити Люкс своїм освідченням. Цю звістку підхопили інші газети, і поклонники та поклонниці Люкс надсилали в редакції тисячі листів, висловлюючи обурення, а також співчуття "ображеній і осквернені" Люкс.

"Блюзнірський вчинок! — з обуренням думав Престо. — Якби я зараз потрапив до рук поклонників Гедди Люкс, вони розтерзали б мене. Ото суд юрби! Ну що ж, тим краще! Хай вони тепер мені не говорять, що я не маю права змінювати свою зовнішність!"

Як усе-таки добре, що Престо незабаром скине свою жахливу личину!

Престо підійшов до дзеркала і ще раз уважно оглянув своє обличчя. Ніяких змін!

"А все-таки Люкс не хотіла виказувати моєї таємниці, — думав Престо. — Покоївка роздзвонила. Люкс! Як-то вона зустріне мене, коли я стану перед нею в новому вигляді?"

Престо раптом охопило таке нетерпіння, що, незважаючи на багатьох хворих, які були в саду, він поспішив до доктора Цорна.

— Послухайте, докторе! Я не можу більше терпіти. Ваші ліки зовсім не діють на мене, — сказав Престо.

— Не хвилюйтесь, — спокійно відповів Цорн. — Мої ліки діють як слід. Але все робиться не так швидко, як у вас у фільмі. Ліки впливають на гіпофіз і на щитовидну залозу. Вони повинні зібрати потрібну кількість гормонів. Гормони впливають на клітини. Бачите, скільки тут передач? Притому не забувайте, що вам не десять років і кістки ваші не такі податливі, як у дитини. Коли залози, якщо можна так висловитись, наберуться сил, процеси зміни відбуватимуться набагато швидше.

Престо оглянувся і побачив красиву молоду жінку чи дівчину, яка сиділа в кріслі. Тільки тепер він зрозумів, що вбіг у кабінет лікаря без попередження, під час прийому.

— Вибачте, — сказав він ніяково, звертаючись до жінки.

Пацієнтка посміхнулась і сказала:

— Ми вже про все переговорили з доктором. — І, кивнувши головою, жінка легкою ходою вийшла з кабінету.

— Новенька? — запитав Престо.

— Навпаки, старенька, — відповів усміхаючись Цорн.

— Але я не помічав, не бачив такої серед хворих...

— Так, ви не бачили такої, і все ж ви бачили її. Це та сама дівиця, яка сиділа біля своєї веранди у кріслі, пам'ятаєте — міс Веде?

— Страшне чудовисько? — здивовано спитав Престо.

— Вона самісінька.

Престо кинувся до лікаря і почав тиснути його руки.

— Вибачте, докторе, що я усумнився у вашій всемогутності!

— До всемогутності далеко, але все ж сучасна медицина дещо може зробити. Ідіть і терпляче чекайте.

ЧУДО ПЕРЕВТІЛЕННЯ

Минуло ще кілька днів після цієї розмови, днів, схожих на всі минулі. І ось почалося "чудо перевтіленням, як сказав Престо, закінчивши ранковий огляд свого обличчя.

Дзеркало не могло обманути: провал перенісся помітно піднявся. Престо заспокоївся й одразу повеселішав. Тепер уже не могло бути ніякого сумніву: ліки доктора Цорна пробудили внутрішні сили організму, почалося перетворення його тіла.

Кожний день приносив щось нове. Перенісся дуже швидко набувало нормального вигляду. А м'ясистий, туфлеподібний кінець носа немовби "підсихав", утягувався — словом, помітно зменшувався. Стискались і зменшувалися вуха. Весь череп ставав пропорціональнішим. І дивна річ! Престо почав рости. Пальці, руки і ноги довшали, це було помітно по штанях і рукавах, які ставали дедалі коротші.

Одного ранку до Престо прийшла миловидна сестра і, привітавшись, сказала з посмішкою:

— Ви починаєте рости, містер Престо. Вітаю. Скоро цей костюм буде малий для вас. У нас є склад взуття, білизни і костюмів різного розміру. Прислати вам одяг більшого розміру, чи ви замовите новий? У нас є білошвейки, шевці і кравці.

Який же пацієнт Цорна носитиме одяг з чужого плеча! Престо, як і інші, сказав, що він замовлятиме костюми.

Мало хто з пацієнтів забирав із собою гардероб одягу різного розміру. Більшість залишали ці костюми, як казкова жаба-царівна свою шкірку, щоб вони не нагадували про минуле. Комерційні агенти Цорна згодом продавали цей одяг.

Сестра кивнула головою і вийшла.

Через кілька хвилин з Престо вже знімали мірку, — кравець, швець та білошвейка показали зразки дорогих тканин і фасони. Вслід за ними прийшов капелюшник. А надвечір Престо вже з голови до ніг був одягнутий у все нове, щоб через кілька днів повторити цю процедуру.

Внутрішні сили діяли дедалі енергійніше. Один раз прорвавши застиглі форми, ці сили з незвичайною швидкістю почали перебудовувати організм. Тоніо незабаром втратив лік усім новим надбанням і змінам. І коли наприкінці першого місяця "метаморфоз" він вийняв свою фотографічну карі очку і порівняв її з теперішнім своїм обличчям, то спочатку зрадів, а потім навіть злякався: дзеркало відбивало нове, чуже обличчя.

Це вже не був той Антоніо Престо, яким він знав себе з дитинства. Тоніо Престо втратив своє колишнє обличчя. Престо стало моторошно. Немовби його свідомість переселилася в тіло невідомої людини. Він пробував рухати руками — виходило щось нове, досить плавне, навіть граціозне, але якесь чуже. Фізичні відчуття були нові і дивні. Кожен жест давався йому напрочуд легко. Члени тіла стали гнучкими, рухливими. Не було більше незграбних рухів. Хода Престо, яка нагадувала рухи кажана, стала тепер плавною і легкою. Все це було б надзвичайно приємно, якби не було таким новим, що аж страх брав.

Зміни відбувалися не тільки в організмі Престо, але немовби і в навколишньому світі. Дитина росте роками, повільно і непомітно Престо ріс швидко, "не днями, а годинами", немов казкові богатирі. І, в міру свого зростання, Тоніо здавалося, що простір і масштаби швидко

зменшуються. Ліжко, на якому він займав, коли приїхав, не більше ніж третину довжини, стало немовби коротше, стільці — менші, йому вже не треба було вдаватися до еквілібристики, щоб сісти на стілець чи в крісло. На письмовому столі він усе більше розсовував книги, письмове приладдя. Престо вже міг, підвівшись навшпиньки, самостійно зняти з вішалки пальто, капелюх. А скільки з усім цим було клопоту! Раніше йому, немов дитині, щохвилини доводилося вдаватись до сторонньої допомоги або ж він викликав сміх, намагаючись самостійно дістати якусь річ, що високо лежить, кудись вилізти. Світ не пристосований для карликів...

Це були приємні новини. Але все-таки внутрішні зміни найбільше привертали увагу Престо.

Тоніо годинами не відходив од дзеркала. Він вивчав своє обновлене тіло. Він милувався ним і дивувався чудесам науки. Так, тепер він вірив, що людське тіло не являє собою відлитих на все життя форм, що ці форми рухливі, наче вода. Треба тільки вміти розбудити "внутрішні сили" організму, будівників живого тіла — гормони.

Гормони, гіпофіз, щитовидна залоза — тепер ці слова вже не здавалися Престо незрозумілими обривками чаклунської змови.

— І все-таки це дуже дивно, — говорив він, дивлячись у дзеркало.

А з дзеркала на нього дивився елегантний молодий чоловік з красивим тонким носом, досить високий, дуже стрункий, худорлявий.

І на цьому новому тілі був новий костюм. Престо поглянув на старенький костюм, маленький костюм у кліточку, з короткими, майже дитячими штаньми. І цей костюм раптом здався Престо жалюгідним і зворушливим. Немовби цей костюмчик лишився від померлого підлітка— сина чи брата.

— Тоніо Престо вмер. Немає більше Тоніо! — тихо сказав Престо.

Несподівано йому стало шкода потвори-карлика, який знав нужду, не зігріте ласкою дитинство, життя на вулиці.

Тоніо згадав, як він ще хлопчиком, намагаючись добути шматок хліба, покинув рідні гори і вирушив на схід. Але важко було з його зростом дістати постійну роботу. В одному місті він продавав газети, в іншому був живою рекламою — в блазенському вбранні носив плакат: "Купуйте ваксу "Сонце"!" Хлопчаки знущалися над ним і нерідко били. Довелося знову вирушити в дорогу. Нарешті в одному місті йому пощастило попасти в мандрівний цирк. Знову блазенський костюм, але тут його не били. Він закликав народ і мав у зівак великий успіх. З цим цирком Престо відвідав багато міст і містечок Америки. В одному місті Каліфорнії, де була кіностудія, хазяїнові цього підприємства спало на думку зняти мандрівний цирк у картині за спеціально написаним сценарієм. Цирк ще не встиг виїхати з міста, як у кіно вже з'явився новий фільм. І Престо вперше побачив на екрані самого себе. Його роль була невелика: як завжди, він тільки закликав.

Престо був глибоко схвильований, побачивши своє зображення на екрані. Тоніо Престо — тоді він був ще просто Том Джонсон — зріс у власних очах. Якщо його показали на екрані, на тому самому екрані, де виступали всі його улюблені герої, то й він сам чогось вартий! його охопила досить поширена хворість — непереборне бажання зніматися для екрана. Мікроб цієї хвороби недостатньо вивчений: відіграє тут роль проста пиха чи жадоба швидкого збагачення, а чи несвідоме бажання перемогти час і смерть, законсервувавши на плівці хоч кілька моментів свого життя, — невідомо, але сила цієї хвороби надзвичайно велика.

Тоніо прийшов до хазяїна кіностудії і запропонував себе як кіноартиста. Той тільки розсміявся. Тоніо не заспокоївся. Він довідався про центр американської кінопромисловості — Голлівуд і, попрощавшись із цирком, вирушив туди. Кінопідприємці, режисери, оператори довго не

хотіли навіть серйозно розмовляти з ним. Але один розумний оператор замислився і сказав директорові:

— А чому б із цього кретина не зробити другого Джеккі Кугана? Цей принаймні не виросте, як той.

Кілька сот метрів плівки у великій справі нічого не варті. Директор погодився спробувати. Престо метушився і махав руками, наче вітряк. Режисер безнадійно махав рукою: "Та він і поняття про гру не має!", але оператор не здавався.

Фільм справив на публіку несподіваний для директора і режисера ефект. І в житті Престо стався чарівний поворот...

Престо намагався пригадати все своє життя. Йому хотілося перевірити, чи знає новий Престо все те, що пережив старий. Чи не порушило фізичне "перевтілення" єдності свідомості? Ні, пам'ять його діє нормально. Пре-сто-новий одержав усю психічну спадщину Престо-старого. І все ж у психіці Престо відбулися чималі зміни. Він краще володіє собою, не гарячиться, не метушиться. І це теж дуже дивно. В єстві Престо нібито лишилася тільки тонесенька ниточка, яка з'єднувала його минуле "я" з теперішнім, — ниточка єдності свідомості. Порвалася б ця ниточка, і колишній Престо умер би остаточно, а новий молодий чоловік "народився" б на світ у віці двадцяти семи років. А що коли справді ця ниточка порветься? Тоніо забуде все, що було з ним до початку лікування. Ким же він тоді буде? Тоніо потер свій лоб, одійшов від дзеркала і знову подивився на себе.

— Так, Тоніо Престо втратив обличчя...

ЗЛОЧИНЕЦЬ

"Чудо перевтілення" здійснилося. Дзеркало відбивало не бридку потвору, а вродливого юнака, стрункого, трохи худорлявого. І найбільш

дивним було те, що в новому Престо, з його бездоганно правильними формами нормальної людини, було щось таке, що нагадувало колишнього Престо, та схожість, яку ми помічаємо в двох скульптурах, різних своєю формою, але створених одним скульптором. Доктор Цорн оглянув свій твір з почуттям художника, задоволеного своєю роботою.

— Чудово! — сказав він. — Бажаю вам успіху в житті. Внутрішні процеси перебудови вашого тіла закінчились, але все-таки ви ще тижнів зо два постежте за своєю зовнішністю. Якщо помітите на обличчі хоч найменшу зміну, негайно приїжджайте до мене.

Захоплений Престо потис докторові руку.

Тоніо залишив у лікаря майже всі гроші, які взяв із собою, — а їх було близько сотні тисяч доларів. У Престо лишилося тільки на дорогу. Він послав телеграму Себастьянові, попереджаючи його про те, що приїде завтра вранці.

О призначеній годині найманий автомобіль під'їхав до вілли Престо. Старий слуга вибіг на широкі сходи, які спускалися пологим півкругом до посипаної піском дороги, і раптом, здивований, зупинився. Замість свого хазяїна він побачив елегантного молодого чоловіка, який, помітивши здивування слуги, розсміявся і сказав приємним баритоном:

— Що, не впізнав мене, старина? Це я, Антоніо Престо, але я побував у лікаря, і він, розумієш, змінив мене, переробив заново. Бери чемодани!

Та Себастьян не рухався з місця. Він був вірний слуга, навіть більше, ніж слуга. На карлика Престо він дивився так, як дивиться нянька на улюблену дитину, і оберігав його інтереси більше, ніж свої власні. Себастьян знав, які небезпеки чекають в Америці мільйонера та його майно, а Престо був крупним мільйонером. Себастьян із завмиранням серця читав у газетах про ті хитрощі, до яких вдаються злочинці, щоб оволодіти чужим багатством. І зараз Себастьян не сумнівався в тому, що

має справу з одним із молодчиків, який хоче обдурити його й обікрасти будинок Антоніо Престо.

"Але не на такого напав!" — насторожившись, бурмотів сам до себе старик.

Не тільки Себастьян, який багато чого бачив у житті, але й дурний молокосос не попався б на таку вудочку. Обман був занадто очевидний. Чи ж може бути, щоб людина так змінилася!

— Ну, чого ж ти стоїш? — нетерпляче запитав Престо.

— Їдьте собі, звідки приїхали! — грубо сказав Себастьян, піднімаючись на кілька сходин, щоб зайняти на всякий випадок зручнішу позицію біля дверей. — Хазяїна немає, а без нього я нікого в будинок не пущу. Мені суворо наказано.

— От чудний, кажу ж тобі, що я сам і є хазяїн, Тоніо Престо.

Престо зробив нетерплячий рух рукою, який чимсь нагадав Себастьянові жест колишнього потворного Престо. Від хвилювання й обурення, що Себастьян не пускає його, Престо підвищив голос, і в останній його фразі — "я сам і є хазяїн, Тоніо Престо" — почулися нотки фальцета карлика Тоніо.

Себастьян здивовано ще раз оглянув незнайомого молодого чоловіка.

"Що за чортовиння! — подумав старик. — У ньому справді немовби сидить два чоловіки!"

Можливо, Престо і вдалося б скористатися цією хвилиною вагання й переконати Себастьяна, якби не втручання ще одного свідка цієї сцени. Шофер зацікавився розмовою. Він скоса подивився на Тоніо. Звичайно,

це не Престо. Хто ж не знає Престо! Шофер був явно на боці Себастьяна і непомітно моргнув йому, немовби попереджаючи: "Не пускай у будинок цього чоловіка, він небезпечний".

Себастьян зрозумів цей жест і піднявся ще на кілька сходин. Тепер він стояв біля самих дверей. Престо уже втрачав терпіння. Він теж почав підніматись по сходах, але Себастьян пильно стежив за зловмисником. З несподіваною для свого віку швидкістю він прослизнув у двері і замкнув їх на залізний засув, на ключ, на защіпку, на ланцюжок. Під час відсутності Престо Себастьян сам придумав усі ці складні запори і замовив їх слюсареві. Тепер старий був у повній безпеці і міг витримати облогу цілої ватаги бандитів.

— Що, не вдалося, хлопчику? — із злорадною посмішкою сказав він, стоячи за дверима.

Тоніо почав стукати, але Себастьян не відчиняв дверей. Ні просьби, ні умовляння не допомогли. Себастьян був твердий, мов скеля.

— Упертий, дурний старик! — спересердя вилаявся Престо.

Під насмішливим поглядом шофера Тоніо повільно спустився сходами, обдумуючи своє становище. Можливо, його власний шофер виявиться розумнішим? Престо пройшов до гаража, рядом з яким стояв маленький будинок, де жив шофер. На дверях висів великий замок.

— Мабуть, пустив мою машину на прокат, шахрай! — пробурчав Престо, йому нічого не лишалося більше робити, як зупинитися в номері готелю. Він назвав один з найкращих готелів у місті.

У Престо ледве вистачило грошей, щоб розплатитися з шофером. Ще добре, що він був у дорогому, прекрасно пошитому костюмі і мав чудові чемодани з солідними ярликами найкращих європейських і американських готелів. Швейцар шанобливо відчинив перед ним двері.

— Ваше прізвище? — запитав у Тоніо молодий чоловік у великих окулярах, який сидів за конторкою.

— Тоніо Престо, кіноартист, — випалив Тоніо.

Раніше йому не треба було називати себе. Стримуючи посмішку, швейцари, лакеї і метрдотелі першими шанобливо називали його на ім'я. Престо знали краще, ніж президента. Тепер йому довелося назвати себе. Та цього мало. Слова "Тоніо Престо" викликали у конторника несподіваний ефект. Він раптом відкинувся назад і кілька хвилин дивився на Престо здивованим поглядом. Потім люб'язно, але холодно сказав:

— Мабуть, ви однофамілець відомого Престо?

І тут Престо допустив малодушність. Він не захотів переконувати молодого чоловіка в тому, що суперечило очевидності: цей юнак в окулярах, так само як і Себастьян, не повірив би йому. Навіщо ставити себе в дурне становище людини, яка явно присвоює чуже ім'я?

— Так, однофамілець, — відповів Престо і поспішив піднятися ліфтом і сховатися в своєму номері.

"Що ж буде далі? — заклопотано подумав він. — Виявляється, втратити своє обличчя — пренеприємна річ".

Престо проголодався. Добре ще, що в готелі можна було снідати й обідати, не платячи кожного разу. Престо подзвонив і замовив сніданок. Тоніо помітив, що лакей якось особливо дивиться на нього. Певно, звістка про невідомого молодого чоловіка, який має безтактність присвоювати всім відоме ім'я, вже облетіла весь готель.

Престо поснідав і повеселішав. Кінець кінцем усе з'ясується, і він сам сміятиметься над своїми пригодами.

Тепер він вирішив здійснити свою давню мрію, яку плекав увесь час, поки був у лікарні Цорна: Престо задумав зробити перший візит Гедді Люкс. Він вибачиться перед нею і... Як-то вона тепер прийме його?

Престо ще раз критично поглянув у дзеркало і вирішив, що він справжній красень. От коли він зможе грати ролі у високих трагедіях! його мрія здійсниться... Він — Ромео, Гедда — Джульєтта... Престо став у позу і простягнув руки до уявлюваної Джульєтти. "Прекрасно! Чарівно! Вона не устоїть! Тепер вона не відмовить мені!" подумав Тоніо і, переодягнувшись у новий костюм, вийшов на вулицю.

ЗНОВУ ВІДМОВА

Вілла Гедди Люкс стояла за містом, недалеко від кіномістечка Пітча, за півмилі від власної вілли Тоніо. У Престо не лишилося грошей, щоб найняти автомобіль.

"Доведеться йти пішки", — думав він. І тут же втішив себе, що моціон — дуже корисна річ. Проте незабаром Тоніо пересвідчився, що навіть найкорисніші речі приємні тільки тоді, коли їх у тебе в міру. Щоб скоротити шлях, він вирішив іти новою, тільки що прокладеною дорогою.

Стояла нестерпна спека. Біле шосе, ще не покрите гудроном, блищало так, що очам було боляче. До того ж по шосе весь час туди й сюди снували автомобілі, здіймаючи таку куряву, що Престо задихався. Він давно встиг забути, що автомобілі залишають позад себе так багато куряви і що вони можуть завдавати стільки неприємностей людині, змушеній плентатись дорогою. А автомобілісти немов знущалися над пішоходом і, проїжджаючи мимо, так визивно ревіли в свої гудки і пускали стільки пилюки в очі, що Престо стискав кулаки від обурення.

Ще ніколи знайома дорога не здавалася йому такою довгою.

Коли Престо, нарешті, добрався до вілли Люкс, вигляд у нього був дуже непрезентабельний. Обличчя і комірець почорніли від бруду і поту, волосся злиплося, костюм і черевики вкрилися шаром куряви. Він оглянув себе і завагався, чи показуватись йому в такому вигляді перед Геддою. Але бажання швидше побачити її примусило Тоніо рішуче натиснути кнопку дзвоника. Двері відчинились, і Престо побачив ту саму покоївку, яку він мало не вбив сміхом разом з її господинею. Дівчина не впізнала його. Вона трохи презирливо оглянула його костюм, але, подивившись на обличчя, привітно посміхнулася. Ця посмішка підбадьорила й окрилила Престо.

— Я хотів би бачити міс Люкс.

Тисячі молодих людей, які мріють про славу кіноартистів і артисток, хочуть бачити міс Люкс в надії скористатися з її протекції. Десятки тисяч людей — чоловіків і жінок — різного віку вважали б за щастя лицезріти "божественну" Люкс. Але у неї невистачило б часу на роботу, якби вона почала приймати всіх, хто до неї приходить.

— Міс Люкс немає дома, — відповіла покоївка звичайною фразою.

Але Престо знав ці хитрощі.

— Для мене вона повинна бути дома! — сказав він багатозначно. — Я її давній друг, і вона буде дуже рада бачити мене. — Дівчина посміхнулась, коли молодий чоловік вимовив слово "давній". — Так, так, не смійтесь, — вів далі Престо. — Я знав Гедду, коли вона була ще зовсім маленькою дівчинкою. Я приїхав на кілька днів у справах і вирішив побачитися з нею. Але по дорозі мій автомобіль поламався і... — він значливо показав на свій костюм, — мені довелося йти пішки.

— Як накажете доповісти про вас? — уже зовсім люб'язним тоном запитала покоївка.

Знову це фатальне запитання!

— Бачите, — зам'явся Престо, — я хочу зробити міс Люкс сюрприз. Скажіть міс, що її хоче бачити давній друг.

Покоївка прочинила двері, впустила Престо у велику прийомну і пішла доповісти своїй пані, попросивши Престо почекати відповіді. Це вже була напівперемога.

"Жінки цікаві, — думав Престо. — Гедда, мабуть, захоче подивитися, що це за давній друг, особливо після того, як покоївка опише їй мою зовнішність. А вона, певно, зробить це..."

— Будь ласка, міс просить вас пройти до неї в будуар, — сказала покоївка, і Престо хвилюючись пройшов у знайому кімнату, що утопала в м'яких килимах, на яких були розкидані пуфи, подушки, левові і ведмежі шкури.

Люкс напівлежала на кушетці, але коли увійшов Престо, підвелась і здивовано глянула на нього. Знову обман! До яких тільки хитрощів не вдаються ці поклонники і мисливці за славою!

— Чого вам треба? — сухо спитала вона.

Престо вклонився.

— Міс, я не обманув вас. Я ваш давній друг, хоч ви не впізнаєте мене. — Його приємний баритон і щирість тону справили добре враження.

— Прошу! — сказала Люкс, вказуючи на маленьке крісло.

Престо сів у крісло. Люкс опустилась на кушетку; хвилину тривала мовчанка. Потім Престо почав говорити, багатозначно поглядаючи на Люкс.

— Щоб переконати вас у тому, що я не обманув вас, я можу розповісти вам те, чого ніхто не знає, крім вас і... ще однієї людини. Я повторю, що говорив Тоніо Престо під час останнього побачення з вами, а також і те, що ви відповідали йому. Повторю від слова до слова.

— Він вам переказав це? — спитала вона.

Тоніо посміхнувся.

— Так, він мені переказав це. Він дуже вибачався, що завдав вам... турбот, примусивши вас сміятися так багато...

— Я мало не вмерла.

Престо ствердно кивнув головою.

— Я це знаю.

— Але при чому тут ви? — запитала Гедда. — Тоніо просив вас передати його вибачення?

— Так, він... заповів мені це.

— Він умер? — злякано спитала Гедда. Тоніо не відповів на її запитання.

— Дозвольте нагадати вам, що ви сказали у відповідь на його освідчення.

— Боже мій, я ж не могла припустити, що моя відмова уб'є його. Він був вашим другом. І тепер ви немовби з'явилися мстити за нього...

— Прошу вас, не поспішайте з висновками і вислухайте мене. Отже, ви тоді сказали Престо, що між ним і вами стоїть непереборна перешкода. І ця перешкода — його потворність. Так же? Значить, якби не було цієї перешкоди, він мав би шанси?

— Так, — відповіла Гедда.

— Так ось, — сказав Престо, — тепер цієї перешкоди немає. Антоніо Престо не вмер, але змінив свою зовнішність. Антоніо Престо — це я. Ви ж не можете сказати, що я потворний?

Престо підвівся з крісла і зробив кілька кроків, наче "живий манекен" у магазині модних костюмів. Люкс мимоволі відкинулась назад. В очах її відбився жах. Думка її напружено працювала. Хто цей дивний чоловік? Божевільний? Злочинець?..

— Що вам потрібно від мене? — спитала Гедда, ледве володіючи собою.

— Я прийшов за відповіддю і вже одержав її, — промовив Престо. — Ви сказали: "Так".

— Але ж ви не Престо... Прошу вас, не мучте мене! Що вам треба?

— Заспокойтесь, міс Люкс. Вам не загрожує небезпека. Я не божевільний і не бандит. Я знаю, вам важко повірити, що ось цей невідомий молодий чоловік, який розмовляє з вами, є справді знехтуваний вами Антоніо Престо. Але я постараюсь переконати вас у цій неймовірній речі.

І Престо розповів Гедді все, що сталося з ним після побачення, показав вирізки з газет про "чудесні перетворення", які робить доктор Цорн, нарешті вийняв фотографії, де були відзначені всі етапи еволюції, що відбулася в тілі Престо. Ці фотографії були найпереконливішим доказом. І все ж, коли Гедда, одірвавши погляд від фотографій, подивилася на вродливого юнака і уявила собі колишнього Тоніо Престо, її розум відмовлявся вірити, що такі перетворення можливі.

Вона замислилась. Настала мовчанка, і Престо не порушував її. Він, мов вироку, чекав відповіді Гедди. Нарешті, Люкс підвела голову і сказала:

— Містер... Престо... — Цей початок не сподобався Тоніо. Раніше Гедда називала його не так офіціально, звертаючись до нього по-товариському: "Тоніо". — Припустімо, що все так, як ви кажете. Стіна потворності не стоїть між нами. Але...

— Яке ж іще може бути "але"?.. — нетерпляче запитав Престо.

— Я вислухала вас, вислухайте тепер ви мене. Згадайте нашу розмову, коли ви ще були потворою Тоніо. Я казала вам про те, що становище зобов'язує. Пошана юрби багато дає, але багато чого й вимагає. Я звеличена волею тієї юрби, яка відвідує кіно. І я не повинна сваритися з юрбою. Я казала, що юрбі було б найприємніше, коли б я на все життя лишилася неодруженою. І тоді кожен клерк, кожен підмітальник вулиць, зберігаючи мій портрет, уявляв би себе в ролі мого "героя". Юрба ще простить мене, якщо я вийду заміж за справжнього героя...

— За бога чи напівбога, сказали ви тоді.

— Так, за тих, кого возвеличує сама юрба.

— А хіба Престо не бог? — гордо запитав Тоніо.

— Ви більше не Престо. В цьому ж і все питання. Ви були бог-страховище, але ви були незрівнянні в своїй потворності. Тепер ви вродливі, мов Нарцис, але таким вас не знають люди. Ви перетворилися на невідомого красивого юнака. А невідома краса — це гірше, ніж прославлена потворність Престо. Я не хочу, не можу допустити, щоб про мене сказали, що старіюча Люкс, — а я ж старша за вас на два роки, ви це знаєте, — що старіюча Люкс купила собі на свої мільйони молодого чоловіка, бездарного, невідомого, але гарненького юнака. Та навряд чи й самі ви згодитесь бути "чоловіком знаменитості". Для чоловіка, який має самолюбство, це неприваблива роль. А ви розпещені славою і успіхом.

— Хто вам сказав, що мене ніхто не знає? Хіба я не Тоніо Престо? Престо надів на себе нову маску. Але хіба він перестав бути Тоніо? Хіба мій талант не лишився тим самим? Раніше я смішив людей, а тепер вражатиму їх серця. Я був комік, паяц, тепер буду трагік. О, як я гратиму! Повірте мені, глядачі будуть вражені до глибини душі, коли побачать на екрані Престо-трагіка. Якщо я був напівбогом, то стану богом...

— "Буду, буду, стану..." Все це тільки мрії. Шлях до екрана дуже тернистий, важкий, найчастіше непрохідний для тих, хто мріє про славу...

— Навіщо ви говорите мені все це? Хіба я не знаю, що стати знаменитістю нелегко? Але у мене є хороша спадщина, яку залишив мені Тоніо Престо: загальновизнаний талант, чудове знання артистичної техніки, нарешті зв'язки...

— Але у вас немає головного: неймовірно смішного туфлеподібного носа Тоніо Престо. І юрба не визнає вас.

— Я примушу її визнати. Глядіть же, це остання відмовка. І якщо я прийду до вас, увінчаний славою і визнанням юрби...

— Тоді ми продовжимо цю розмову. Але пам'ятайте, Престо, я не даю ніяких обіцянок і нічим себе не зв'язую.

— Ви закохані? У вас є жених? — запитав Престо.

— У мене є живе серце і свобідна воля, Престо. Ідіть добувайте свою славу!

ЦЕ НАШ НІС, А НЕ ВАШ

Пробратися до містера Пітча обновленому Тоніо Престо виявилося ще важче, ніж до Гедди Люкс. Дорогоцінний час містера Пітча охороняло кілька слуг, німих і глухих до будь-яких доводів, благань і переконань. Зневірившись у силі словесної зброї, Престо вирішив прорвати блокаду. Він одштовхнув лакея і швидко пішов уперед. На щастя, Тоніо добре знав розташування кімнат і тому без особливих труднощів добіг до кабінету містера Пітча і зник за дверима.

Престо побачив знайомий йому кабінет, заставлений глибокими шкіряними кріслами, засланий килимом і прикрашений по стінах фотознімками та портретами кіноартистів. На видному місці, посередині стіни, красувався його власний портрет: Тоніо Престо був знятий у натуральну величину і зображав Отелло з хусткою Дездемони в руках. Скільки разів Престо бував у цьому кабінеті! Пітч завжди був незмінно люб'язний з ним, пропонував хорошу сигару, садовив у крісло, услуговував йому, як дорогому гостеві.

Містер Пітч сидів на своєму звичайному місці, біля відкритого американського бюро, і розмовляв з юрисконсультом містером Олкоттом.

— У контракті обумовлена неустойка в п'ятсот тисяч доларів, — говорив містер Пітч, не звертаючи уваги на Престо. — Якщо містер Тоніо Престо втік невідомо куди, не закінчивши зйомки початого фільму

"Любов і смерть", то він, Престо, зобов'язаний заплатити неустойку і збитки. Комерційна частина дасть вам довідку, скільки коштує нам постановка незакінченого фільму до того дня, коли Престо зник, і скільки ми втрачаємо від того, що не пустимо цієї картини в прокат. Вийде досить солідна сума. Підготуйте позов.

— Але кому ж ми пред'явимо його? — спитав юрисконсульт. — Чи не краще почекати повернення Престо? Може, його і в живих немає. Ходять різні чутки.

— Тим більше. Ми призначимо опіку для відповіді на суді і накладемо арешт на його майно. Невже ви не розумієте моєї мети?

Цю розмову перервав лакей, який, потупцювавши за дверима, вирішив порушити суворий регламент і ввійти в кабінет без повідомлення, щоб виправдати себе за своє мимовільне упущення.

— Вибачте, містер, — сказав лакей, — оцей містер, — і лакей очима показав на Престо, — самовільно ввійшов у ваш кабінет, незважаючи на всі мої...

Містер Пітч поглянув на Престо. У містера Пітча були свої правила. Він надзвичайно суворо наказував не пропускати до нього "настирливих молодих людей", але якщо вже хтось із них так чи інакше пробирався в його кабінет, містер Пітч був люб'язний і взнаки не давав, що це вторгнення йому неприємне.

Містер Пітч кивнув головою, наказуючи лакеєві вийти, і дуже люб'язно спитав містера, що завітав у кабінет, чого він хоче.

— Я можу сповістити вам дещо про Антоніо Престо, — сказав Тоніо.

— Ах, он як! Це цікаво. Кажіть швидше, він живий?

— І так і ні. Ось такого, — Тоніо показав на свій портрет у позолоченій рамі, — такого Престо немає; Тоніо Престо живий, і він стоїть перед вами в своєму новому вигляді. Я — Тоніо Престо.

Пітч запитливо глянув на Олкотта.

— Ви не вірите мені, це цілком зрозуміло. Рідна мати не впізнала б мене, але я зараз доведу вам, що я Тоніо Престо.

— Будь ласка, не затрудняйте себе доводами, я цілком вірю вам, — поспіхом відповів містер Пітч. — Чого ж ви хочете, е-е... містер Престо?

— Я чув уривок розмови про ваш намір пред'явити мені позов за те, що я поїхав, не закінчивши зніматись у фільмі "Любов і смерть". Можете не пред'являти позову. Я заплачу вам неустойку і збитки. Але цей фільм необхідно зняти заново. І я знову гратиму в ньому роль мейстерзингера. Тільки новий фільм буде вже не комедією, а трагедією.

— Так-с, трагедією... — непевно підтвердив Пітч. — Ви добре обізнані з нашими справами. Але... Це не пройде, юначе.

— Значить, ви не вірите мені, що я Тоніо Престо?

— Вірю, вірю, але... але... ви, Тоніо Престо... зовсім з іншого тіста. Ви нам непотрібні, хто б ви не були. Такими штампованими аполлонами, як ви, хоч греблю гати, а Тоніо Престо був незрівнянний, неповторний у своїй потворності. Це був унікум. І якщо ви справді перевтілений Тоніо Престо, чому я... вірю, то по якому праву ви могли робити це перевтілення? Ви уклали з нами генеральний договір на десять років і ряд окремих угод на вашу участь у тих чи інших фільмах. Жоден цивільний лист короля не коштує стільки жодній державі, скільки обійшлися нам ви. За що ми платили вам ці шалені гроші? За ваш незрівнянний ніс. Ми купили його у вас дорожче, ніж коштує золото. Де ж вона, ця дорогоцінність? Що ви зробили з нею? Брильянт завбільшки з

туфлеподібний ніс — дешева дрібничка порівняно з носом містера Престо. Ви не мали ні морального, ні юридичного права позбавляти нас вашого носа. Це був наш ніс, а не ваш. Так, так! Ніс Тоніо Престо належав усім як чудовий дар природи. Як ви сміли позбавити суспільство цього дару? Ви бачите, я звертаюсь до вас як до Тоніо Престо. Що ви скажете на своє виправдання?

— Я знайду своє виправдання не в словах, а в ділах. Дайте мені виступити перед об'єктивом, і ви побачите, що новий Престо дорожчий за старого...

Пітч підскочив у кріслі.

— Ви не Престо! Тепер я бачу, що ви не Престо! Ви — молодий чоловік, який мріє стати кінознаменитістю. Ви підслухали нашу розмову про Престо і повели рисковану гру. Тоніо Престо не сказав би того, що кажете ви. Тоніо Престо знає, що талант — справа другорядна. Головне — реклама. Люди з талантом нерідко гинуть під тином, нікому не відомі, ніким не оцінені і не визнані, а рекламою можна піднести бездарність на вершину слави. Престо був незрівнянний, прекрасний, чарівний. Але хай мене чорти спалять, мов стару кіноплівку, якщо таких же Тоніо не знайдеться десятки в ярмаркових балаганах!

— Ви самі тільки що казали про те, що Престо і його ніс — унікум.

— Так, я казав і казатиму. Бо на рекламу цього носа я витратив понад мільйон доларів, перш ніж цей ніс з'явився на екрані. Слава будь-якого кіноартиста прямо пропорціональна сумам, витраченим на рекламу. Це добре знав Тоніо Престо, як би він не цінував себе. Не робіть трагічних жестів. Припустімо, що ви справжнісінький Тоніо Престо, тобто, що ви були ним. Припустімо, що душа, талант у вас лишилися престовські. Що я, апаратом душу знімаю? Які б ви не були геніальні, будьте ви хоч тричі геній, публіка не знає вас, і в цьому все ваше нещастя. А робити з вас нового Престо, Престо-трагіка — це

занадто клопітно, невигідно, нудно. Досить. Я тимчасово припиняю виробництво кінозірок і геніїв. Занадто дорого. Ви непотрібні нам, юначе. Вітайте нашого старика Тоніо Престо, якщо ви побачите його, і скажіть, що ми з нетерпінням чекаємо його і по-батьківському поцілуємо найсвятішу туфельку.

— Я все-таки наполягаю...

— І даремно. Я припускаю, що ви — геній. Але публіка повірить у геніальність тільки тоді, коли я прикрашу шлях генія райдугою банкових білетів, а вони мені нелегко дістаються. Бажаю вам успіху на якомусь іншому поприщі. Можливо, вам пощастить поступити до адвоката клерком чи в банк рахівником. Це дасть вам небагато, але хто ж винен? Ви самі вигнали себе з раю, якщо ви справді були Тоніо Престо. — Пітч подзвонив і наказав лакеєві провести юнака.

Гра була програна.

— Хто цей молодий чоловік? Божевільний чи пройдисвіт? — запитав юрисконсульт містера Пітча, коли двері зачинилися за Тоніо. — Ви говорили з ним так, ніби наполовину вірили тому, що він справді Тоніо Престо.

— Не наполовину, а майже на всі сто процентів. Справа в тому, що Гедда Люкс дзвонила мені по телефону. Вона запевняла, що бачила фотографії і різні документи, які безперечно підтверджують, що Тоніо Престо змінив свій зовнішній вигляд після якогось лікування. І тільки коли він почав говорити про випробування його як кіноартиста, я, признаюсь, трохи усумнився в тому, що він колишній Тоніо Престо. Осел! Він сам погубив себе. Він пропаща людина. Він занадто розпещений грішми і успіхом, щоб перейти на скромніше амплуа в житті. Маючи звичку широко жити, він швидко розтринькає своє майно, рухоме і нерухоме. Ось чому я поспішаю пред'явити позов.

— Ви передбачливі, як завжди! — полестив Олкотт своєму патронові.

Містер Пітч закурив нову сигару, пустив струминку диму вгору і, коли дим розійшовся, сказав глибокодумно:

— Отак і слава. Коли немає грошей на сигари, зникає і дим слави.

Олкотт шанобливо вислухав цей невдалий афоризм як перлину мудрості.

ЗА РАХУНОК КОЛИШНЬОЇ СЛАВИ

Тоніо засмутила невдача. Вийшовши од Пітча, він відчув слабість в ногах, його мучила спрага. А йому ще треба було пройти довгу і томливу путь назад. Тепер Тоніо йшов прекрасною широкою дорогою кіно-містечка, повз надземні будови, де містилися лабораторії, майстерні, будинки і готелі артистів та службовців.

З правого боку дороги, біля громіздкої будови — складу декорацій — містився невеликий ресторан, — його охоче відвідували в дні зйомок статисти, які проводили тут довгі години чекання. Тоніо машинально опустив руку в кишеню, сподіваючись знайти дрібні гроші. Але, крім пом'ятої носової хусточки, в кишені нічого не було. Просто зітхнув і хотів пройти мимо ресторана, але спокуса була така велика, що Тоніо нерішуче уповільнив ходу і, нарешті, ввійшов у ресторан.

За мармуровим столиком сиділи два початкуючі кіноартисти, блондин і брюнет. Брюнет недавно висунувся із статистів у буквальному і переносному розумінні: він ще грав у натовпі, але режисер висував його вперед так, що глядачі могли виділити його з маси статистів. Ще трохи, і йому дадуть маленьку епізодичну роль. Тоді він стане справжнім кіноартистом. А режисером, який висунув юнака, був сам Тоніо. Цей юнак, — як його прізвище? Сміт. Один із мільйонів Смітів... Заради Просто він кинувся б у вогонь і в воду. Та ба! Тоніо не був схожий

на самого себе. І Сміт, звичайно, не повірить Тоніо... Молоді люди пили фруктову воду. Нестерпно! Просто немовби випадково зупинився біля столика двох юнаків.

— Здається, містер Сміт? — запитав Тоніо брюнета, трохи піднімаючи капелюх. — Не впізнаєте? Я Джонсон. Знімався в натовпі у фільмі "Любов і смерть".

Сміт сухо вклонився. Він не може знати прізвища всіх тих, хто складає безлику юрбу.

— А я привіз вам привіт від Тоніо Просто, вчора я бачив його, — вів далі Тоніо.

Ця звістка справила надзвичайне враження. Молоді люди пожвавішали. Сміт люб'язно поставив стілець і покликав лакея.

— Невже? Де вам пощастило бачити його? Що ви питимете? Коктейль?

— Оранжад. Два, три оранжади!.. Страшенна спека, — сказав Просто. — Так, я бачив його вчора.

— І він справді пам'ятає про мене? — цікавився Сміт.

— Аякже, він сказав, що з вас вийдуть люди. А якщо Просто сказав... Уф... Чудовий напій!

— Але де ж він? Що з ним?

— Лікується. Я їздив до своєї сестри і випадково побачив його в лікарні доктора Цорна.

— Престо хворий? Сподіваюсь, нічого серйозного? Я читав, що він поїхав лікуватись. А на що він хворий?

— Престо міняє амплуа. З коміків переходить у трагіки. І для цього він вирішив змінити зовнішність. Цорн творить чудеса. З Престо він зробив юнака... мов дві краплі води схожого на мене.

Сміт навіть рот роззявив з подиву.

— Божевільний! — нарешті переконано промовив він.

— Безумець! — підтвердив його товариш.

— А чому ж? — запитав Престо.

— Тому, що йому тепер ціна така сама, як... нам з вами.

Утоливши спрагу, Престо вирушив пішки в місто, мимо своєї вілли і білої вілли Гедди Люкс.

"Одначе як швидко і низько я падаю! — думав він, ідучи по шосе. — Я починаю жити за рахунок колишньої слави, жебраю в трактирах, мов останній бродяга, викликаючи прихильність до себе тим, що я знайомий сам із собою... Ні, далі так жити неможливо... Але що ж робити?.. Як хочеться їсти... Людина, що втратила своє обличчя..."

Підходячи до готелю, Престо опорядив, наскільки міг, запилений костюм, щоб не привернути до себе підозріливої уваги готельної прислуги. Він непомітно прослизнув у свій номер, вимився і переодягнувся. На щастя, в його чемодані був запасний костюм і чиста білизна.

Він замовив обід, як і колись, багатий, витончений, дорогий. Добре пообідавши, Антоніо ліг спати, попросивши не турбувати його, і прокинувся тільки о десятій годині вечора. Ще перед сном у нього визрів план дальших дій. Він не барився, швидко одягнувся і, передавши ключі від номера коридорному, вийшов з готелю.

КРАДІЖКА ІЗ ЗЛОМОМ

Вогні міста лишилися позаду. Престо мусив ще раз виміряти відстань од готелю до свого будинку. Але тепер іти було легше. Вечірня прохолода освіжала. Престо бадьоро крокував по шосе. Час від часу йому зустрічалися прохожі — погано одягнуті люди, бродяча, бездомна Америка.

Осторонь від шосе, на пагорку, в тіні евкаліптів стояла красива вілла. Його вілла! Скільки спогадів зв'язано з нею! Колись йому здавалося, що мати власну віллу — вершина життєвих успіхів. З яким захопленням він будував цю віллу спочатку в мріях, а потім і насправді! Скільки винахідливості і смаку проявив, обдумуючи загальний план і кожну дрібницю! В його віллі не повинно бути пошлої недоладної розкоші. Все мусить бути просто, строго і разом з тим красиво. І це йому вдалося, його віллою захоплювались. Про неї писали. їй наслідували.

Особливо багато дотепності він вклав у те, щоб пристосувати обстановку до свого маленького зросту. Дивлячись на меблі, ніхто не сказав би, що вони створені для дітей і карликів. І разом з тим це не були-звичайні меблі. Одні крісла і стільці мали сидіння, розташовані нижче, ніж звичайно, а інші — заховані приступки і лавочки, які висувалися, коли натиснути кнопку.

Так, чудова вілла була у Престо! Скільки разів ось на цьому самому повороті автомобіль круто повертав, і через кілька хвилин Престо під'їжджав до будинку. За сотню метрів шофер сигналом сирени попереджав, що приїхав хазяїн. Вірний слуга, старий Себастьян,

незмінно зустрічав Престо біля широко розчинених дверей. І ось тепер... Престо зітхнув і попрямував до будинку, повільно піднімаючись вгору.

Було близько одинадцятої години вечора. В боковому вікні світився вогник. Себастьян ще не спав. Тоніо обережно пройшов біля садових ґрат до групи молодих кипарисів і ліг у теплий пісок. Зорі яскраво світили над головою. Пахло евкаліптом. Час від часу на шосе виднілися вогні автомобілів і звучали гудки.

Дванадцять... Вогник у крайньому вікні все ще світився. Невже Себастьян цілу ніч стереже? Від нього всього можна чекати.

Дедалі рідше пролітали, мов жуки-світляки, сяючи фарами, автомобілі. Престо не терпілося. Він підвівся й почав повільно і обережно перелазити через високу залізну огорожу. Тоніо знав, що ворота на ніч замикаються. Добре, що у дворі немає собак. Престо не любив їх, бо собак дратували його метушливі рухи, і вони завжди гавкали на нього. І тому, незважаючи на всі умовляння Себастьяна, Престо заборонив держати дворових собак. Тепер Тоніо був дуже радий цьому: він міг, не наражаючись на небезпеку, підійти до будинку. Престо приваблювало вікно, в якому ще світилося. Тоніо обережно піднявся до нього. Штора була спущена. Спить чи не спить Себастьян? Може, освітлене вікно — тільки воєнна хитрість: світло горить, щоб злочинці боялися підійти до будинку? Тоніо почекав ще півгодини.

Нарешті, о першій годині ночі, він вирішив, що пора діяти.

Престо пройшов до протилежного рогу будинку і піднявся до вікна. Рама була зачинена. Треба видавити шибку. Але як це зробити безшумно? Престо спробував обережно натискати на скло, щоб воно тріснуло. Та шибка не піддавалася. Розбити? Це може привернути увагу старика, якщо він не спить. Престо натиснув трохи шибку плечем. І раптом скло з тріском розбилося.

"Кінець!" — подумав Престо, відбігаючи вбік. Він переліз через огорожу, ліг на землю і почав стежити, вичікуючи, коли Себастьян вийде з будинку або відчинить вікно. Але будинок, як і раніше, був мовчазний. Минуло кілька хвилин. Ніяких ознак життя. Престо зітхнув з полегшенням. Себастьян міцно спить. Скло розбите. Головне зроблено.

Престо знову переліз через огорожу і підійшов до розбитого вікна. Він обережно почав виймати осколки. Коли залишилось вийняти всього кілька кусків, Престо поспішив і порізав собі вказівний палець на правій руці. Замотавши його носовою хусточкою, він вліз у вікно і впевнено пішов по кімнатах.

Дивне почуття оволоділо ним, Антоніо був дома, у своєму власному будинку, де кожна річ була відома йому, а проте мусив крастися, неначе злодій. Так, він і був "злодієм". Він прийшов сюди для того, щоб украсти гроші з своєї власної вогнетривкої шафи. Обережно ступаючи, Тоніо пройшов через їдальню, стіни та меблі якої були зроблені з чорного різьбленого дуба, велику овальну вітальню, де в темряві поблискував білий рояль, бібліотеку, заставлену столами, шафами і стелажами. Тут треба бути обережним, щоб не наткнутися на одну з драбинок, розставлених у проході. Ось, нарешті, й кабінет.

Вогнетривка шафа у стіні біля письмового столу. 3-6-27-13-9 і під ними: 32-24-7-8-12. Так треба повернути номери на двох кільцях, щоб ключем відімкнути замок. Складна система. Чудово. Добре, що новий Престо дістав у спадщину пам'ять старого Престо і ця пам'ять не зрадила його. Хіба це не доказ того, що він той самий Престо чи принаймні законний спадкоємець його капіталів і всього майна?

Престо почав набивати кишені банковими білетами. І раптом йому здалося, що в сусідній кімнаті чути закрадливі кроки. Престо скам'янів і затамував подих. Ні, все тихо... Почулося. Він знову взявся за роботу. Несподівано спалахнуло світло електричного ліхтаря, яке осліпило Престо і паралізувало його рухи.

— Руки вгору!

У дверях стояли чотири полісмени з наставленими на Престо револьверами. Престо розгублено подивився на них. У нього не було зброї. Кабінет мав тільки один вихід. Вистрибнути у вікно? Але Престо через свою недосвідченість не відчинив його. А поки він одчинятиме вікно, полісмени встигнуть схопити чи вбити його... Опиратися неможливо. Престо покірно підняв руки вгору. І в цей час із другої кімнати, за спиною полісменів, почувся розкотистий злорадний старечий сміх.

— Я казав вам, — упізнав Престо голос Себастьяна, — що цей молодчик завітає сюди.

Через кілька хвилин Престо вже сидів із стальними наручниками в поліцейському автомобілі. В поліції Престо учинили попередній допит і дуже сміялися, коли він називав себе Тоніо Престо. Тоніо був такий обурений грубим поводженням, що не захотів доводити своєї правоти, але зажадав, щоб завтра ж вранці йому влаштували побачення з прокурором.

— Не поспішайте. Побачення з прокурором завжди передує побаченню з катом. А за вами водяться, напевно, такі грішки, за які доведеться хвилинок п'ять посидіти в електричному кріслі, — сказав сержант, який допитував Престо.

НЕЗВИЧАЙНИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС

Вранці Престо став не перед прокурором, а перед суддею, який виявився великим буквоїдом. А втім, це буквоїдство мало й особливі причини. Престо не знав, що Пітч вжив заходів до того, щоб нового Престо не визнали спадкоємцем майна карлика Престо. Якби право нового Престо було негайно визнане, він міг особисто виступити на суді, запросити на захист своїх інтересів найкращих адвокатів, пустити в хід

гроші — все це ускладнило б справу. Опіка значно більше влаштовувала Пітча. Опікуна для відповіді на суді замість "відсутнього" Престо Пітч висунув би із своїх людей, і такий опікун, звичайно, поспішив би визнати всі вимоги Пітча. Треба було, в усякому разі, затягнути, заплутати справу, і суддя успішно робив це. Незважаючи на те, що Престо дуже переконливо доводив, що він — Антоніо Престо, але тільки змінив свій вигляд, що про крадіжку не може бути й мови, суддя наполягав на своєму:

— Припустімо, що ваші фотографії справжні, а не спритно підібрана колекція схожих людей; припустімо, що доктор Цорн, якщо я задовольню ваше прохання і викличу його як свідка, підтвердить усе, що сказали ви; припустімо, що знаменитий кіноартист, який мені самому дарував немало веселих хвилин, і ви, зовсім не схожий на нього молодий чоловік, — одна й та сама особа, хоч обличчя у вас і різні. Все це не змінює становища. Ще стародавні римські юристи вважали, що слово крадіжка — "фуртум" походить від слова "фурва" — морок, темрява, бо крадіжка звичайно здійснювалася "клям, обскуро ет плерумкве". О! — суддя підняв палець угору. — Це означає: таємно, в темряві і переважно вночі. Ви зробили таємно, в темряві, уночі.

— Але ж дозвольте! — заперечував Престо. — Наскільки я знаю, при крадіжці завжди мається на увазі привласнення чужого майна, а це майно моє.

— Ви не довели й цього. Ви повинні були законним шляхом установити вашу особу.

— Повернути свій колишній вигляд?

— Це було б найкраще. Принаймні через суд, на підставі всіх наявних у вас даних, повинні були довести свою тотожність із зниклим Тоніо Престо.

— Але для цього мені необхідно зібрати документи, навести довідки і таке інше. Я прошу звільнити мене до суду з-під арешту.

— Під заставу. П'ять тисяч доларів.

— Хіба того, що відняли у мене в поліції, мало? Там було близько ста тисяч доларів.

— Це ще спірне майно.

— Іншого я не маю. Але послухайте, — почав благати Престо, — яке ж вам забезпечення ще потрібно? Хіба я можу втекти від суду, якщо від розв'язання цієї справи залежить увесь мій добробут? Моє майно складає понад сто мільйонів. Невже я втечу від них?

Суддя замислився. Довід здався йому переконливим. Звичайно, Престо не втече від мільйонів. І, звичайно, Престо є Престо. Суддя й раніше чув про Цорна і про чудеса, які він творить. Престо не перший мусить доводити свою тотожність. Та головне не це. Головне — мільйони, які повернуться в руки Престо. Зовсім не дрібничка — в тяжку хвилину зробити послугу мільйонерові. Містер Пітч, напевно, буде незадоволений? Але що ж робити? Суддя зробив усе, що міг...

Юрисконсульт Пітча недарма назвав свого патрона передбачливим. Містер Пітч, мабуть, передбачив і такі вагання суддівського сумління й постарався захистити свої інтереси з другого боку.

Суддя збирався вже відпустити Престо, але в цю мить йому подали терміновий пакет від прокурора, який вимагав відкласти розгляд справи громадянина, що називає себе Тоніо Престо, і не розпочинати ніяких дій, бо в цій справі є деякі обставини, що потребують втручання прокуратури.

Суддя прочитав лист і, махнувши папірцем, сказав:

— Не можу. Нічого не можу зробити. Ваша справа розглядатиметься з участю прокурора. Поки що я мушу посадити вас у тюрму.

Ніякі доводи більше не допомогли. І з поліцейського участка Престо перевели в тюрму.

Почався один з найбільш заплутаних, курйозних процесів, які будь-коли слухалися в американських судах. Цей процес виявився справжньою золотоносною жилою для газетних кореспондентів. Не тільки газети, але й товсті журнали обговорювали казуїстичне сплетення обставин.

Чи має людина право змінювати свій зовнішній вигляд?

Чи вважатиметься крадіжкою привласнення свого майна?

Чи справді Престо перетворився на нову особу?

Чи треба Престо-новому встановлювати свої права на спадщину Престо-старого, чи, може, Престо-новому досить довести свою ідентичність із старим Престо?

Чи мала б право дружина Престо, якби він був одружений, вимагати розлучення на тій підставі, що її чоловік змінився до невпізнання?

Чи не призведуть такі зміни до нових злочинів?

Чи не дістануть злочинці "шапку-невидимку", яка приховуватиме їх від представників влади?

Як розцінює таке перетворення церква з погляду норм релігії і моралі?

Чи не загрожують ці метаморфози всім устоям нашого соціального ладу?..

Кожне з цих питань відкривало необмежені можливості відзначитися своєю дотепністю і показати свою ерудицію.

Прокуратура зібрала нові дані не на користь Престо.

Службовець готелю, в якому зупинився Престо після повернення з лікарні доктора Цорна, повідомив, що Престо сам, прибувши в готель, признався в тому, що він не справжній Престо, а однофамілець кіноартиста. Крім того, з цивільного відділу суду була надіслана довідка про те, що напередодні крадіжки містер Пітч встиг накласти арешт на капітали і заборону на нерухоме майно Престо з метою забезпечення позову за договором. Отже, Престо можна було обвинуватити у спробі приховати майно, яке забезпечує позов. Престо лишалося втішатись тільки тим, що свідчення Цорна та кількох хворих, які у нього лікувалися, були на його користь. Престо — не обманщик, а справді Тоніо Престо, який змінив свій колишній вигляд. Але це мало допомогло йому. Прокурора, який особисто побував у лікарні Цорна, вразило все те, що він там побачив. Всупереч звичаю, він дав інтерв'ю газетним кореспондентам і висловив свій погляд на речі. На жаль, перевтілення Престо справді виявилося "трудним випадком у практиці" Цорна.

— Основою нашого державного ладу є право приватної власності, — заявив прокурор. — Будь-яка власність передбачає не тільки об'єкт, але й суб'єкт права власності, простіше кажучи, — власності без власника не буває. Чи буде це індивідуальна власність, чи групова, як, наприклад, акціонерні товариства, первинним носієм права власності завжди є фізична особа, людина з певним обличчям. Що ж буде з суспільством, якщо хазяїн власності почне міняти своє фізичне обличчя, мов рукавички? Кому ж ми пред'являтимемо позови? З кого справлятимемо збитки? Як боротимемось із злісними банкротами? А головне — як ми зможемо вести боротьбу із злочинцями, які почнуть підробляти свої обличчя під обличчя мільйонерів так, як тепер вони підробляють чужі

підписи? Як відрізнимо ми справжнього капіталіста від підробного? Настане жахливий хаос. Ділове життя припиниться. Країна загине в анархії. Ні, в нашій країні ми не можемо допустити свободу зміни зовнішності людини.

В дитячому віці, з лікувальною метою, застосування методів доктора Цорна, може, ще й допустиме. Але для дорослих ні в якому разі! І тому я вношу в конгрес законодавчу пропозицію: негайно прийняти закон, що забороняв би дорослим людям — під страхом позбавлення майнових прав — змінювати свій зовнішній вигляд будь-якими способами, за винятком випадків неминучого хірургічного втручання для врятування життя. Щождо нашого обвинуваченого, то, хоч звичайно закон і не має зворотної сили, я все-таки вважаю за необхідне поширити санкцію закону, що мусить бути схвалений, на містера Престо і позбавити його всіх майнових прав. Це буде попередженням для інших.

— Ви держатимете Престо в тюрмі чи визнаєте за можливе випустити його? — запитав один з кореспондентів у прокурора.

— Оскільки з'ясувалося, що Престо не містифікатор, "суб'єктивно" його провина зменшилась, — відповів прокурор. — Він міг "бона фіде" — з чистою совістю — щиро помилятися відносно своїх прав на викрадення майна у самого себе. Це, звичайно, не зменшує, на мій погляд, його злочину, але все-таки дає мені можливість випустити його під розписку на волю, поки конгрес не розгляне моєї пропозиції і не схвалить новий закон. Залежно від того, як буде сформульовано цей закон, Престо буде виправданий або ж обвинувачений у крадіжці.

ПРОЩАЛЬНА ВЕЧЕРЯ

Престо випустили на волю без грошей, без дому й без імені.

Тоніо Престо повернувся в готель. До нього в номер прийшов метрдотель і ввічливо нагадав про те, що номер весь час вважався за

ним, Престо, бо в номері були його речі, і що необхідно заплатити за рахунком.

— Добре, завтра вранці я вам заплачу, — відповів Тоніо, ходячи по номеру.

Метрдотель вклонився, не дуже довірливо глянув на Престо і вийшов.

— Але де ж я дістану грошей? — голосно сказав Тоніо.

Він підійшов до чемодана, відкрив його і почав витрушувати костюми, сподіваючись знайти в кишені випадково залишені там гроші. Грошей не було. А вони були йому необхідні. Хіба дати телеграму Гофману і просити його вислати кілька тисяч телеграфом?.. Але під час одержання їх можуть знову зустрітись утруднення. А втім, Гофман може вислати гроші на ім'я хазяїна готелю.

Престо думав і неуважно переглядав газету. Одна замітка привернула його увагу. У відділі театру і кіно повідомлялась найостанніша новина: міс Гедда Люкс виходить заміж за містера Лоренцо Марра. Лоренцо! Зірка на своєму сході, красень Лоренцо, кіноартист, який не раз грав разом з Престо. Престо — нещасливий, Лоренцо — щасливий коханець. Так було на екрані, так трапилось і в житті. Ось він, той напівбог, якому Люкс віддала свою руку і серце! Але хіба він красивіший, ніж перевтілений Престо? Тоніо поглянув у дзеркало. Так, так, Престо не менш красивий, ніж Лоренцо. Але у Лоренцо є ім'я, а Престо втратив свою славу разом із своїм обличчям...

Престо мусить побачитися з нею. Прокляття! У нього не лишилося навіть пристойного костюма. Вихідний обтріпався в тюрмі. Престо взяв перо і швидко написав телеграму Гофману:

"Вишліть десять тисяч доларів на ім'я містера Грін, готель "Імперіаль", Голлівуд. Престо".

Потім Престо попросив до телефону хазяїна готелю і сказав йому:

— Містер Грін, ви, мабуть, знаєте, що я цілком платоспроможний і тільки випадково потрапив у скрутне матеріальне становище. Завтра мене виручить мій друг Гофман. Він пришле десять тисяч доларів на ваше ім'я. Прошу взяти з цих грошей, що вам належить за моїм рахунком, а решту ви передасте мені.

Хазяїн готелю охоче згодився на цю операцію, і незабаром у кишені Престо лежали гроші, — за вирахуванням боргу, понад чотири тисячі доларів. Гофман замість десяти вислав тільки п'ять. У готелі Престо знову відкрили кредит, і обличчя лакеїв знову стали шанобливими. Антоніо купив собі новий костюм і, найнявши автомобіль, вирушив до Гедди Люкс.

— Міс Люкс, — сказав Престо, побачивши Гедду. — Я прийшов поздоровити вас. Ви знайшли свого бога?

— Так, знайшла, — відповіла вона.

— Ще раз поздоровляю вас і бажаю всіляких радощів... Я примирився з своєю долею людини, яка втратила обличчя. Ви вірите мені, вірите, що я справді Антоніо Престо, ваш давній товариш і друг?

Люкс кивнула головою.

— Так ось... у мене до вас є одне велике прохання. Я хотів би влаштувати... прощальну вечерю і запросити на неї всіх моїх колишніх друзів, їх це ні до чого не зобов'яже. Просто мені хотілося б ще раз, востаннє, побувати в їх милій компанії, а потім... потім ваш Антоніо займе те скромне місце в житті, яке йому личить.

Люкс боялася сцен і, бачачи Престо покірним, охоче прийняла його запрошення.

— Але цього мало, — вів далі Престо. — Я прошу вас забезпечити успіх моїй прощальній вечері. Ось список тих, кого я хотів би запросити. У ньому ви знайдете прізвища містера Пітча і щасливця Лоренцо Марра, Драйтон, Гренлі і Пайн, декоратора Булінга, освітлювача Моріса і декого з другорядних кіноартистів. Мені хотілось би, щоб ви взялися за цю справу. Коли ви одержите принципіальну згоду цих людей, я розішлю їм запрошення. Отже, в понеділок, о восьмій годині вечора, в круглому залі готелю "Імперіаль".

Вечір удався на славу. Прибули всі запрошені. Престо міг переконати навіть найбільш недовірливих людей, що він, хоч і в новій оболонці, а все той же давній Престо, не тільки чудовий актор, але й прекрасний режисер. А втім, нову акторську гру Престо гості оцінили тільки згодом. Зате режисерські здібності були повністю оцінені під час самої вечері, обставленої надзвичайно декоративно. Зал освітлювався ніжним рожевим світлом, а через відчинені на веранду широкі двері падало місячне світло, створюючи красивий світловий контраст. Все було заздалегідь розраховано. Невидимий оркестр грав прекрасні мелодії. На вечір було запрошено і кілька представників преси, для яких знайшлося немало матеріалу і роботи.

На почесному місці сиділи Гедда Люкс, її жених — ліворуч і містер Пітч — праворуч. Містерові Пітчу подобалась витівка Престо. Попиваючи тонке вино, містер Пітч, трошки нахиливши голову до Гедди Люкс, з усмішкою говорив:

— Хто б він не був, цей новий Престо, він непогано починає своє нове життя. Чого доброго, з нього будуть люди. І притому... — Пітч надпив з бокала, — його казкове перевтілення і фантастичний судовий процес стали для нього чудовою рекламою. Такої реклами не зробиш і за півмільйона доларів. Так, він усе-таки зробить себе. І якщо у нього справді талант колишнього Престо, то з ним, мабуть, варто повозитися.

Люкс слухала, зацікавлено поглядаючи на Престо, а її жених прислухався до слів Пітча з прихованою тривогою. Престо міг стати небезпечним конкурентом на екрані і в житті. Лоренцо здавалося, що Люкс дивиться на Тоніо не тільки з цікавістю, але й з ніжністю.

Престо підняв бокал вина, жовтого і прозорого, мов янтар, і сказав маленький спіч:

— Леді і сери! Чи знаєте ви, що в Китаї існує такий вислів: "людина, що втратила обличчя"? Так кажуть про якусь людину, що зробила непристойний вчинок. "Людина, що втратила обличчя" там підлягає громадянській смерті. Правда, в Китаї... а Китай — азіатська країна... У нас, в найкультурнішій країні світу, зовсім інше. У нас наше обличчя міцно спаяне з нашим гаманцем. І поки гаманець, повний, нам не загрожує втрата обличчя, в китайському розумінні слова, яким би шахрайством ми не займались. Але горе тим, хто осмілюється, як я, змінити своє фізичне обличчя. Тоді їх позбавляють усього: грошей, імені, дружби, роботи, любові. Та чи й може бути інакше в країні, де панує долар? Хай не подумають мої шановні гості, що я критикую прекрасні закони нашої чудової країни. О, ні! Я повністю визнаю розумність цих законів і звичаїв. Я підкоряюсь їм. Я схиляюсь перед ними. Я зробив помилку, фатальну помилку, змінивши своє обличчя, і тепер я публічно каюсь. Навряд чи зможу я, навіть з допомогою доктора Цорна, повернути свій колишній вигляд. Але даю урочисту обіцянку — не міняти більше свого обличчя і прошу товариство вибачити мені мою помилку, зроблену через недосвідченість, і прийняти мене в своє лоно, як біблійний отець прийняв блудного сина. І побачите, я буду гідним сином!

Промова ця, трохи дивна в середині, під кінець сподобалась усім. Престо аплодували. Кореспонденти швидко писали.

Антоніо випив бокал вина, вклонився і вийшов на веранду.

— Ні, прямо молодець! — говорив захоплений Пітч. — Такої здібності до саморекламування я не знав навіть у колишнього Престо. Далебі з нього варто зробити людину з іменем. Та де ж він? Я хочу з ним цокнутись.

— Я теж! — несподівано підхопила Гедда Люкс і підвелася разом з Пітчем.

Вони пройшли на веранду. Там Престо не було.

— Престо! Тоніо Престо! Де ж ви? — кричав містер Пітч, розпліскуючи вино в бокалі. — Тоніо! Хлопчику!

— Тоніо! — мелодійно гукала і Люкс.

Але Тоніо не було. Тоніо мов крізь землю провалився. Обійшли весь сад готелю, відданий на цей вечір у повне і виключне розпорядження бенкетуючих, — Тоніо не було. Повернулися в зал. Нарешті гості, втративши терпіння, почали один за одним непомітно розходитись, обговорюючи дивну поведінку господаря.

— Може, це теж для реклами? — сказав Пітч, повертаючись додому в своєму автомобілі разом з Люкс. — Але він перестарався, цей пустун Тоніо. Все треба робити в міру. — І, не соромлячись присутності Люкс, Пітч солодко позіхнув.

ЖЕРТВИ "ЧАКЛУНСТВА"

Дні минають за днями, а про Тоніо Престо нічого не чути — він як у воду впав. Містер Пітч деякий час чекав появи блудного сина, але потім махнув рукою: час і робота не ждуть. Лоренцо Марр боявся повернення Престо не тільки як артиста-конкурента, але й як суперника — претендента на руку і серце Гедди Люкс. Після славнозвісної прощальної вечері Люкс несподівано заявила своєму нареченому,

блискучому Лоренцо Марру, що він не повинен квапити її з заміжжям. Невже новий Престо очарував її, і вона чекає його повернення? З нею діється щось недобре. Навіть містер Пітч помітив, що Люкс змінилася, стала якась млява, задумлива, неуважна, часом дратівлива. А втім, і сам Пітч останнім часом почуває себе погано: якась слабість, задишка. Але працювати треба! Містер Пітч задумав ставити новий великий фільм під назвою "Торжество любові" з Лоренцо Марром і Геддою Люкс у головних ролях. Містер Пітч діяльно готувався до цієї постановки. В його кабінеті з самого ранку радяться головні персонажі, режисери, оператори, архітектори.

Міс Люкс тільки що приїхала. Вона ввійшла в кабінет, підійшла до столу містера Пітча і, простягаючи йому руку через стіл, сказала:

— Здрастуйте, містер. Ви все повнішаєте.

— Страшенно повнішаю, — відповів містер Пітч.

Кожного дня він збільшував у вазі кілька фунтів і тепер був, наче ожирілий кабан.

— А ви, здається, перевершили моду? — запитав Пітч, дивлячись на спідницю міс Люкс. Спідниця справді була надто коротка.

Гедда зніяковіло подивилася на свою спідницю.

— Я не вкорочувала її, — відповіла вона. — Я сама не розумію, що трапилося з моїми платтями. Вони немовби самі вкорочуються.

— Або ви ростете, — жартома сказав Пітч. — А ви, Лоренцо, худнете не щодня, а щогодини!

Лоренцо тяжко зітхнув і розвів руками. Він виглядав дуже погано, схуд так, що костюм висів на ньому мішком. Красунь Марр навіть

немовби став менший на зріст, штани його стали довшими і лягли буфами на черевики.

— Я вже звертався до лікаря. Прописав посилене харчування.

— У вас щоки запали. Якщо так піде й далі, ви не зможете зніматись. Ніякий грим не допоможе. Вам доведеться взяти відпустку і полікуватися.

Поговоривши ще про справи і ролі, вони вирушили в ательє. Оператор Джонсон порався біля апарата. Він попросив Люкс стати біля відміченої на підлозі риси, подивився у візир і сказав:

— Ви ріжетесь.

Люкс глянула на апарат і на підлогу навколо себе. Цього не могло бути. Вона стояла майже в центрі фокуса.

— Вашої зачіски не видно. Ви виросли, міс Люкс. В ательє почувся сміх.

— Я не жартую, — додав Джонсон. — У п'ятницю я знімав вас на цьому самому місці. Ось риса, апарат стоїть нерухомо. Тоді ви входили в кадр, а тепер ріжетесь угорі майже до половини лоба.

Люкс зблідла. Вона злякано дивилася на свою коротку спідницю. Невже вона, Гедда, почала рости? Але ж це немислимо! Вона не дівчинка. Однак не тільки спідниця, але й рукава, які стали коротші, говорили про те, що вона, мов підліток, виростає з свого плаття.

Досвідчене око Джонсона зробило ще одне відкриття. Джонсон заявив, що Лоренцо не тільки схуд, але став нижчий сантиметрів на три. Це вже було зовсім неймовірно, а проте Джонсон довів, що це так.

Усі здивовано переглянулись. Артисти на другорядних ролях, які були на вечері у Престо, насмілились заявити, що з ними теж відбувається щось незрозуміле. Одні з них повнішали так же швидко, як і містер Пітч, інші марніли, одні починали рости, інші — зменшуватись. Усіх "потерпілих" охопив панічний жах. Люкс знепритомніла. Лоренцо хникав.

Негайно викликали лікаря, і всі стали за рангом: попереду Пітч, — він навіть Гедді не уступив своєї черги, — за ним Гедда, приведена до пам'яті, Лоренцо, потім інші артисти по черзі. Амбулаторний прийом відбувався в кабінеті Пітча.

Лікар уважно оглянув своїх пацієнтів, але не виявив ніяких органічних захворювань. Він непевно хитав головою і розводив руками. Всі органи здорові. Немовби все гаразд. Тільки у містера Пітча лікар визнав ожиріння серця, що неминуче при такій повноті.

— Треба лікуватися від ожиріння. Дієта, гімнастика, прогулянки...

— Пробував — не допомагає, — безнадійно відповів Пітч. — Чи не отруїв мене бува під час вечері Престо? — Лікар заперечливо махнув рукою. — Нема нічого дивного, — говорив далі Пітч. — Зверніть увагу: повнішають, худнуть, виростають і стають менші на зріст усі, хто був на вечері у Престо.

— Але медицина не знає таких отрут, — відповів лікар.

Містера Пітча не задовольнили поради лікаря, і через кілька днів він скликав консиліум. Але й консиліум не втішив Пітча. йому порадили поїхати на води або лягти в спеціальну лікарню, де лікують від ожиріння.

Містер Пітч цікавився, як почувають себе Гедда Люкс та Лоренцо, і подзвонив їм. Гедда Люкс, говорячи крізь сльози, відповіла, що вона все ще росте, що не встигає переробляти плаття.

— Чим же це закінчиться? Про зйомки нічого й думати, — говорила вона схлипуючи. — Якщо так піде далі, то незабаром мене можна буде показувати на ярмарках.

— Ви теж не можете собі уявити, як я змінився, — хрипів Пітч. — Я вже не можу сісти в крісло і сиджу на трьох стільцях. Моє тіло нагадує холодець, Я засинаю під час розмови, мене душить жир.

Голосу Лоренцо містер Пітч по телефону не впізнав. Лоренцо говорив таким пронизливо-тонким голоском, що Пітч двічі перепитав, хто з ним розмовляє. У Лоренцо було своє горе: перенісся впало, кінчик носа став широкий і піднявся, вуха настовбурчились, рот зробився широкий.

— Я схожий на жабу, — пищав Лоренцо. — Це Престо заворожив мене.

— І я про те саме кажу. Але як він міг це зробити?

— Можливо, йому допомагав доктор Цорн, у якого Престо лікувався?

— Цорн! — вигукнув Пітч. — Я не знаю, чи допомагав він Престо заворожити нас, але Цорн може допомогти нам! І ніхто, крім Цорна! Як це я не подумав про нього раніше! Зараз же подзвоню йому по телефону, їдьмо до нього!

МИШОЛОВКА

Дивний кортеж наближався до лікарні доктора Цорна. Ціла валка автомобілів везла до володінь Цорна незвичайних потвор, немовби то

переїжджав мандрівний цирк. Розбухле, кругле, мов куля, тіло містера Пітча ледве вміщалося в кузові величезного автомобіля. Міс Люкс височіла над усіма. Зате Лоренцо, який втратив усю свою пишність, зовсім не було видно. Він став такий малий, що голова його не піднімалася над кузовом відкритого автомобіля. В одному автомобілі їхало страшне чудовисько — молодий актор, який подавав надії, з ознаками акромегалії.

Нових пацієнтів швидко розмістили в котеджах лікарні.

Як і скрізь, містер Пітч був перший на прийомі Цорна.

Цорн повідомив містерові Пітчу дуже цікаву новину. Напередодні злополучного вечора хтось украв з його лабораторії банки, в яких зберігалися препарати з різних залоз. Тепер містер Пітч не сумнівався в тому, що всі їх нещастя — діло рук Престо, який, мабуть, хотів своєрідним способом відомстити всім тим, хто легковажно відвернувся од нього.

— Але є надія на вилікування? — запитав містер Пітч.

— Повна, — впевнено відповів Цорн. — Досить подіяти на ваш придаток мозку, і ви швидко почнете зменшуватись у вазі.

І Цорн, виявилося, мав рацію. За три тижні Пітч втратив третину своєї ваги, причому Цорн сказав, що "до жиру ми ще не добрались, а спустили тільки воду".

Взагалі з містером Пітчем було найменше клопоту.

Хвороба його легко піддавалася лікуванню. Складнішою була хвороба Лоренцо і Гедди Люкс. Лоренцо став дуже маленький, — коли він стояв рядом з Геддою Люкс, то можна було подумати, що то її син.

— Ви не соромтесь, бувають люди і вищі на зріст, — сказав Цорн Гедді Люкс. — Найвищий зріст, достовірно відомий науці, двісті п'ятдесят п'ять сантиметрів. Щоправда, російський велетень Махнов, кажуть, був Ще вищий і досягав двохсот вісімдесяти п'яти сантиметрів.

— Я буду щаслива тоді, коли мені повернуть мій зріст.

— Добре, постараємось повернути ваш колишній зріст, — заспокоїв її Цорн.

Найбільше клопоту Цорну завдавав Лоренцо Марр. Він зовсім занепав духом, плакав, капризував, мов дитина, умовляв, вимагав, загрожував самогубством. Цорн доклав багато зусиль, щоб утішити його.

Всі інші хворі з кіностудії спокійно чекали своєї долі. Більшість із них не могли лікуватись у Цорна за свій рахунок, і вони раділи з того, що Пітч узяв витрати на себе, заявивши, проте: "потім поквитаємось". Пітч не міг допустити, щоб і другий незакінчений фільм довелося викинути.

Схудлий уже містер Пітч умовляв Лоренцо і Люкс лишитися такими, якими їх зробили "отрути", влиті Престо у вино.

— Ви робитимете фурор не менший, ніж робив колишній Престо. — Пітч обіцяв їм мільйони, і Лоренцо вже почав вагатись. Але, глянувши на Люкс, відмовився од привабливої пропозиції.

Лікування тривало, і всі почали потроху набирати свого колишнього вигляду. Гедда Люкс ставала меншою, малюк Лоренцо помітно підростав, а Пітч був уже майже такий, як завжди. Всі говорили про близький від'їзд.

За кілька днів до їх виписки у лікарню прибули нові хворі: суддя, прокурор і губернатор. Але в якому вигляді! Прокурор став малюком, на

зразок Лоренцо, суддя розтовстів, як містер Пітч, а губернатор виглядав справжнім негром. А бути негром в Америці зовсім не весело, особливо губернаторові. Він зазнав безліч неприємностей, перш ніж добрався до Цорна.

Губернаторові довелось ознайомитися з усіма принадами джім-кроуїзму .

Обурені зухвальством "негра", пасажири мало не викинули губернатора у вікно, коли він прийшов у вагон-ресторан. На вокзалі теж відбулося ряд сутичок. У ці гіркі хвилини у губернатора навіть почали виникати незвичайні для нього думки про те, що американські закони щодо негрів, можливо, і не зовсім справедливі та гуманні і що їх, можливо, слід було б відмінити.

Він страшенно боявся, щоб йому бува не лишитися негром на все життя. Він не відпускав од себе двох відданих слуг, на очах яких поступово перетворювався в негра, і в усіх сутичках та непорозуміннях вони свідчили, що губернатор — не негр.

Справді, Престо зробив велику неприємність губернаторові, примусивши його побути в шкурі негра. Губернатор кілька разів на день приймав гарячі ванни, намилювався, несамовито тер себе мочалкою, але шкіра його не білішала. Запрошений лікар визначив, що шкіра губернатора не пофарбована зверху, а має темне пігментне забарвлення, так само як у негрів.

Містер Пітч, вислухавши сумні історії нових хворих, заявив, що вони, мабуть, теж стали жертвою помсти Престо.

— Але як він міг це зробити? — дивувався губернатор.

— Престо міг підкупити слуг, і вони домішали порошки в питво, — висловив припущення Цорн. — Це все робота гіпофіза — придатка

мозку. Гіпофіз виділяє особливу речовину, яка має цікаву властивість. Мізерна кількість цієї речовини, вприснутої в кров, викликає розширення клітин, які містять у собі барвник. Вчені вже кілька років тому робили такий дослід: вприскували цю речовину в кров світлошкірій жабі, і шкіра жаби дуже швидко темнішала. Жаба ставала негром.

Губернатор скривився, йому не сподобалось порівняння. Ці вчені здатні поставити на одну дошку губернатора і якусь там світлошкіру жабу!

— Гіпофіз впливає і на колір шкіри людини, — розповідав Цорн. — Ви, мабуть, знаєте, що у вагітних жінок часто з'являються плями на обличчі. Поява цих плям зв'язана з циркулюванням у крові гормона задньої частини гіпофіза, який викликає це темне забарвлення.

Що далі, то гірше! Тепер його порівнюють з, вагітною жінкою! І щоб припинити ці неприємні наукові пояснення, губернатор запитав:

— А лікування?

— Вплив на той же гіпофіз.

— Так впливайте ж на нього! — вигукнув губернатор так палко, немовби гіпофіз був його смертельним ворогом.

— Я все-таки не розумію мети, яку ставив собі Престо, — пропищав прокурор. Він сидів у кріслі й задумливо дивився на свої короткі ноги, які не досягали підлоги. — Невже тільки помста?

— А що ж іще може бути? — спитав губернатор.

Усі замовкли.

Містер Пітч, який був розумніший, висловив припущення:

— А чи не має це зв'язку з вашою законодавчою пропозицією в конгрес і з вашим публічним виступом, в якому засуджувалася зміна зовнішності дорослими людьми?

Прокурор якийсь час здивовано і запитливо дивився на Пітча, потім раптом ляснув себе долонею по лобі.

— Сто чортів! — пропищав він. — Ви маєте рацію. Престо загнав нас у мишоловку, яку я власними руками споруджував для нього! Він примусив усіх нас зробити той самий злочин, в якому обвинувачували його ми, — змінити зовнішність, обличчя. І що коли конгрес прийме мій законопроект? Я сам наполягав на тому, щоб закон мав зворотну дію.

Губернатор-негр застогнав. Він теж зрозумів хитрий хід Престо. Безвихідне становище! Незважаючи на все мистецтво Цорна, після лікування їх вигляд все-таки може дещо відрізнятися від попереднього. А якщо зміниться обличчя, на них теж має поширитися закон, і губернатор, прокурор, суддя, Пітч, Люкс, Марр будуть позбавлені майна, розорені...

— Нам лишається тільки одне, — прохрипів товстий суддя, — або відмовитись од лікування...

— Ні в якому разі! — вигукнув губернатор. — Лишитися на все життя негром? Ніколи! І потім, ми ж однаково уже втратили своє обличчя, хоч і мимоволі. Я не хочу, щоб моя доля залежала від капризів судової казуїстики!

— Ясно! Нам лишається одне, — зробив висновок прокурор. — Треба негайно взяти назад наш законопроект. Тим більше, що не один мільйонер уже змінив своє обличчя. Про це я раніше теж якось не

подумав. І Престо буде поновлений у своїх правах. Що робити? Він перехитрив нас.

Так закінчилася ця нарада, і Цорн узявся за лікування.

Всі хворі були на шляху до повного видужання. Міс Люкс зменшилася до свого нормального зросту і повернула собі колишню красу. Підріс і Лоренцо. Але він був засмучений тим, що ніс його став немовби трохи товщий. Він побоювався, що йому не вдасться більше зніматися в розпочатому фільмі і що взагалі публіка не визнає його. Та незабаром зникла і ця вада.

Всі хворі вирішили виписатися в один день. Цорн схвалив це рішення. Він міг взаємним порівнянням перевіряти наслідки лікування; до того ж вилікованим не шкодило пробути кілька контрольних днів, щоб перевірити стійкість досягнутого результату.

Нарешті настав і цей бажаний день. Усі зцілені з групи "потерпілих від Престо" зібралися в курзалі. Незважаючи на те, що Цорн був побічно винен у їх нещастях, хворі щиро дякували йому за успішне лікування. Особливо зворушливу промову виголосив губернатор, який був безмежно радий своєму перетворенню з негра в білу людину.

По дорозі додому він з великим задоволенням наказав викинути геть негра, який мав зухвалість ввійти у вагон для білих.

ЧАСТИНА ДРУГА

БІЛЯ ІЗУМРУДНОГО ОЗЕРА

Престо сидів на бочонку в затінку під старою сосною, курив люльку і читав Уолта Уітмена. "Це цікаво", подумав Тоніо Престо. Вийняв вічне перо та записну книжку, сів на траві і, перетворивши дно бочонка в письмовим стіл, почав записувати:

"Признайтеся, що для гострого ока всі ці міста, переповнені нікчемними гротесками, каліками, блазнями, які безглуздо кривляються, і потворами, здаються якоюсь безрадісною Сахарою..."

— Нікчемні гротески, каліки, блазні і потвори!.. От матеріал! Це може бути сильніше, ніж маленька потвора Престо! — вигукнув Тоніо. Він хотів записувати далі, але молодий сенбернар Піп, почувши голос хазяїна, прохально загавкав. Він сидів напроти Тоніо, від нетерпіння перебираючи передніми лапами, поводив головою і піднімав то одне, то друге вухо. Престо посміхнувся.

— Більше немає. Все! — сказав Тоніо. Щоранку він угощав Піпа рештками сніданку.

Піп уривисто загавкав, схопився і почав стрибати біля Престо. Він кликав на прогулянку. Це був на диво тямущий пес. Піп любив уранці, після сніданку, ходити з Престо до Ізумрудного озера. Тоніо закидав вудочки, а Піп впивався очима в поплавок. Він скавчав і починав тремтіти, коли риба клювала. Перша здобич діставалась йому. Іноді Престо носив спійману рибу до найближчого гарячого гейзера і, опустивши сітку в кип'яток, варив, готуючи собі другий сніданок. Піп несхвально ставився до цієї витівки: він не міг перемогти страху перед гейзером, який клекоче, шипить, дихає парою, і не підходив близько.

Престо глянув на Ізумрудне озеро, на синіючі вдалині гори, потім на книгу та записну книжку і, нарешті, на білий будинок сторожа. Вікна і двері були відчинені. Еллен ще не прибирала його кімнату.

— Ні, Піп, сьогодні я не піду з тобою гуляти. Ляжу отут під сосною і дивитимусь на небо, — сказав Престо.

Піп шумно зітхнув. Він знав звички Престо: якщо вже той ліг під сосною, то все: нікуди він не піде. Пропала ранкова прогулянка.

А Тоніо Престо, на невдоволення чотириногого друга, часто годинами лежав під сосною. Після незвичайних турбот і хвилювань останнього часу він потребував відпочинку, хоч приїхав сюди і не для того, щоб відпочивати.

Особливо сум'ятними були останні дні перед прощальною вечерею, яка дуже запам'яталася всім її учасникам.

Ще під час судового процесу до Престо зверталися найвидатніші юристи Америки, пропонуючи свою допомогу. Бути на суді офіціальними представниками в звичайному порядку вони не могли: для цього потрібне було нотаріальне доручення, Престо ж перебував у становищі недієздатного. Суд не прийняв би такого доручення. Тому адвокати пропонували тільки неофіціальний, закулісний вплив на чиновників і суддів. Найкращим способом цього впливу були гроші й особисті зв'язки адвокатів. А саме грошей Престо й був позбавлений, — принаймні не міг розпоряджатися ними, — на його майно було накладено арешт. Видатні адвокати мали власні гроші, могли й позичити. Їх витрат на негласний вплив не можна було врахувати. І вони могли подати дуті рахунки. Притому за риск вони вимагали від Престо величезних гонорарів. Престо вагався.

За кілька днів до пам'ятної вечері його відвідав особистий секретар і помічник знаменитого нью-йоркського адвоката Пірса. Пірс був колись членом Верховного суду, але потім змінив свою почесну посаду на більш прибуткову, перейшовши до адвокатури. Він вважався найвидатнішим юристом-законознавцем країни. Головне ж, у нього збереглись особисті зв'язки з визначними судовими діячами, йому не треба було зазивати клієнтів — вони самі йшли до нього. Але Пірс приймав справи тільки про мільйонні позови та спадщини, причому більшість цих справ доручав своїм численним помічникам. Це було широко поставлене комерційне підприємство, і Пірс швидко нажив собі величезне багатство. І ось знаменитий адвокат прислав свого посла до Престо, нібито зацікавившись казусною справою. А втім, це не перешкодило Пірсу поставити Престо такі умови, які Тоніо в душі назвав грабіжницькими,

його майно повинно було розтанути мало не на половину. Кілька днів Престо вів переговори з представником Пірса, який ішов тільки на незначні поступки. Зовсім знесилений спритністю адвоката, Престо був змушений прийняти всі умови і підписатися під найрізноманітнішими зобов'язаннями, аж до вексельних. Що робити? Вовчий закон: на пораненого накидається вся зграя. Пірс іще благородніший, ніж інші: дещо залишає і Престо. До того ж справа тепер у надійних руках. Того, що зробить Пірс, не зробить жоден адвокат у Штатах; кажуть, не було ще випадку, щоб Пірс програв процес, за який він узявся. "

Тепер Престо міг займатись іншою, не менш важливою справою, для якої треба було залишитися на самоті.

Доктор Цорн перед початком лікування казав Престо:

— Ви ще не бачили свого справжнього обличчя, такого, яким воно мало бути, коли б хвороба з дитинства не спотворила вас.

Престо побачив своє справжнє фізичне обличчя, але до цього обличчя не підходила тепер манера гри потвори Престо, як не підходив старий костюмчик карлика новому тілу. Нове обличчя, нове тіло вимагали й нового внутрішнього змісту, нової мети в житті, нових прийомів творчості в мистецтві. В цьому Престо пересвідчився після розмови з Пітчем, Геддою Люкс та іншими. Питання виявилося складнішим, ніж він чекав. До нового фізичного обличчя йому треба було знайти і нове обличчя артиста, новий репертуар, нові ролі. Над цим треба було серйозно подумати, думки вимагають зосередженості, а по-справжньому зосередитись можна тільки на самоті.

"Так жив на самоті й Будда, бажаючи знайти своє обличчя, спочатку в гаю мангових дерев на березі ріки Анома, а потім у дрімучих лісах Урувели. Де б знайти такі ліси?" — думав Престо.

Він довго вибирав, куди б йому поїхати. Пригадував відлюдні місця своєї великої батьківщини, гори, ліси, пустелі. їх було немало. Але забиратися надто далеко в глушину не годиться: він повинен стежити за ходом справи. Можливо, адвокатові потрібні будуть якісь довідки. Пірсові, звичайно, Престо повідомить свою адресу, але тільки йому одному, і притому під найсуворішим секретом.

І раптом він згадав про Ієллоустонський національний парк. Парк, територія якого більша, ніж територія Бельгії! Є де побути на самоті! Там знайдуться такі глухі куточки, куди не заглядають туристи. Він зупиниться не в готелі, а найме кімнату у якого-небудь сторожа чи лісника. Чудово! До речі, він побачить цей славнозвісний парк, це світове чудо. В безперервній роботі, весь час поспішаючи, Престо досі не спромігся побувати в знаменитому парку. Тепер він побачить його, трохи розважиться в поїзді, — це дуже потрібно, — а потім забереться в гай мангових дерев і думатиме про свою долю.

І Тоніо почав діяльно готуватися до подорожі. Він накупив книжок, путівників по Ієллоустонському парку, багато книжок з кінематографії, літератури і навіть філософії, йому багато в чому треба було розібратися. Він ретельно склав маршрут, змінюючи засоби пересування, щоб краще замести сліди. І в той час, коли гості на званій вечері ще допивали останні бокали, шукаючи господаря, який кудись вийшов, Престо був уже далеко.

СТОРОЖ-УЧЕНИЙ

Хоч як підготували Престо путівники та книги, він був дуже вражений, побачивши Ієллоустонський парк. Природа немовби зібрала тут усі химерні форми, всі контрасти, всі барви, все, що може дивувати і очаровувати. Гори, ущелини, водопади, озера, ліси змінювалися, наче в калейдоскопі. Вода гарячих джерел викидала наверх крихітки вапна, які, охолоджуючись, кам'яніли й утворювали цілу систему терас, немовби виточених з мармуру. Ці тераси, то вузькі, то широкі, були обведені підвісками і вигадливим мереживом із сталактитів. Зовсім білі

тераси змінювалися світложовтими, рожевими, синіми, зеленими, коричньовими... Особливо зацікавила Престо висока тераса, що звалася Кухнею Диявола. Це був темний простір, в якому чути було глухий гуркіт. Ніби якісь величезні чорні сніжини, кружляли кажани, майже зачіпаючи Престо і шофера своїми крилами... І раптом нова декорація — "Золоті ворота" з лави, забарвленої в золотистожовтий колір, "Лебедине озеро", дика гірська місцевість із сніговими вершинами. Чи не зупинитися тут? Ні, занадто сувора картина. Далі! Басейн гейзера Герріса і гарячих джерел — "Чорний воркотун", "Людина миті", що викидає струмінь вгору кожної хвилини, "Постійний", що вивергається через двадцять хвилин. Нижче — різнобарвні грязьові джерела: рожеві, жовті, білі... Вода з шумом била з цих джерел і химерними каскадами падала на землю. Далі, далі від цього шуму!..

Бірюзове джерело з незвичайно голубою і прозорою водою відбивається в дзеркальній поверхні Призматичного озера. Навколо безліч гейзерів і гарячих джерел, маленькі гірські озера, ізумрудні струмки з водопадами... Ось химерної форми гейзер "Вулик", ось "Губка", "Лев". А далі, поміж скелями, які виблискують топазами і рубінами, лежить Ізумрудне озеро. Воно зачарувало Престо. Щоправда, тут, як і скрізь, виднілися готелі для туристів, будиночки з бензиновими колонками для обслужування автомобілів, вигадливими кіосками з прохолодними напоями, то у вигляді величезного капелюха-котелка, — своєрідна реклама фірми капелюхів, — то у вигляді буддійської статуї, то в стилі китайської альтанки. І скрізь настирливі реклами: на стінах будинків, на огорожах, на придорожніх деревах, навіть на скелях. Ці реклами про зубну пасту, підтяжки, бритви, патентовані ліки спотворювали найкрасивіші в світі види. Але далі від проїжджої дороги виднілися ще не займані місця.

Престо помітив вдалині самітний будиночок, скромну хатку на схилі гори. До неї вела вузька, поросла травою доріжка, якою ледве міг проїхати автомобіль. Напевно; житло сторожа. Оце те, що треба. Престо звелів шоферові проїхати до будинку. Шофер неохоче скорився: "машину поламаєш".

Але піднялися на гору благополучно. Тільки в одному місці гейзер, що бив біля самої доріжки, оббризкав машину і сідоків жовтими гарячими грязьовими краплями.

Був вечір. Сонце вже спускалося за вершину гори. Ізумрудне озеро, набувши відтінків заходу, грало барвами перламутру. Престо навіть зітхнув мимоволі: така краса! Чи не відвертатиме вона від роздумів? Нічого, до краси звикають, як і до всього.

Престо пощастило. Хазяїн будинку сидів на обрубку дерева і курив коротеньку люльку. На ньому була картата, з відкритим коміром сорочка, заправлена в шкіряні штани, на ногах — високі чоботи. Так зручніше ходити по колючих заростях. Він сидів без капелюха. Голова з сивиною. Довге, трохи стомлене обличчя, вуса, борода. Він спокійно дивився на автомобіль, що під'їжджав до будинку.

Престо привітав хазяїна і вийшов з машини. Він хотів би найняти одну-дві кімнати. В готелях надто шумно, а йому необхідно відпочити і трохи попрацювати над своєю книгою. Він журналіст і трохи письменник. Сміт, Адам Сміт...

Старик допитливо дивився на Престо. Багато туристів хотіли влаштуватися якнайдешевше і звертались до паркових сторожів з метою поселитись у них. Кожен такий турист вигадував різні причини, чого йому в готелі "незручно".

Адміністрація парку несхвально ставилася до того, що туристи зупинялись у сторожів. Від цього терпіли інтереси власників готелів. Тому службовці парку, хоч як хотілося їм заробити, тільки в рідких випадках приймали пожильців-туристів, видаючи їх за своїх родичів або друзів.

Престо помітив, що старик вагається, і поспішив сказати:

— Я плататиму вам стільки ж, скільки візьмуть з мене в готелі... навіть більше,

— Але у мене ви не матимете таких вигід, — заперечив старик, видимо здаючись.

— Я невибагливий. Стіл, стілець, ліжко, простий обід— більш нічого мені не треба, — сказав Престо. — Мені потрібна тільки тиша, а тут, здається, тихо.

— Так, якщо не брати до уваги шуму гейзерів. Але до нього швидко звикаєш і не помічаєш. Ну що ж, подивіться.

Хазяїн провів Престо в будинок. Це була зовсім не така маленька хатина, якою здавалася віддалік. У будинку було три кімнати, — одна з них досить велика, — кухня і навіть ванна. В маленькій кімнаті, яку хазяїн показав тільки побіжно, Престо помітив ліжко з завісою, туалетний столик з дзеркалом і маленькі жіночі туфлі. В кімнаті хазяїна стояло вузьке ліжко, досить великий письмовий стіл, шафа з книгами. На стінах висіли добре зроблені чучела птахів і барометр. Над письмовим столом в овальних рамках — невеликі портрети Дарвіна і Геккеля, які немало здивували Престо.

— Тут у нас щось на зразок вітальні і парадної їдальні, — показав хазяїн на велику кімнату, — але звичайно ми обідаємо в кухні.

— У вас велика сім'я? — з деяким побоюванням запитав Престо.

— Я і племінниця, — відповів хазяїн. — Ось цю кімнату я можу запропонувати вам.

Вікна й двері виходили на квітник, на пагорку росли сосни. Престо сподобалась кімната, і договір уклали, чемодани внесли, шофера відпустили.

— Як тільки Еллен повернеться, вона прибере вашу кімнату. А поки що ходімо в кухню, я приготую чай. Мабуть, з дороги пити хочеться?

— Ви дуже люб'язні, містер...

— Вибачте, я ще не назвав свого імені. Джон Баррі.

За чаєм Баррі розповідав Престо, скільки в парку буйволів, оленів, серн, ведмедів, які живуть птахи. З багатьма мешканцями парку у Баррі була дружба — деякі ведмеді брали навіть хліб з його рук. Потім він почав розповідати про дерева, про незвичайні рослини, і не тільки Єллоустонського парку. Дещо з його розповідей Престо вже знав із довідників та путівників: про гігантську висоту і товщину секвой, про те, як на одному зрізі з пня секвойї стояло піаніно, сиділи чотири музиканти і ще лишалося місце для шістнадцяти пар танцюючих; як на іншому зрізі поставили будиночок, помістивши в ньому друкарню, де друкувалися "Вісті дерева-гіганта". Як для Паризької виставки в 1900 році американці виготовили з секвойї "найбільшу в світі дошку", і ця дошка так і лишилася в Америці: жоден пароплав не брався перевезти її цілою в Європу.

Всі гіди розповідали такі історії жадібним на "колосальні масштаби" американським туристам. Але ж Баррі був простим сторожем, і його знання, його правильна літературна мова дивували Престо.

— Ви знаєте історію назви секвойї? — запитав усміхаючись Баррі. — Серед індійських вождів був один, якого звали Секвойя. Ви помилитесь, коли подумаєте, що це був дикун з томагавком у руках, мисливець за скальпами. Це була дуже культурна людина, творець індійського письменства. На честь його індійці й назвали дерево секвойєю. Вчені відкрили американські секвойї менш ніж сто років тому і назвали їх "каліфорнійськими соснами", або "мамонтовими деревами". Мамонтовими, можливо, через те, що голі сухі суки старих секвой нагадують бивні мамонта. Ботанік-англієць, що перший вивчив секвойю,

захотів увічнити ім'я англійського героя, полководця Веллінгтона, і на честь його назвав дерево "Веллінгтоніа гігантеа". Але американці образилися, запротестували: їх американське дерево назвати іменем англійця, та ще генерала! І американські ботаніки назвали дерево по імені свого національного героя, Вашінгтона: "Вашінгтоніа гігантеа". Проте пізніше з'ясувалося, що обидві назви неправильні, бо нове дерево являло собою новий вид, а не новий рід. Тому цілком заслужена назва "гігантеа" могла залишитись, родова ж назва мусила бути інша, — та, яку мало вже раніш відоме дерево того самого роду — "секвойя сempервіренс" — секвойя, що живе вічно. Так вождь індійців переміг національних героїв Англії та Америки. Цю історію гіди не дуже охоче розповідають туристам, — американцям і англійцям, — щоб не образити їх національне самолюбство.

— Містер Баррі! — не витримав Престо. — Ви так багато знаєте, а не зайняли місця принаймні гіда?

— Саме тому, що я багато знаю, — з сумною посмішкою відповів Баррі. — Та сторожем і спокійніше. Треба дякувати долі і за це.

— Але ж ви освічена людина! — гарячився Престо.

— Це я перед вами, сторонньою людиною, так розбалакався. — І, помовчавши, Баррі запитав: — Ви не з Гарднерівського газетного тресту?

— Ні, ні! Можете бути зі мною цілком відверті! — поспішив заспокоїти Престо.

— Так, я маю вищу освіту, — сказав Баррі. — Біолог. Був учителем, але вигнали за вільнодумство...

Престо згадав портрети Дарвіна та Геккеля і догадався, в чому полягало вільнодумство розумного, високоосвіченого вчителя.

Ще одна галузь життя, яку не допускали в кіностудію Пітча! Сценаристи якщо й чули про такі життєві драми та конфлікти, то не цікавилися ними хоча б тому, що хазяї кінопідприємств боялися цих тем, як вогню.

"А тимчасом хіба це не сюжет? Узяти хоча б "мавпячий процес!" — подумав Престо.

— Адміністрація парку навіть не підозріває, що я маю диплом Гарвард-коледжу, — розповідав Баррі.

— Гарвард-коледж! Знаю, аякже. Найстаріший університет у Штатах, — сказав Престо. — Але вам, я думаю, нелегко живеться, і ви не сам?

— Що ж робити? Еллен — сирота. Дочка моєї покійної сестри. У містах їй не знайти роботи. Пробувала, але безуспішно. Вона веде у мене домашнє господарство. Якщо трапляється, на стороні працює. їй обіцяють місце посудниці в готелі. Вона у мене молодець! — сказав Баррі з любов'ю і, глянувши на стінний годинник, додав уже трохи занепокоєно: — Щось вона запізнилась, уже зовсім стемніло.

В цю мить за вікном весело загавкав собака і почувся дитячий, як здалося Престо, голосок:

— Тихше, Піп! Божевільний!

— От і вони! — радісно вигукнув Баррі.

За хвилину в широко відчинені двері вбіг собака, запряжений у маленьку колясочку, і зупинився проти хазяїна, весело гавкаючи і помахуючи хвостом. Услід за собакою ввійшла молода дівчина. Каштанове, коротко підстрижене волосся робило її схожою на хлопця. Звиклим поглядом артиста Престо окинув її фігуру. Середній зріст,

бездоганна будова, міцне, рухливе тіло. На дівчині була проста біла блузка з низьким вирізом коміра і короткими рукавами, картата коротка спідниця. Голі загорілі ноги, взуті в сандалі. Майже бронзовий загар жительки півдня. її обличчя не можна було назвати дуже красивим: трошечки кирпатий ніс, повні губи, складені якось по-дитячому, швидкий і розумний погляд карих очей; але в цьому обличчі була та миловидність, яка приваблює більше, ніж краса. В кожному її русі відчувався надмір сил і життя. Увійшла вона, задихавшись од швидкої ходьби, і вигукнула, звертаючись до собаки:

— Бешкетник! Мало не перекинув візка... Купила муки, цукру... — Тут вона побачила Престо і, зовсім не соромлячись, сказала: — Здрастуйте, містер. Доброго вечора! — неначе була з ним давно знайома.

Престо усміхаючись привітався з нею.

Ця несподівана поява запряженого у візок собаки в супроводі дівчини нагадала Престо циркову сцену його юних років. Тоніо раптом стало радісно і весело.

А дівчина гримнула на Піпа:

— Стій спокійно! Зараз розпряжу! — і почала виймати з візка кульки й пакунки.

— Та ти познайомся з гостем як слід! — сказав Баррі, привітно дивлячись на дівчину.

— Ой, і правда. Все поспішаєш. Пробачте! — вигукнула вона, трохи зніяковівши: — Я тільки звільню Піпа від його збруї. А то він знову наробить лиха.

Дівчина швидко зняла нашийник-хомут. Піп труснув головою, захлопав ушима і, махаючи хвостом, ліг біля дверей.

— Це наш пожилець. Містер Адам Сміт, — відрекомендував Баррі. — Моя племінниця, Еллен Кей.

— Я вже догадався, — сказав Престо, потискуючи маленьку руку. При цьому він відчув, що долоні Еллен були жорсткі.

"Бідоласі доводиться немало займатися грубою роботою", — співчутливо подумав Престо.

І немовби на підтвердження цього, Баррі сказав дівчині:

— Прибери продукти, Еллен, і швиденько вимий підлогу у вітальні, застели постіль, постав умивальник.

— Не турбуйтесь, будь ласка! — вигукнув Престо. — Ви дайте тільки білизну, я сам застелю постіль, а все інше можна зробити завтра. Вже пізно, і міс Кей, мабуть, стомилася.

— Стомилася? — здивовано і навіть ображено повторила дівчина. І почала так швидко перекладати продукти з візка у шафу, що у Престо аж в очах замиготіло.

"Ну й енергії в цієї дівчини!", — подумав він мимоволі, стежачи за її рухами. Трохи швидкий темп для кінозйомки, але скільки невимушеної грації в цих простих рухах! Те, що кіноартистам дістається з великими труднощами, після нескінченного режисерського муштрування і сотень метрів зіпсованої плівки, у неї виходить природно, і вона навіть не підозріває про це, думаючи про красу своїх рухів не більше, ніж грайливе котеня.

Не минуло й трьох хвилин, як продукти і візок були прибрані.

— І ще ось що! — сказала дівчина, немовби продовжуючи якусь суперечку. — Називайте мене просто Еллен. Я ще не доросла до міс Кей!

Дівчина майже сердито глянула на нього і вийшла у вітальню. А через хвилину вона вже господарювала там, переставляючи меблі і наспівуючи пісню.

— У вас чудова хазяйка, — сказав Престо.

— Так. Я вже казав вам, що вона у мене молодець, — відповів Баррі, видимо гордий своєю племінницею. — І яка здібна! З неї були б люди... — Баррі нахмурився.

Престо зрозумів сторожа і, щоб утішити його, сказав:

— Ну, час іще є, вона ж майже дівчинка.

— Не так уже й молода, як здається. Їй незабаром вісімнадцять. А мені не пощастило дати їй навіть закінченої середньої освіти...

І вони замовкли, поринувши кожен у свої думи.

ЕВРИКА

Так Престо поселився з будинку Джона Баррі.

Щоранку Тоніо читав і багато думав. Він читав книги з історії американського кіно, думав про обличчя і маски знаменитих артистів, які шукали свого шляху, свого нового оригінального обличчя. А вечорами розмовляв з ученим сторожем та його племінницею.

Еллен спочатку соромилась. Але Престо привіз із собою багато книжкових новинок. Еллен дуже зацікавилася ними. Через декілька днів

вона вже сперечалася з Престо про прочитані романи, дивуючи його влучністю й оригінальністю своїх зауважень. Виявилося, що Еллен добре знає європейських класиків і американську літературу. Одного разу вона прочитала йому монолог Дездемони, а потім зобразила сцену божевілля Офелії. Престо був дуже вражений. У Еллен, безумовно, був драматичний талант. Що якби зробити з неї кіноартистку, партнерку у високих трагедіях?

А на другий ранок Офелія перетворювалась у прибиральницю, посудницю, куховарку.

Як тільки Престо вставав, Еллен приходила з відрами, ганчірками і швабрами, виганяла його та Піпа в сад і починала прибирати в кімнаті.

Лежачи на пагорбі під сосною, Престо крадькома стежив за нею. Це, звичайно, було негарно. Але він виправдував себе тим, що спостереження за оточуючими людьми — його професійний обов'язок: усі спостереження можуть пригодитися для роботи.

Еллен збирала складки короткої смугастої спідниці, затискувала між коліньми і, нахилившись, починала мити підлогу. Обмітаючи павутину і пил зі стелі, вона вся витягувалася вгору, трохи відхиляючись назад. її пози щохвилини змінювалися. Престо дивився на Еллен і думав: "От якби її побачив Гофман! Він був би в захопленні від цього повороту. Я ніколи не підозрівав, що в простих, природних трудових рухах може бути стільки грації і краси. Дивно! До яких хитрощів, штучних поз, поворотів, ракурсів доводиться вдаватися нашим знаменитим артисткам, кінозіркам, щоб вигідно показати свою фігуру, красу ліній талії, стегон, спини, гарну ніжку, щоб приховати природні вади! Все це неминуче зв'язує свободу їх рухів, робить з них красивих автоматів, манекенів. Скільки режисерської роботи потрібно для того, щоб їх рухи стали природними і простими!"

Престо згадав, як один режисер примушував артистку проробляти простий рух ногою десятки разів, витратив кілька сот метрів плівки, поки добився того, чого хотів. А у Еллен "усе йде, жоден жест не пропав би дарма".

"Ні, з неї не слід робити Офелій і Дездемон. її довелось би муштрувати, примушувати думати про свої рухи, прищеплювати їй незвичні жести, і з Еллен трапилося б те, що з стоногою в казці Уайльда, яка вільно бігала, доки її не попросили пояснити, як саме вона пересуває ноги — яку ставить раніше, яку пізніше. Стонога задумалась і... не могла зробити й кроку. Еллен повинна лишитися собою. Отже, потрібні будуть і інші сценарії..."

Роздуми Престо були перервані Еллен. Вона виглянула з вікна і крикнула голосніше, ніж того вимагала відстань:

— Містер Сміт! Сьогодні увечері в кіно, що біля готелю Россетті, йде картина з участю Тоніо Престо.

— Підете? — запитав Престо.

— Неодмінно! — відповіла дівчина. — Останнім часом рідко ставлять його картини. Кажуть, він кудись зник чи з ним трапилося щось негарне. Це було б жахливо!

— Ви любите Тоніо Престо?

— Хто ж його не любить? — відповіла Еллен.

Престо було приємно це чути, але те, що сказала дівчина потім, трохи засмутило його.

— Кожен любить посміятись, а він такий смішний. Я прямо-таки обожую його.

— І одружилися б з ним, якби він запропонував вам руку?

Еллен здивувалася цьому питанню.

— З ним? Одружитися? — гидливо і навіть трохи обурюючись, що їй задали таке питання, вигукнула дівчина. — Ніколи!

— Чому? — спитав Тоніо, догадуючись про відповідь. Але виявилося, що Еллен думала не тільки про потворність Тоніо, але й про інше, і цього він не чекав.

— Мені здається, це має бути зрозуміло. Яка мати захотіла б, щоб у неї були діти-потвори?

Не сама бридкість і потворність відштовхувала Еллен, і не про себе вона думала, а про дітей! "Як же це не схоже на доводи і міркування Гедди Люкс! Оце здорове поняття про одруження", подумав Престо і сказав, немов би між іншим:

— Але ж, кажуть, він страшенно багатий.

— Ніяке багатство не розвіє горя матері, у якої нещасні діти! — відповіла Еллен. — Забалакалась я з вами, а ще не кінчила прибирати.

— Міс Еллен, а мені можна піти з вами в кіно?

— Можна! — милостиво відповіла Еллен уже з глибини кімнати.

В кіно йшла картина "Престо-ковбой" — одна з його ранніх самостійних робіт.

Сидячи рядом з Еллен у темному залі і дивлячись на екран, Тоніо згадував час, коли знімався цей фільм. Ім'я Престо вже гриміло.

Власники кінопідприємств старалися переманити його, журналісти стежили за кожним його кроком. Себастьян, мов злий і непідкупний цербер, суворо оберігав усі входи в будинок. На територію ж кіностудії хазяїн не пускав нікого стороннього. І ось під час постановки масової сцени з багатьма статистами-ковбоями, один догадливий журналіст ухитрився верхи, в костюмі ковбоя в'їхати в заборонену зону і змішатися з натовпом статистів. А там, скориставшись із перерви в кінозйомці, пробрався до Престо і зробив спробу інтерв'юїрувати його. Ця витівка розсмішила Престо, але все ж він не відповів на жодне запитання журналіста, що не перешкодило заповзятливому газетчикові надрукувати докладне інтерв'ю, яке обійшло всі газети. Чого тільки не було в цьому інтерв'ю! І гадане одруження Тоніо Престо з удовою-мільйонершою місіс У., і новий договір, який нібито запропонувала містерові Престо найбільша кінофірма: вона обіцяла йому утримання "втроє більше за цивільний лист англійського короля", і творчі плани Престо, який пише сценарій нового фільму "Створення світу" і гратиме роль Адама... Усе це було настільки безглуздо, дико і неймовірно, що Престо навіть не написав спростування. Але американська публіка, жадібна до всіляких сенсацій, кілька днів тільки й говорила про це інтерв'ю. Інтерес до Престо зріс ще більше... А тепер? Тепер він нішо, "табуля раза" — чиста зі-скоблена дошка, на якій ще невідомо, що буде написано...

У залі глядачів лунали дружні вибухи сміху. І Еллен сміялася чи не найбільше.

Чи добре зробив Престо, змінивши свою зовнішність? Чи не було це фатальною помилкою?.. Трусячись від сміху, Еллен хитнулась, і її плече доторкнулося до плеча Тоніо. І від цього дотику Престо якось раптом відчув своє тіло, молоде, здорове. Між ним і Еллен, між ним і жінками всього світу, між ним і коханням, якого йому так бракувало в житті, вже не було стіни потворності. Заради цього варто пожертвувати багато чим, навіть славою. Сама слава не може дати стільки щастя і насолоди, як любов! А славу можна завоювати і вдруге. Тільки б знайти своє обличчя!

Навіть тут, у кіно, він шукав нового шляху. Комік він чи трагік? Сміх чи сльози повинен викликати своєю грою?.. Престо здавалося, що він вагається тільки між цими двома шляхами, не знаючи, на який стати. В його підсвідомості відбувалася своя, складна і напружена робота.

Тоніо вийшов з низів народу. В нього було гірке, голодне дитинство. Він пізнав злигодні, залежність маленької людини від примхи володарів життя. Все це породжувало симпатії і антипатії, робило добір життєвих явищ. Різноманітні факти, вуличні сцени, які йому доводилося спостерігати, прочитані в книгах випадки і думки інших людей, промайнувши в його свідомості, опускалися в темні глибини підсвідомості і там піддавались обробці та систематизації. І коли збиралося достатньо матеріалу, коли всі ці розрізнені факти, думки, враження зливалися в єдине ціле, вони раптом спливали на поверхню свідомості як готові рішення.

Це й трапилося з Престо в кіно наприкінці сеансу. Він ще не міг охопити нову думку в усіх деталях, але головне було знайдено. Так, він знайшов своє нове обличчя! його охопила така радість і таке хвилювання, що він вигукнув, як колись Архімед, що знайшов закон питомої ваги:

— Еврика! Знайшов!

Зал кіно дрижав од сміху, і вигук Престо потонув у шумі. Тільки сусід з правого боку здивовано глянув на нього, а Еллен запитала:

— Ви щось загубили і знайшли?

— Так! Усе гаразд! — відповів Престо і зітхнув на повні груди. — Я знайшов свою питому вагу! — промовив він тихо.

Болісні вагання, роздуми нового Будди скінчилися! Він наче народився заново. Ніякі труднощі попереду не лякали його.

— Кінець! — з жалем сказала Еллен, коли екран погас.

— Початок! — весело обізвався Престо. І на запитливий погляд Еллен відповів: — Якийсь індійський мудрець сказав, що всякий кінець є одночасно й початок — початок чогось нового.

Всю дорогу додому Тоніо був надзвичайно жвавий і веселий. Це помітила Еллен.

— Я не знала, що ви такий забавний, — сказала вона. — Вас наче підмінили, або немовби ви знайшли бумажник, туго набитий доларами.

— І підмінили, і бумажник знайшов! — вигукнув Престо. — Дивіться, Еллен, які чудові зорі, яка чудова ніч!

— Ви ще й поет?

— Звичайно, поет. Хочете, напишу вам вірш?.. Еллен! А у вас немає бажання самій грати в кіно? Бути артисткою?

— Грати в кіно-о? Та я й ступити не вмію! — відповіла дівчина сміючись.

— Якби ви тільки змогли лишитися сама собою... Кіноартистки одержують багато грошей...

— Ні, не хочу бути кіноартисткою, — відповіла Еллен. — Вони всі такі кривляки. — І Еллен так комічно поворушила плечима, наслідуючи салонним левицям великого світу, що Тоніо розсміявся.

— Ви, здається, єдина в світі жінка, яка не хоче бути кіноартисткою. Ким же ви хочете бути? Чи думали ви про своє майбутнє?

— Що ж про нього думати? Воно й без моїх думок прийде, — відповіла дівчина. — Настане кращий час, дядько знову дістане місце учителя, я знайду роботу...

— Потім?

— Потім... Потім вийду заміж і виховуватиму дітей.

"Все той же оптимізм середнього американця! Бідолаха! Скільки розчарувань чекає тебе!" — подумав Престо і сказав:

— Хай збудуться ваші бажання!

ЗАГАДКОВА ЗНАХІДКА

Престо й справді немов підмінили. Еллен здивовано стежила за своїм пожильцем. Раніше Адам Сміт уранці ліниво валявся на траві під сосною або ж годинами сидів з вудочкою на березі озера. Тепер пожилець виявляв надзвичайну енергію. Щоранку писав у своїй кімнаті багато листів або робив якісь виписки з книг, часто ходив на пошту, де одержував кореспонденцію до запитання. Ця кореспонденція за останні дні дуже збільшилася. Пожилець повертався з цілими пачками листів і газет. Одного разу, прибираючи в його кімнаті, Еллен з цікавості глянула на аркуш паперу, вкритий замітками та цифрами, і прочитала:

"У всьому світі 52000 кінотеатрів на 21 мільйон місць.

Капітали, вкладені в ці театри: 11 мільярдів золотих марок, 60% цієї суми припадає на Америку.

Інвестиції (вкладення капіталів) у кіноіндустрію Америки досягають 2 мільярдів доларів.

Вартість фільмів — від 200 тисяч до 21/2 мільйонів і більше доларів кожний.

Протягом року виготовляється 700 художніх фільмів.

Витрати виробництва в процентах:

Оклади артистів 25

Плата за приміщення та ін. 20

Декорації 19

Оклади режисерів, асистентів та операторів 10

Сценарій 10

Витрати по натурній зйомці 8

Плівка 5

Костюми 3

Витрати однієї кінофабрики (Голлівуд) — кілька мільйонів доларів на тиждень. На зарплаті: 71 письменник, 31 директор, 49 "зірок", армія акторів, технічні службовці...

Вартість кінотеатру — мільйон і більше доларів.

Банк — хазяїн над усіма студіями, над Голлівудом, над 27 тисячами кінотеатрів. Цензура фільмів банком.

Відвідування кіно в Америці — близько 10 мільйонів чоловік у день Ціни — від 25 центів до 2 доларів і більше; перший екран — від 2 доларів.

Реклама — тільки газетна — 5 мільйонів доларів.

P. S. Деякі цифри застарілі. Перевірити новими даними..."

Читати далі у Еллен не було часу, та й нецікаво. Містер Сміт, мабуть, пише якусь роботу про кіно.

Іншим разом Еллен знайшла на столі конверт, який випадково забув Тоніо. На конверті стояла адреса місцевої поштової контори, а адресований лист був до запитання містерові Антоніо Престо.

Це вразило Еллен. Отже, славнозвісний Тоніо Престо ще існує і, напевно, живе десь поблизу. Але чому розірваний конверт опинився на столі містера Сміта? Це була загадка. Можливо, Сміт — близький родич або друг Тоніо Престо? Що ж, це може бути. Але чому містер Сміт ніколи не казав їй, що особисто знає Престо? У Еллен уже не раз виникала думка про те, що між Тоніо Престо, якого вона чудово знала по екрану, і їх пожильцем є якась невловима схожість, незважаючи на те, що Сміт — здорова, нормальна молода людина, а Престо — потвора. Еллен була

надзвичайно зацікавлена своїм відкриттям. Але ні з пожильцем, ні навіть із своїм дядьком вона не наважилась поговорити про це. Не можна ж було признатись у своїй нескромній цікавості — читанні чужих паперів. Ореол таємниці викликав у Еллен новий інтерес до містера Сміта. Досі вона вважала Сміта скромним журналістом, невдахою, у якого немає грошей навіть для того, щоб зупинитися в готелі. І ось виявляється, що він має якісь дуже близькі і таємничі відносини з самим Тоніо Престо. І, можливо, тільки з цих причин Сміт оселився в скромному будинку сторожа. Вона почала з посиленою увагою стежити за пожильцем, так що він, кінець кінцем, помітив це й одного разу спитав її:

— Останнім часом, Еллен, ви не спускаєте з мене очей. Чи бува не закохались?

Дівчина зніяковіла, потім немовби аж розсердилась і відповіла:

— І не думала. Це вам тільки здається.

— Що здається? Що ви закохані в мене? Я цього й не кажу. Але що ви якось особливо поглядаєте на мене — це факт.

"Ну почекай же, я тобі відповім!" — подумала Еллен і сказала:

— У цьому ви, можливо, й маєте рацію. Справа в тому, що ви чимось нагадуєте мені Тоніо Престо.

Престо зніяковів у свою чергу. "Чи не прочитала вона адреси на конверті? Здається, я забув одного разу на столі. Ні, вона цього не зробить. Еллен надто мало цікавиться мною, щоб читати мої папери".

— Он як! — вигукнув Престо, вже оволодівши собою. — А ви нагадуєте мені, як дві краплі води, одну знайому... У вас багата уява. Так ви, чого доброго, уявите, що я і є Тоніо Престо.

Еллен розсміялась і вигукнула:

— Ну, моя уява не настільки велика. Таких чудес не буває.

Престо зітхнув полегшено, але після цієї розмови став якийсь задумливий і обережний у розмовах з Еллен.

Настрій його знову змінився. Він, мабуть, нервував. Ще частіше ходив у поштову контору. Часто Еллен чула, як він схвильовано крокував по кімнаті. У сад він майже не виходив.

У ці дні Тоніо чекав од адвоката Пірса остаточної відповіді в своїй справі. Пірс уже повідомив Престо, що після того, як губернатор, прокурор та інші учасники прощальної вечері за допомогою доктора Цорна змінили свою зовнішність, проект закону про позбавлення таких осіб майнових прав був повернутий назад. Усю цю історію придумав хитромудрий Пірс, його ж агенти доставили Тоніо і чудодійні порошки Цорна, одержавши їх якимсь невідомим шляхом, — напевно, через підкуплених слуг Цорна.

"Я не сумнівався в тому, що законопроект візьмуть назад, — писав Пірс. — Отже, головну перешкоду усунуто, і лишається тільки формальне встановлення ідентичності вашої нової особи з колишнім Престо. Довести це буде неважко. Перемогою є вже те, що суд визнав вашу довіреність на ведення судових справ і цим самим немовби визнав вашу дієздатність і правоздатність..."

Тепер Пірс спрямував свій вплив і зв'язки на те, щоб суд швидше призначив розгляд справи і щоб "усе зійшло гладко".

І ось настав день, який лишився пам'ятним для Престо і Еллен.

ЗНАМЕННИЙ ДЕНЬ

Вранці на кухню, де була Еллен, увійшов листоноша і сказав:

— Прийміть телеграму містерові Антоніо Престо.

Еллен здивовано глянула на листоношу і відповіла:

— У нас не живе Антоніо Престо.

Листоноша знизав плечима, глянув на телеграму і простягнув її Еллен.

— Адреса вказана точно. Дивіться самі.

Еллен прочитала адресу.

— Так, — сказала вона, — адреса наша, але Антоніо Престо у нас не живе. Мабуть, телеграфна помилка. — І простягла телеграму листоноші.

Листоноша взяв, ще раз знизав плечима і вийшов. Через вікно його побачив Престо і гукнув:

— Алло! Кому телеграма?

— Антоніо Престо, — відповів листоноша.

— Давайте сюди. Я Антоніо Престо.

Спантеличений листоноша підійшов до вікна.

— Але ж... — зам'явся він, — мені сказали, що в цьому будинку не проживає Антоніо Престо. І потім... коли це той Антоніо Престо, якого знає вся Америка, то ви, містер, не дуже схожі на нього. — І листоноша нерішуче вертів телеграму в руці.

— Давайте, давайте! — нетерпляче вигукнув Престо, простягаючи руку. — Ви доставили телеграму за призначенням, адресат, приймає її, чого ж іще вам треба?

— Та ось міс сказала... — все ще вагався листоноша.

Престо вихопив у нього телеграму, вмить розпечатав і прочитав:

"Рішення суду вашу користь вітаю Пірс".

— Чудово! — весело сказав Престо. — Не турбуйтесь. Телеграму ви вручили адресатові. Зараз розпишусь... Ось вам за доставку додому і за хорошу звістку.

І Престо простягнув листоноші разом з розпискою десять доларів.

На обличчі листоноші засяяла посмішка, він подякував, побажав всіляких благ і бадьоро пішов назад.

— Перемога! — не стримавшись, вигукнув Престо, розмахуючи телеграмою над головою, зробив пірует, повернувся й побачив Еллен, яка стояла на порозі його кімнати, бліда, з широко відкритими од здивування очима.

— Навіщо ви це зробили? — глухо запитала вона.

— А ви все бачили й чули? Що таке я зробив, міс Еллен?

— Навіщо ви прийняли телеграму на ім'я Антоніо Престо? Навіщо ви обманули листоношу?

— Я не обманув його і прийняв телеграму тому, що я і є Антоніо Престо.

— Цього не може бути!

— А проте це факт! — весело вигукнув Престо.

— Тоді, значить, ви обманули нас, мене і дядька, називаючи себе містером Смітом?

— Так, у цьому я винен. Особливі обставини змусили мене зробити такий вчинок. Не судіть мене, доки не вислухаєте моїх пояснень. Коли повернеться з обходу містер Баррі, я вам усе розповім.

Еллен пішла в кухню насуплена, похмура, не сказавши більше ні слова. Все це було надто незвичайно, перевертало всі уявлення про пожильця. Багато чого з того, що Еллен говорила містерові Сміту, вона не наважилася б сказати Престо. Еллен пригадала всі свої розмови з ним, пригадала, як іноді суворо обходилася з невдахою-журналістом. Потім почала заспокоювати себе: "Ні, це не той знаменитий Антоніо Престо, якого вона знала по екрану. Мабуть, однофамілець, може родич..." Дівчиною настільки оволоділи сумніви і цікавість, що вона в цей день нічого не могла робити.

Прийшовши з ганчірками та швабрами з одній руці і відром води в другій у кімнату Престо, вона була дуже збентежена. Як тепер поводитися з цим новоз'явленим Престо? Вона вже не сказала йому, як звичайно: "Тепер тікайте, не заважайте!", а глянула на нього майже винувато і пробелькотіла:

— Містер... Престо! Пройдіть, будь ласка, в сад...

— Зараз! — відповів Престо. — Хвилиночку... — Він швидко писав щось на телеграфному бланку.

Ця випадкова затримка розсердила Еллен. Їй здалося, що Престо навмисне затримує її, солідничає. Та й вона гарна! Немов підлещується! І вже із звичайною суворістю вона сказала:

— Мені ж треба прибирати!

— Ось і все! — сказав Престо. — Вибачте, що затримав вас. Піду я не в сад під сосну, а, з вашого дозволу, на пошту. Піп! — гукнув він собаку. — Ходімо гуляти.

Сенбернар, який уже давно заглядав у кімнату, почав весело гавкати і стрибати.

Престо вийшов.

— Містер См... Містер Престо! — гукнула його Еллен несподівано для себе. Цікавість виявилася сильнішою за неї.

Престо повернувся.

— Вибачте... — промовила вона, і щоки її почервоніли. — Скажіть мені тільки, поки прийде дядько, ви... той чи не той Тоніо Престо?

— І той, і не той, — відповів він. — Пробачте, я дуже поспішаю на пошту. Потерпіть трохи.

І він пішов у супроводі Піпа.

Обпершись на палицю швабри, Еллен кілька хвилин стояла в роздумі, а потім з запалом почала прибирати.

Але події пам'ятного дня на цьому не кінчилися.

Адвокат Пірс звичайно посилав усю кореспонденцію Престо на вигадане ім'я Сміта в поштове відділення, як вони домовились. Останню ж телеграму Пірс послав на ім'я Антоніо Престо, в будинок лісника, вважаючи, що Престо більше не має потреби зберігати своє інкогніто. Ця телеграма з повною адресою і справжнім прізвищем сама повинна була символізувати, що Престо-новий уже є повний і визнаний спадкоємець Престо-потвори. "Клієнт не міг не бути задоволений з такої телеграми", думав Пірс. І він не помилився. Але адвокат не подумав про всі наслідки свого вчинку.

Журналісти найбільших газетних трестів уже давно намагалися знайти місцеперебування Престо, який зник так несподівано. Для журналістів це був свого роду спорт. Кожному хотілося першим знайти Престо. На пошті, на телеграфі у журналістів були свої платні агенти з числа службовців, які зобов'язані були негайно повідомляти про все, що їх цікавило.

І ось не встиг Престо повернутися з поштової контори, як до будинку Баррі під'їхав автомобіль з одним із всюдисущих журналістів. Він жив у готелі поблизу і на годину раніше за Престо одержав од свого агента-службовця нью-йоркського головного телеграфу повідомлення про те, що на ім'я Антоніо Престо надіслана телеграма на адресу Єллоустонського національного парку. І журналіст негайно виїхав.

Він мав вигляд солідного комерсанта. Можна було також подумати, що він турист. На грудях у нього перехрещувалися ремені, на яких висіло два фотоапарати: маленька "кінема" і "дзеркалка". Ще не виходячи з автомобіля, журналіст устиг зняти будинок лісника і Еллен, яка виглядала з вікна, з шваброю в руці. За кілька хвилин свого перебування він зробив кілька десятків знімків, з люб'язною безцеремонністю скрізь втручаючись. Він обрушив на Еллен, яка аж горіла від збентеження, лавину запитань. Дівчина так розгубилася, що відповідала тільки вигуками, а проте журналіст списував сторінку за сторінкою стенографічними ієрогліфами. Та коли нежданий гість підійшов до письмового стола Престо з явним наміром переглянути

папери, які там лежали, Еллен втратила самовладання. Весь гнів, який зібрався в ній проти настирливого відвідувача, раптом прорвався. Вона, як той вартовий, затулила собою куток, загрозливо взяла швабру наперевіс і сказала голосом, уриваним від хвилювання:

— Містер! Хазяїна немає дома... Зараз же вийдіть з кімнати!

— Хе-хе! От яка ви гаряча! — І, вважаючи Еллен за дочку чи наймичку бідного лісника, він вийняв товстий бумажник і зашелестів доларами. — Може, ви подобрішаєте, коли...

— Геть! — крикнула Еллен, махнувши шваброю перед самісіньким носом журналіста.

Він сторопів, пробурчав: "Ну, ну!.." — і під натиском Еллен, задкуючи, вийшов з кімнати.

"Що ж тепер буде?.." — подумала Еллен, відчуваючи, що зайшла далеко. Якщо журналіст поскаржиться Престо, як він розцінить її вчинок?

І раптом вона почула гавкання Піпа і зітхнула так, ніби скинула з плечей важкий мішок.

"Хай тепер містер Престо сам розправляється з ним як хоче!"

А містер Престо розправився дуже просто.

— Ніяких інтерв'ю, і повертайте назад! — сказав він рішуче. Престо звик обходитися з цією братвою.

Журналіст одразу зрозумів, що з інтерв'ю тут справа безнадійна. Він міг тільки сердито клацнути тричі апаратом, щоб зняти знайденого

Престо, але той швидко, мов ящірка, повернувся спиною, перш ніж клацнув затвор.

Машина поїхала. Престо застав Еллен у застиглій позі, з шваброю в руках.

— Цей нахаба, здається, завдав вам турбот? — співчутливо запитав Престо.

— Так, але і я йому, здається, теж... — відповіла Еллен і під впливом збудження розповіла йому про все.

Тоніо розсміявся і низько вклонився.

— Ви прекрасно захищали мої інтереси, міс. Але досадно! Тепер журналісти налетять, мов сарана. Я вичитаю цьому Пірсові за його необережність... Хоч з дому тікай... А втім, я скоро поїду, але до від'їзду мені ще багато про що треба поговорити з вами і вашим дядечком. Так ось що: як тільки сюди хтось з'явиться, кажіть, що я поїхав у Канаду. Не церемоньтесь. Якщо треба буде, ще раз пустіть у хід і вашу побідоносну швабру.

В цей день справді було ще кілька нальотів журналістів, але Еллен енергійно випровадила їх, навмисне вдаючи з себе грубу, необтесану, безтолкову жінку. І Престо, ховаючись у саду, з інтересом спостерігав ці сцени і шепотів: "Ех, Гофмана б сюди з апаратом!.. Ну нічого! Ми ще знімемо її в цій ролі!"

Увечері, коли повернувся Баррі, Престо за вечерею розповів лісникові-вченому і його племінниці свою незвичайну історію, з якої Еллен не пропустила жодного слова.

— Що ж ви думаєте робити далі? — спитав Баррі, коли Престо закінчив свою розповідь.

— У мене вже готовий план, який я створив під вашим дахом. Про нього ще ніхто не знає, і хай це поки що й залишиться між нами... З моєї розповіді ви бачите, що навіть видатні артисти повністю залежать від підприємців, — говорив далі Престо. — Містер Пітч відмовив мені. Ну що ж! Добре сміється той, хто сміється останній. Постараюсь обійтися й без містерів пітчів.

— Ви хочете вступити в Асоціацію кіноартистів, що організували, як я чув, власне кінопідприємство? — запитав Баррі.

— Асоціація кіноартистів — тільки перша спроба кінопрацівників колективно захищати свої інтереси, — відповів Престо. — Але, по суті, це об'єднання кінозірок. Асоціація глибоко пройнята комерційним душком, і середнім акторам, не кажучи вже про статистів, там живеться нелегко. Притому і творчо в цій Асоціації я не був би цілком вільний, а мені потрібна повна свобода — свобода писати сценарії, режисирувати, грати. Те, що я задумую в цій галузі, — заздалегідь можна сказати, — зовсім не сподобається верховодам Асоціації.

— Звідси можна зробити висновок, що ви хочете організувати власне підприємство? — запитав Баррі.

— Саме так.

Баррі нічого не відповів, тільки повів бровою і, затягнувшись люлькою, пустив струмінь диму.

— Ви сумніваєтеся в успіху? — запитав Престо і, не чекаючи відповіді, говорив далі. — А я вірю в успіх. Позов містера Пітча, лікування і, головне, судовий процес дуже вичерпали мій капітал. Але все ж у мене лишилася достатня сума, щоб розпочати справу. Принаймні її вистачить для того, щоб випустити на екран першу картину. А що далі? На позичку я, звичайно, не можу розраховувати. Банки відчують у моєму підприємстві небезпеку і не тільки не дадуть мені грошей, але й всіляко

шкодитимуть мені. Це я передбачаю. Та я розраховую на інше. Моє підприємство не буде строго комерційним, хоч, звичайно, воно не повинно бути й збитковим, інакше я не витримаю боротьби. Воно повинно мати кооперативний характер у значно більшій мірі, ніж Асоціація кіноартистів. Це буде об'єднання не тільки артистів, але й усіх без винятку працівників, аж до теслярів і прибиральників. Тільки в Голлівуді завжди є більше сотні безробітних режисерів, тисячі кіноартистів. Вони охоче згодяться перший час одержувати навіть менше, ніж звичайно, доки підприємство не почне давати прибутки, учасниками яких вони стануть. Але таке обмеження, я думаю, і не буде потрібне. Навпаки, я постараюсь поставити середніх і нижчих працівників у порівняно кращі умови. Спайка на грунті солідарності інтересів допоможе нам витримати боротьбу навіть з левіафанами-кіноконцернами. Принаймні я надіюсь на це.

— Вам видніше, — сказав Баррі.

— Я роблю ставку на людей, — натхненно говорив Престо. — Мені потрібні вірні помічники, які розуміли б мене і на яких я міг би покластися. І ось... я подумав про вас, містер Баррі.

— Про мене? — здивовано обізвався той.

— Так, про вас і міс Еллен. Ця нора, хай найживописніша в світі, зовсім не місце для вас, освіченої і розумної людини. Не місце і для міс Еллен. І я пропоную вам покинути сторожку і перейти на роботу до мене. Я гарантую, що перший же оклад буде вдвоє більший, ніж те утримання вчителя, яке ви одержували.

— Але я цілковитий профан у кінематографії! — заперечив Баррі.

— Тільки тому вас і дивує моя препозиція. Адже кінопромисловість — величезна і дуже складна індустрія з найрізноманітнішими спеціальностями. Для вас на перший час знайдеться робота, з якою

справиться кожна письменна людина. Ну, скажімо, в договірному відділі або посада рахівника. Коли ж ви краще ознайомитеся з кіновиробництвом, то зможете зайняти і відповідальнішу посаду, аж до управляючого, який має досить солідний оклад. Знайдеться робота і для міс Еллен.

— Тільки не зніматися! — поспішно сказала дівчина.

— Вибір роботи повністю залежатиме від вас, — постарався заспокоїти її Тоніо.

— Все це так несподівано, — сказав Баррі, видимо не наважуючись дати згоду.

Престо зрозумів його сумніви: перед ним була людина, вже залякана життєвими невдачами. Баррі боявся втратити і те, що він мав.

— Я відверто сказав, — почав переконувати його Престо, — що для мене особисто цей почин зв'язаний з риском. І я рискую більшим, ніж ви. Ваш же риск я не вважаю великим. Адже за рік-два ви заробите у мене стільки, скільки не заробите й за десять років у цьому парку. Ви здобудете нові спеціальності, отже, у вас розширяться можливості влаштуватися й без мене...

Баррі все ще вагався. Тоді Престо вирішив зачепити його слабку сторону. Тоніо вже добре знав, як старий Джон любить свою племінницю і як журиться, що ця розумна, здібна дівчина пропадає тут, у глушині, без освіти і майбутнього.

— Подумайте про міс Еллен! — вигукнув Престо. — Не вік же їй возитися з ганчірками та горшками.

— Про мене не турбуйтеся! — спалахнула Еллен. — Я не скаржусь і цілком задоволена своєю долею.

— Але ви можете бути задоволені нею ще більше, — заперечив Престо. — Ви потрапите в інше товариство, зустрічатиметеся з цікавими, освіченими людьми...

— Мені й тут добре, — похмуро відповіла дівчина.

"От уперте дівчисько! Щоб часом вона всього не зіпсувала!" — з досадою подумав Престо. Якби вона та її дядечко знали причину палкої красномовності Престо! Якби Еллен догадалася, що вся справа була в ній, що на неї Тоніо покладав стільки надій у своїй новій роботі!

Слова Престо про Еллен і її остання відповідь, у якій прозвучала мимовільна грубість, певно, справили враження на старого Баррі. Уже здаючись, він сказав:

— Ви самі повинні зрозуміти, містер Престо, що мені важко зрушити з місця, якби я й хотів. Чого ж від вас приховувати? У мене немає ніяких заощаджень, навіть на проїзд і на квартиру...

— Все це дрібниці! — вже весело вигукнув Престо, передбачаючи перемогу. — Ви хоч сьогодні одержите аванс. Вистачить і на переїзд, і на квартиру, і на обладнання всього... Та вам і не треба буде наймати квартиру. Я ж одержав од колишнього Престо непогану, простору віллу, а живу в ній сам. Увесь верхній поверх порожній. Ви з своєю племінницею чудово можете влаштуватися в ній. Мені це буде тільки приємно. Я так звик до вас і здружився з вами.

— Дякую вам за люб'язність, але це незручно. Зовсім незручно, — відповів Баррі.

— Чому? — запитав Престо, але зараз же догадався: — Так, звичайно. Громадська думка... Я холостяк, у моєму домі немає жінки. Але ж це дурниці, містер Баррі! По-перше, міс Еллен житиме не сама, а з вами, і навіть не на одному поверсі зі мною. Міг же я здати внайми

верхню частину будинку! А по-друге... Ми можемо знайти для міс Еллен компаньйонку, таку собі поважну бабусю. І тоді навіть усі наші ханжі, лицеміри і фарисеї не знайдуть до чого причепитись. Отже, згода?

— Згода! — відповів Баррі.

У Еллен крізь густий загар проступив рум'янець. Очі її заблищали. Вона вже не могла стримувати свою радість і з дитячим нетерпінням запитала, звертаючись і до Престо і до дядька:

— Коли їдемо?

ЗНОВУ ДОМА

Престо приїхав у свою віллу раніше, ніж Баррі та Еллен: сторож-педагог затримався на кілька днів, щоб ліквідувати свої справи в управлінні парку і розпродати непотрібні речі.

Повернення Престо було обставлене досить урочисто. При "введенні у володіння" були присутні судовий чиновник і адвокат, помічник Пірса.

Вказуючи на Престо, чиновник сказав Себастьянові, який відчиняв їм двері:

— Цей молодий чоловік — ваш хазяїн Антоніо Престо, який змінив свій вигляд. Він є власником вілли, і ви повинні відповідно ставитися до нього і виконувати його накази.

Себастьян похмуро вклонився і пропустив відвідувачів.

Чиновник і адвокат пройшли по всіх кімнатах, дивуючись художнім скарбам, які із строгим, витонченим смаком знавця зібрав Престо. Після сніданку, що пройшов дуже жваво, чиновник і адвокат поїхали.

— От я і знову дома! — вигукнув Престо, з задоволенням потягуючись у кріслі. Біля ніг стояв знайомий ослінчик, але зараз він був непотрібен.

У двері постукали.

— Ввійдіть!

На порозі з'явився Себастьян. Він був дуже збентежений, його сиві брови хмурилися, а запалі губи ворушилися. Престо вирішив допомогти йому і весело запитав:

— Ну як ви тут без мене жили, Себастьян? Старий слуга тільки зітхнув, нічого не сказавши. Престо розсміявся:

— Я бачу, ви ніяк не можете звикнути до мого нового вигляду.

— Містер Престо! — нарешті почав Себастьян і замовк ніби йому невистачало повітря.

— Ну?

— Дозвольте мені піти від вас.

— Як піти? Чому? Ви хочете мене покинути? — здивувався Престо. — Ви, мій старий вірний слуга, що стільки років доглядав мене, як ту дитину?

Себастьян знизав плечима і відповів з сумною посмішкою:

— Та ви й були дитиною. Все одно, що дитина... А тепер ви виросли, і вам не потрібна більше нянька.

Серце суворого на вигляд старика було сповнене ніжністю. Для нього Престо був усе одно, що дитина, старий прив'язався до нього і справді доглядав його, мов дбайлива нянька. Престо знав про це і, в свою чергу, був дуже прив'язаний до старика.

— Любий Себастьян! — вигукнув Престо, піднімаючись із крісла і підходячи до старого слуги. — Хіба мені треба було тільки те, щоб ви підставляли під ноги ослінчики і діставали речі, яких я не міг сам дістати через малий зріст? Ви ж вели все моє господарство, були в домі моєю правою рукою.

Себастьян знову зітхнув і ще більше нахмурився.

— Але я не можу залишатися в цьому домі після того, що трапилося... — відповів він.

— А що ж трапилося? — спитав Престо. — Чи не те, що ви не хотіли мене впустити в будинок?

— І влаштував засаду, і віддав у руки поліції, і ображав, — говорив Себастьян. — Такі речі не забуваються, і я не хочу, щоб ви рано чи пізно за це звільнили мене. Краще вже я піду сам.

— От чудний! — палко заговорив Престо. — Послухайте, Себастьян! Даю вам слово честі, що я зовсім не обвинувачую вас і не серджуся. Звичайно, мені було неприємно. Але ви зробили так, як повинен був зробити кожен чесний слуга. Я сам на вашому місці зробив би так само. Забудьмо цю історію і залишімось, як і раніше, друзями.

Зморшкувате обличчя Себастьяна трохи прояснилось, але сиві брови все ще хмурилися.

— Вам тільки здається, що ви можете забути, — сказав він.

— Зовсім ні! — заперечив Престо і ласкаво поклав руки на плечі Себастьяна. Тепер їх обличчя були на одному рівні. А колись Престо дивився на слугу знизу вверх. На всіх людей йому доводилося дивитись, закинувши назад голову.

"Здається, в цьому обличчі є щось таке, що справді нагадує мого маленького Престо..." — подумав старик, вперше уважно розглядаючи нове обличчя Престо.

— То ви... справді Престо? — запитав Себастьян.

— Ну звичайно, — посміхаючись відповів Тоніо. — Невже ви досі сумніваєтесь у цьому?

— Вибачте, але я людина проста, і в мене ум за розум заходить, коли я думаю про все це. А що, думаю, коли мого хлопчика вбив який-небудь бандит, схожий на нього, і оголосив себе Престо. І я служитиму йому...

— Ось у чому справа! Ну, тепер, здається, ви договорили все до кінця! Ідіть швидше за мною!

Престо підійшов до письмового стола, показав Себастьянові цілу серію фотографічних карточок, на яких послідовно були зображені всі фази перетворення старого Престо в нового, пояснив йому, чому і як це сталося. Себастьян був приголомшений, хитав головою, перебирав карточки, порівнюючи з живим обличчям Престо.

— Чудеса! — нарешті вигукнув він.

— Так, чудеса науки, — сказав Престо. — Ну, тепер ви вірите, що я не бандит, який убив вашого хлопчика? А якщо й досі не вірите, я можу розповісти вам усе-все, що сталося з того часу, як ви прийшли в мій будинок, усі наші розмови, всі подробиці життя. Жоден бандит, який би він не був спритний, не може знати цього! — І Престо справді нагадав

деякі епізоди, про які ніхто не знав, крім нього та Себастьяна. І тільки тоді старик посміхнувся щирою посмішкою і вигукнув:

— Значить, і справді мій хлопчик підріс!

— Ну от! Давно б так, старина! — в свою чергу вигукнув Престо. — Значить, живемо, як і раніш?

Себастьян закивав головою.

"Я здобув найважчу перемогу!" — подумав Престо і сказав:

— А то вигадали йти, в той час як ви мені дуже потрібні. Більше, ніж раніш. Адже я починаю нове життя, Себастьян... До речі, які, на вашу думку, меблі потрібні, щоб обставити кімнату молодої дівчини? Туалетні столики, трюмо, трельяжі...

Себастьян посміхнувся тільки очима: "Ось воно куди повернуло нове життя! Ну що ж, на те й виріс!.."

Спостережливий Престо помітив веселий вогник в очах старого слуги.

— Ви не думайте, що я збираюся привести дружину в дім, — поспішив сказати Престо. — Ні, я просто вирішив здати внайми кілька кімнат верхнього поверху. Навіщо мені стільки? Там поселиться один джентльмен із своєю племінницею. Я здаю квартиру з обстановкою...

— Невже до цього дійшло? — занепокоєно спитав Себастьян.

— До чого, старина?

— До того, що ці суди і адвокати так общипали вас, що доводиться вже здавати внайми кімнати. Я ж теж газети читаю...

— Ні, Себастьян, наші справи ще не настільки погані. Але, бачите, квартирант працюватиме у мене секретарем. Особистим секретарем... Я відкриваю власне підприємство... Треба, щоб він завжди був під рукою. А у нього племінниця...

— Розумію! — багатозначно сказав Себастьян. І в думці додав: "А все-таки, якщо тут замішалася племінниця, справа нечиста". І з відвертістю старої няньки спитав: — А хто вона, племінниця? Дівчина? Молода?

— Так.

— То чи зручно їй, хоч і з дядьком, бути в квартирі холостяка?

"І він про те саме! Другий і, мабуть, не останній!" — подумав Престо, проклинаючи в душі лицемірні нрави суспільства. Поселення Еллен у його будинку може стати приводом до наклепу. Але він не відступить, а Еллен не з тих дівчат, які надають усьому цьому значення!

— Ви маєте рацію, Себастьян. Але я про все подумав. Нам треба буде знайти даму-компаньйонку. Літню жінку з пристойного товариства. І тоді все буде гаразд.

Себастьян кивнув головою, і вони почали складати список меблів та необхідних речей для нових пожильців.

НОВИЙ САНЧО ПАНСА

— Поверніться! Ще! Пройдіться! Присядьте! Підніміться! Жест здивування... жаху... несподіваної радості...

Престо стояв посередині великої кімнати, що виходила на північ. Стіна і частина даху були засклені. Інші стіни задрапіровані чорним оксамитом. На паркетній підлозі викладено чорний квадрат — поле фокуса кіноапарата. Це було домашнє ательє Тоніо. За кілька метрів од нього, нахилившись до візира кіноапарата, стояв Гофман. Скільки вдалих поз, жестів Престо зняв Гофман у цьому ательє, день у день спостерігаючи унікального потвору-карлика! Тепер Гофман вивчав нового Престо.

— На сьогодні досить. Нам ще багато про що треба поговорити, Гофман! — сказав Престо і, вийшовши з "магічного" квадрата, пройшов до скляної стіни, де стояв стіл з двома кріслами. На столі лежали папки з паперами, сигарна скринька, цигарки, електрична запальничка, попільниця. Тоніо закурив цигарку.

— Ну як? — з деяким хвилюванням запитав він Гофмана.

Гофман не поспішаючи обрізав сигару автоматичним ножичком, закурив, випустив струмінь диму і, нарешті, відповів, дивлячись кудись вбік:

— Я ще не бачу вашого нового обличчя, Престо. Ви багато чого придбали, але багато і втратили. Ваші рухи стали більш повільними, плавними. Це хороше надбання. Пам'ятаєте, скільки клопоту завдавали ви мені своїми швидкими, метушливими рухами? Для вас зробили виняток, по-перше, тому, що інакше ви не могли, і, по-друге, тому, що в цьому полягала одна з характерних особливостей вашого артистичного обличчя. І все ж мені нерідко доводилося вдаватись до уповільнених зйомок, у той же час примушуючи ваших партнерів трохи прискорювати рухи, щоб знайти якусь рівнодіючу. Це була пекельно складна робота. Тепер цієї трудності немає. А що ж є нове? Поки що я якось не відчуваю його. І, відверто кажучи, коли б ви прийшли в кіноательє на перевірку як нікому не відомий молодий чоловік, що хоче випробувати себе в кіно, я не певен, чи зацікавилися б вами директор, кінооператор, режисер...

Престо кинув цигарку, ніби вона була дуже гірка, і закурив сигару.

— Ви пробачте мені, що я так відверто... — трохи зніяковів Гофман.

— Відвертість — це найкраще, — відповів Престо. — Ваші слова, не потаю, завдають мені трохи прикрості, але не дивують. Я чекав цього. Інакше й бути не могло. Але я вірю в себе. Моє нове обличчя! Щоб його побачити, недосить покрутитися перед вами... Ви знаєте мій творчий метод. Мені треба ввійти в роль, перевтілитися в героя, почати жити його життям, усіма його почуттями, тоді самі собою прийдуть потрібні жести, міміка, пози і розкриють обличчя. Ось почекайте. Я вже працюю над сценарієм. І коли я прийду до вас у ролі нового героя, ви побачите моє нове обличчя.

— Що ж це за сценарій? — зацікавився Гофман.

Престо нахмурився, а Гофман розсміявся.

— Бачу, що у вас багато чого залишилось від старого Престо! — вигукнув він. — Новий сценарій завжди був таємницею для навколишніх, поки ви не поставите останньої крапки. У, який ви бували сердитий під час цієї роботи! Немов одержимий. З вами й говорити в цей час важко було. Ви або лютували, або нестямно дивилися на співбесідника. Ви, мов тяжкохворий, втрачали сон і апетит. Але ось наставав день, і ви з'являлися з веселою посмішкою, ставали добрим і товариським. І всі в кіностудії, починаючи від "зірок" і кінчаючи теслярами, знали: новий сценарій народився!

Престо посміхнувся і відповів:

— Так, це правда. І в цьому я, здається, не змінився.

— Але якщо ви не хочете розповісти зміст нового сценарію, то, може, ознайомите мене хоч із загальними вашими планами? Адже нове

обличчя, наскільки я розумію, повинно створити і новий напрям у вашій творчості?

— Інакше й бути не може, — сказав Престо і простягнув руку до папки. — Про це я й хотів поговорити з вами.

Тоніо покопався в папці і витяг списаний аркуш.

— Ось, як вам подобається цей уривок з Уолта Уітмена: "...Признайтеся, що для гострого ока всі ці міста, переповнені нікчемними гротесками, каліками, блазнями, які безглуздо кривляються, і потворами, здаються якоюсь безрадісною Сахарою. У крамницях на вулицях, у церквах, пивних, присутствених місцях — скрізь легковажність, пошлість, лукавство і брехня; скрізь фатувата, квола, чванлива, передчасно достигла юність, скрізь надмірна похіть, нездорові тіла, чоловічі, жіночі, підфарбовані, підмальовані, в шиньйонах, грязного кольору обличчя, зіпсована кров; здатність до материнства припиняється чи вже припинилася, вульгарні поняття про красу, низькі нрави чи, вірніше, повна відсутність нравів, якої, мабуть, не знайти в усьому світі..." Так Уітмен писав про сучасну йому американську демократію. Згодьтеся, що тепер картина не краща, а гірша, — закінчив Престо.

Гофман слухав уважно, спочатку здивовано, потім з дедалі більшим занепокоєнням і, нарешті, з обуренням.

— Що ви на це скажете? — спитав Престо.

— Ви хочете стати на цей згубний шлях? — уже з жахом спитав Гофман

— Чому ж згубний?

— На шлях викриття соціальної несправедливості? Шлях політики? Хочете кинути виклик національному самолюбству? Вас розтопчуть ногами! Проти вас повстануть усі, хто має владу і гроші. Але й глядачі відвернуться од вас: глядачеві не дуже-то подобається почувати себе в становищі хворого, який перебуває під ножем злого хірурга.

— Не гарячіться, Гофман! Вислухайте мене.

Але Гофман говорив далі, як проповідник, що викриває великого грішника:

— Згадайте долю картин режисера Еріка фон-Строгейма. Він не хотів давати "щасливих" картин. І що ж? їх приймали холодно, незважаючи на всі художні цінності.

— Треба зробити так, щоб їх приймали захоплено, — заперечив Престо. — Ви не думайте, що я збираюся ставити грубо-агітаційні картини, показувати тільки горища і підвали, страхіття експлуатації та безробіття. Я хочу створити такі картини, щоб глядач сміявся не менше, а може, навіть більше, ніж раніш. Я хочу показати красу і велич душі, але там, де її раніше ніхто не помічав. Ми з вами багато чого не побачили, Гофман. Ви й не підозріваєте, скільки може бути грації, витонченості в простих трудових рухах дівчини, яка прибирає в кімнаті або розвішує білизну... Ми надто багато знімали палаців і аристократів... Не бійтесь! На моїх нових картинах сміх не змовкне. Буде сміх, будуть і сльози. Адже публіка любить поплакати Ви це теж знаєте. Глядач вийде з кіно зачарований. А через день-два він задумається. І непомітно для себе прийде до висновку, що наш світ, наша прославлена демократія не такі вже й хороші, що треба шукати якийсь вихід, а не тільки вперто вірити в повернення золотого віку процвітання, який минув і більше не повернеться. Ось моя мета! Це я вам так відверто про все розповідаю, Гофман, — сказав Престо після паузи. — Але глядач, та й усе наше так зване світське товариство, мабуть, не дуже скоро розбереться в "соціальній підступності" моїх фільмів

— Розберуться! І швидше, ніж ви думаєте! — заперечив Гофман. — Містер Пітч перший відкине ваші сценарії. А якщо не він, то цензура Нью-йоркського банку, від якого він сам залежить, у найкращому разі поріже, покремсає, виправить... а найімовірніше — не дасть "реліз".

— Мені не треба ніякого релізу, — відповів Престо.

— Я не розумію вас.

— А зрозуміти, здавалося б, неважко. Я організую власне кінопідприємство.

Гофман відкинувся на спинку крісла і вигукнув:

— Що далі, то гірше! Це ж просто безумство! Я знаю, що ви маєте деякий капітал. Але ваші кошти — палиця проти гармати. На вас підуть війною всі сили банкового капіталу, його легка кавалерія — преса, прокатні фірми, власники кінотеатрів. Пітч витрачає кілька мільйонів щотижня, а його підприємство не найбагатше в Голлівуді. Ви просто йдете на неминуче розорення, Престо, і мені дуже шкода вас. Здається, карлик Престо був практичною людиною.

Тоніо посміхнувся:

— Час покаже, хто з нас практичніший, старий чи молодий Престо. Не думайте, Гофман, що мої вчинки необачні. — Він ляснув рукою по папках. — Ми з вами ще займемося цим матеріалом; і ви побачите, що я все передбачив. Як би там не було, весь риск падає тільки на мене. Я запрошу дуже небагатьох видатних артистів. Якщо розорюсь, вони завжди знайдуть іншу роботу. Всіх інших артистів і службовців я маю намір навербувати з безробітних членів професійних спілок. Для них, у найгіршому разі, це буде принаймні перепочинок.

— А якщо видатні артисти не підуть до вас? Не буде ж міс Люкс грати роль прачки!

— Обійдуся й без них, — відповів Престо. — Мені важко було б обійтись тільки без досвідченого, талановитого оператора. Але я розраховую на вас, Гофман. Невже й ви, мій давній друг, відречетесь од мене і скажете: "Я не знаю цієї людини"?

Настала напружена мовчанка. Глибоко задумавшись, Гофман пускав кільця диму. Потім він почав, немовби міркуючи вголос:

— Моє діло маленьке: крутити ручку апарата. І все ж мені не байдуже, що я накручу. Працюючи з вами, я перейду до ворожого банкам табору, здобуду собі репутацію "червоного". І банки мститимуть мені. Якщо ви розоритесь, мені важко буде знайти іншу роботу.

Престо не міг не згодитися з цим доводом, тому не заперечував, з хвилюванням чекаючи відмови. Гофман знову замовк, стежачи за димовими кільцями.

— Але мені, старина, не хочеться залишати й вас у тяжкий час. Ви робите велику дурницю. Для мене це цілком очевидно. І ще просите мене допомогти вам швидше розоритися...

— Без вас я можу розоритися ще швидше, Гофман. Але не в цьому справа. Зрозумійте, що я почав цю нерівну боротьбу насамперед в інтересах самих кінопрацівників!

І Престо почав гаряче говорити про безпощадну експлуатацію підприємцями кінопрацівників, про їх безправ'я, про придушення особистості, про бездарних "зірок", роздутих рекламою, про безвихідне становище талановитої молоді...

Все це було добре відомо Гофману, який і сам пройшов важку життєву школу.

— Пора змінити це нестерпне становите, — закінчив Престо. — Я мрію про кооперацію, про колективне відстоювання інтересів кінопрацівників. Ми самі не знаємо своєї сили!

— Зате добре знаємо силу ворога, — меланхолійно промовив Гофман.

"Відмовиться", — з тугою подумав Престо. Але Гофман усе ще пускав кільця диму.

Престо — друг, та своя сорочка ближче до тіла. Саме тому, що Гофман пройшов тяжку життєву школу, йому не хотілося рискувати тим, що він уже має. Але чи дуже великий тут риск? Якщо новий Престо виявиться поганим артистом і в його сценарії будуть "небезпечні думки", Гофман довідається про це раніше, ніж картина з'явиться на екрані, і він зможе своєчасно відійти. Можна буде навіть вдати, що це протест, і таким чином зберегти свою репутацію...

Гофман посміхнувся і сказав:

— Ви Дон Кіхот, Престо. А у кожного Дон Кдхота повинен бути свій Санчо Панса. Ну що ж, беріть мене зброєносцем, благородний рицаре Ламанчський, хоч воювати нам доведеться далеко не з вітряками!

Престо міцно потиснув руку своєму другові.

— З вами разом ми переможемо всіх велетнів, дорогий Гофман, і я заздалегідь призначаю вас губернатором острова! — вигукнув він.

— Ох, ці дон кіхоти! — зітхнув новий Санчо Панса. — Дякую за честь. Не знаю, чи завоюємо ми острів, але ударів палицями наші голови напевно зазнають немало.

— Ми відповімо на них зустрічними ударами, Гофман! А тепер давайте готуватися до бою!

І, розкривши папки, повні виписок і розрахунків, зроблених на березі Ізумрудного озера, він почав розповідати Гофману про свої плани.

БОРОТЬБА ПОЧИНАЄТЬСЯ

Престо розвивав бурхливу діяльність. Він найняв великий будинок, де влаштував тимчасову контору. З ранку до вечора тут була метушня: наймали службовців, акторів, укладали всілякі договори. Звістка про нове кінопідприємство швидко рознеслася серед армії безробітних Голлівуда. Артисти, статисти, працівники всіх спеціальностей приходили натовпами, ставали у великі черги. Престо сам приймав кожного кандидата, не виключаючи навіть статистів, говорив з ними, примушував позувати, грати імпровізовані сцени. Чого-чого, але людей не бракувало. О четвертій годині прийом артистів і службовців припинявся, і, квапливо пообідавши, Престо переходив до інших справ: говорив з комісіонерами про купівлю чи оренду земельної ділянки для будівництва на ній кіностудії, з підрядчиками, поставщиками, архітекторами.

Ця друга половина дня була для Престо набагато важча, ніж перша. Про нове підприємство вже знали не тільки безробітні, але й кінопідприємці. Поява нового конкурента не могла не хвилювати їх. Особливо занепокоїло це містера Пітча; Тоніо, який довгий час був козирем у його грі, тепер ставав дуже небезпечним супротивником. Пітч та інші кінопідприємці розпочали проти Престо воєнні дії. Під виглядом безробітних, які приходили наймatися, Пітч підсилав до Престо своїх

шпигунів і лазутчиків, переманював найталановитіших артистів, ставлячи де тільки можна було палки в колеса.

До всього цього Тоніо підготувався. Але йому було нелегко. Комісіонери, наприклад, знайшли підхожу ділянку, всі переговори з власником успішно закінчили, залишилося тільки оформити угоду Але в останню мить Пітч узнав про це і перехопив ділянку, не поскупившись заплатити вдвоє більше.

Престо доводилося самому вдаватись до хитрощів.

"Ось приїде Баррі, його тут ніхто ще не знає, і він купить якусь ділянку на своє ім'я, ніби під плантацію чи город. Баррі можна довіритися", — думав Престо.

Конкурентів особливо цікавило, які картини ставитиме Престо. Але, незважаючи на всі хитрощі, цього вони ніяк не могли узнати. З журналістами Тоніо або відмовлявся говорити, або ж починав верзти таку нісенітницю, що навіть у звиклих до всього розбійників пера очі на лоб лізли, і ці професіональні брехуни не наважувалися друкувати такі інтерв'ю. Найнятим артистам, які проявляли занадто велику і підозріливу цікавість, Престо відповідав:

— Дійде до зйомок — узнаєте.

Роздосадуваний Пітч запросив до себе Люкс і сказав їй:

— Я розраховую на вашу допомогу, міс.

— В чому справа? — спитала вона

— Справа в тому, — відповів Пітч, — що цей Тоніо Престо не дає мені спокою. Він рішуче не хоче зняти маску і показати нам своє нове обличчя. Що він замишляє? Які картини ставитиме? Мені надзвичайно

важливо це знати. Історичних картин з різними замками, пірамідами і тисячами статистів він. звичайно, не поставить. Для нього це надто дороге задоволення. Та й раніше він робив ставку не на зовнішні ефекти. Мабуть, Престо робитиме дешеві натурні зйомки або ж обігравatиме неглибокі інтер'єри. Але зміст! Зміст!

Пітч задумався.

— Чого ж ви хочете від мене? — спитала Люкс, якій набридло чекати.

Пітч не звернув уваги на її запитання і говорив, немовби міркуючи вголос:

— Мені хотілося б мати достовірні відомості від самого Престо. Я засилав до нього декого, натякаючи на те, що коли він прийде до мене, то одержить дуже цікаві пропозиції... Ми хотіли не тільки узнати про його плани, а, якщо можна, то й купити його Банки, відпускають на це дуже значні суми, перед якими він, можливо, і не встояв би...

— Що ж би ви зробили з ним, якби така купівля-продаж відбулася?

— На крайній випадок, хоч би законсервував його, як консервують нові винаходи, що загрожують старим підприємствам.

— Платити великі гроші і не давати грати? На це він не піде.

— Заради великих грошей люди на все підуть, — переконано відповів Пітч. — А втім, якби він, над усяке сподівання, виявився по-новому цікавий, ми змогли б прибрати його до рук, примусили б грати в тих ролях і сценаріях, які ми створимо.

— І що ж Престо?

— Цей упертий відмовився йти до мене. Залишається принаймні довідатись про його плани, і ви повинні допомогти мені випитати їх у Престо. Він же любив вас і, мабуть, ще й досі любить. До мене він не пішов, але до вас, напевно, піде, якщо ви запросите. Правда, між вами, здається, сталося щось подібне до сварки. Але жінки вміють, коли захочуть, крутити нашим братом, — зітхаючи промовив Пітч, згадавши, як дорого обійшлося йому це жіноче вміння. — Нарешті, — говорив він далі, — ви можете запросити Престо в справі. Напишіть йому листа, натякніть, що ви цікавитесь його почином. Ого! Якби він залучив до своєї справи вас, артистку з світовим ім'ям! Для нього ви були б скарбом! У нього ж усе безлика посередність, дрібнота, нікому не відома молодь, сіра маса, я знаю це. Тільки гукніть, і він прибіжить до вас.

Люкс задумалася. Вона сама була не від того, щоб побачитися з Престо. Правда, вона двічі відмовила Тоніо: і в його старому і в новому вигляді. Але з того часу багато що змінилося. Адже й Пітч не прийняв нового Престо, а ось тепер сам засилає до нього парламентаріїв.

Люкс остаточно посварилася з своїм нареченим, коли узнала його ближче: він занадто рано і круто почав пред'являти свої права як майбутній чоловік, явно підбираючись до капіталів Люкс, а вона вміла міцно тримати їх у руках. Крім того, Люкс не могла не визнати, що новий Престо дуже інтересний чоловік, який зовсім не поступається перед Лоренцо. І, нарешті, він починав власне підприємство, яке, в разі удачі, могло дати великі бариші. Престо знову ставав людиною з майбутнім. Правда, ще з невідомим майбутнім, а Люкс була людиною обережною і обачною. І вона була ще далека від того, щоб зв'язати себе бодай діловими стосунками з Престо. Але його не слід випускати з уваги.

Щоб надати більшої ціни своєму вчинку, Люкс сказала Пітчу:

— Ви ставите мене в трудне становище, містер Пітч. Після того, що трапилося між мною і Престо, який мало не вбив мене, мені нелегко звертатися до нього. Але все-таки я постараюсь побачитися з ним і виконати ваше доручення.

— Ви ж розумниця і чудово впораєтесь із цією справою! — вигукнув Пітч.

І ці слова ще вище піднесли Престо в очах Люкс: Пітч був скупий на похвали та компліменти і робив їх тільки у виключних випадках.

ВТРАЧЕНИЙ ШАНУВАЛЬНИК

Коли людина оточена ворогами, вона мимоволі стає підозріливою і обережною. Одержавши і прочитавши листа Люкс, Тоніо відразу ж догадався, що це маневр Пітча. Але й він був не від того, щоб побачитися з Люкс. Вона все ще цікавила його. Тим обережнішим треба бути з нею. Люкс, звичайно, питатиме про плани. Чи треба ще приховувати їх? Незабаром розпочнуться репетиції, і таємниця однаково стане всім відома.

"Нехай Люкс думає, що я не встояв перед її чарами, як Самсон перед Далілою. Побачимо, як вона прийме мій план!" — подумав Престо.

В призначений час Престо ввійшов у знайомий будуар, устелений килимами і заставлений отоманками, пуфами, розсувними кріслами. Строкато і різностильно. Але у господині, яка підбирала ці меблі, був свій розрахунок: сідаючи і лягаючи в крісла та на кушетки найрізноманітнішої форми, можна було показати найбільш вигідні пози — показати товар лицем, а це було дуже важливо, бо піднімало ціну товару в очах кінопідприємців і режисерів, які відвідували "зірку". Краса тіла для неї була головним багатством.

Люкс прийняла Престо в костюмі Клеопатри, лежачи на довгому єгипетському дивані з кривими ніжками. Клеопатра була її новою роллю, а Люкс мала звичай "входити в нові ролі", перевтілюючись і дома в нову героїню.

— Мені треба відчути себе царицею Єгипту, — говорила вона, іноді примушуючи навіть свою камеристку одягатися в костюм єгипетської рабині і подавати їй шоколад в єгипетській чашці. А втім, це була скоріше примха, розрахунок на зайвий ефект, ніж серйозна творча робота.

Престо, глянувши на новоз'явлену Клеопатру, не відчув колишнього хвилювання. Незважаючи на те, що Люкс була надзвичайно красива в цьому екзотичному наряді, він усе-таки лишався байдужий. Тоніо навіть здалося, що перед ним не жива людина, а статуя з музею воскових фігур.

Люкс посміхнулася до гостя однією з своїх найчарівніших посмішок, а в її арсеналі цих посмішок були дюжини, на всі випадки життя і артистичної практики,

— Я дуже рада вас бачити, Тоніо, — співуче сказала Люкс, уважно спостерігаючи в той же час, яке враження вона справила.

Мабуть, вона чекала більшого ефекту. На якусь мить в її очах промайнуло занепокоєння, але Гедда одразу ж надала обличчю безтурботного виразу.

— Сідайте. Ми так давно не бачилися. Ви загоріли і ніби трохи схудли. І вигляд стомлений. Багато працюєте? — запитала Люкс і в той же час подумала: "Чому він сьогодні такий дерев'яний? Жодного комплімента, не зітхає, не дивиться на мене з тугою. Невже я втратила владу над ним?!"

— Так, я багато працюю, — відповів Престо, сідаючи на низенький м'який пуф.

— Чула. Ви починаєте власне діло. Напевно, це буде щось оригінальне, як і все, що виходить з-під рук Тоніо Престо.

Просто пустив повз вуха комплімент, тільки кивнув головою.

— Дуже оригінальне, міс Люкс.

— І, мабуть, ви придумали чудові ролі?

— О, звичайно. Роль героїні, здається, вдалася мені.

— Це дуже цікаво! Розкажіть, розкажіть швидше.

— Ви так жваво цікавитесь, ніби й самі не від того, щоб узяти участь у моїй роботі? — спитав Просто, ледве помітно усміхаючись.

Люкс зволікала з відповіддю. Вона саме цього й хотіла: дати Просто зрозуміти, що, можливо, не відмовиться перейти до нього на роботу, якщо її добре попросять про це і якщо сценарій та роль сподобаються. Але разом з тим Люкс хотіла ухилитися від певної відповіді, яка зв'язала б її.

— Який же артист не мріє про виграшну роль! — відповіла вона.

Тепер Люкс чекала, що Просто почне розхвалювати роль героїні, щоб ще більше зацікавити її. Але Тоніо несподівано сказав:

— Боюсь, що ця роль не для вас. — І додав: — Ви не справитеся з нею!

Це був виклик, майже образа

— Роль може мені не сподобатися, — відповіла вона холодно, — але щоб я не справилася з нею!.. Ви, здається, знаєте мене не один день, Тоніо, — вже лагідніше, з товариським докором закінчила вона.

— Я знаю, яка ви артистка!

"Навіть не сказав, геніальна або хоч талановита", — незадоволено відзначила Люкс.

— Дочка короля, графиня, молода вдова мільйонера, знаменита артистка... — почав Престо перелічувати найкращі ролі Люкс. — Чудові костюми, шовк, золото, дорогоцінне каміння, розкішні зачіски... Але це не те, зовсім не те, що у мене, міс Люкс.

— А що ж у вас! — запитала ображеним тоном Люкс. — Хто ж ваша героїня?

— Прачка.

— Прач-ка? — скоріше прошепотіла, ніж проговорила вона, дивлячись на Тоніо широкими очима.

Чи не глузує він з неї?

— Так, звичайнісінька прачка, а втім, молода і симпатична, — спокійно відповів Престо. — А герой... герой — безробітний у лахмітті, який ходить по смітниках і збирає гачком кістки та ганчірки. Місце дії — підвали, горища і задні двори.

Люкс трохи оволоділа собою, посміхнулася.

— Ви жартуєте, Тоніо.

— Я говорю цілком серйозно. Мені, звичайно, було б дуже приємно, якби моя прачка мала вашу зовнішність. Контраст між багатством, яким природа наділила героїню, і тим, що дало їй життя, був би дуже ефектним, але, мені здається, вам нелегко було б увійти в таку роль.

Обличчя Люкс раптом втратило всю свою чарівність. Воно стало холодне і майже зле. І Гедда відразу перестала цікавитись Престо. В її очах він був кінченою людиною. Пітч може бути спокійний: Престо сам скрутить собі в'язи.

— То що ж, міс, ви думаєте про нову роль? — запитав Тоніо, майже не приховуючи іронії.

— Пошукайте свою героїню серед прачок, містер Престо, — сказала вона льодяним голосом.

— Я так і зроблю, міс, — визивно весело відповів Престо і подумав: "Простенька Еллен — перлина порівняно з цією мішурою".

Говорити їм більше не було про що. Престо вклонився і вийшов.

Люкс нерухомо лежала на єгипетському дивані. Зараз вона й справді була схожа на Клеопатру, яку тільки що ужалила в груди змія. Нехай Престо скрутить собі в'язи — їй це байдуже. Але як він міг так легко розлюбити її? Невже вона почала втрачати жіночу чарівність? Ця думка примусила Люкс похолонути. її чарівність — її капітал... "Ні, ні, — заспокоювала вона себе, — жодне дзеркало не говорить мені про те, що я починаю марніти. Тут щось інше. Можливо, наслідок метаморфози, якої зазнав Престо, а може, він захопився... якоюсь прачкою. Тим гірше для нього! І він смів ще мріяти про мене!.."

А Престо, повертаючись на автомобілі додому, в свою чергу думав про Люкс:

"Вона залишається однією з найчарівніших жінок. Це безперечно. Але чим ближче пізнаєш її як людину, тим більше розчаровуєшся. У неї нема іншої мети в житті, як гроші, нажива... Ні, все це зірки не мого небосхилу. Нову справу треба робити з новими людьми, і я знайду їх серед талановитої молоді!"

На порозі вілли Престо зустрів Себастьяна, який був чимось трохи збентежений.

— У нас гості, — сказав він.

— Хто? — неуважно запитав Тоніо, гадаючи, що хтось прийшов у справах.

— Пожильці приїхали. Літній містер і з ним молода міс. — І Себастьян хитро подивився на Престо.

— Це Баррі! — вигукнув Престо. — Нарешті! Де вони?

— У своїх кімнатах, нагорі. Розміщаються, опоряджаються з дороги. Місіс Ірвін допомагає їм.

Місіс Ірвін, яка переселилася кілька днів тому у віллу Престо, була поважна вдова, запрошена до Еллен як компаньйонка.

— Чудово! Чудово! — жваво вигукнув Тоніо. — Скажіть, щоб накривали стіл до сніданку у блакитній вітальні. Чотири прибори!

ЕЛЛЕН ПОЧИНАЄ НОВЕ ЖИТТЯ

— Дуже радий вас бачити, дорогий Баррі, — говорив Престо під час сніданку. — Я з нетерпінням чекав вас. Роботи по саму зав'язку.

— Мене затримала адміністрація парку, поки знайшли підхожого заступника. Вони дуже перебірливі і про кожного нового службовця спочатку збирають довідки: чи він не член профспілки, чи не брав участі в страйках тощо.

— Тепер мені буде легше, — сказав Престо і почав розповідати Баррі про стан своїх справ, у той же час поглядаючи на Еллен і місіс Ірвін.

Поважна дама, повна, флегматична жінка з сивіючим волоссям, була захоплена сніданком. Вона дуже любила добре попоїсти і подрімати в кріслі. І нова посада цілком задовольняла її. Від неї нічого не вимагали, крім того, щоб вона жила в домі і ні в що не втручалася. Приємна служба!

Еллен їла з апетитом молодої здорової людини, уважно прислухаючись до розмови і час від часу поглядаючи на Престо. Вона була одягнута в простеньке, добре випране і випрасоване власними руками плаття із світлого полотна.

Після сніданку місіс Ірвін пішла в свою кімнату, суміжну з кімнатою Еллен, подрімати під базікання свого давнього друга — зеленого папуги, а Престо повів Баррі та Еллен показувати віллу.

Він сподівався, що дикунка Еллен почуватиме себе ніяково в новому оточенні, але Еллен не виявляла ні найменшої ніяковості. Її не осліпили невидані краса і багатство вілли, хоч вона дуже зацікавилася творами мистецтва, які зібрав Престо. Показуючи на картини і скульптури, Тоніо називав імена художників, а Еллен часто доповнювала його пояснення. Мабуть, дядько немало попрацював над її освітою.

Величезна, оздоблена різьбленим дубом бібліотека викликала у Еллен захоплення.

— Скільки книжок! — вигукнула вона.

Дівчина з жадібною цікавістю перебігала від шафи до шафи, від стелажа до стелажа, спритно вилазила на драбинки, виймала то одну, то іншу книжку. Дуже зацікавився бібліотекою і Баррі. Швидко, немовби ним керувало якесь почуття, вчений знайшов обширний відділ біології,

поглядом знавця пробіг по поличках, побачив чудові видання класиків природознавства, розкішні альбоми і вигукнув:

— От не думав, що кіноартист виявляє такий інтерес до наукової книги!

— Мабуть, не всякий артист, а справжній, великий артист! — несподівано для себе самої вигукнула Еллен, стоячи наверху драбинки.

Ці щирі похвали були дуже приємні Престо,

— Хто хоче працювати серйозно, той повинен багато чого знати, — сказав він. — Тільки в довідковому відділі цієї бібліотеки понад п'ять тисяч томів. Там ви знайдете й історію костюмів усіх часів і народів, і альбоми з архітектури, і малюнки меблів, предметів домашнього вжитку.

— Не пішла б з цієї бібліотеки! — простодушно вигукнула Еллен.

— А ви і не йдіть! — обізвався Престо, стежачи за кожним рухом дівчини, яка все ще піднімалась і спускалася по приставних драбинках.

Показавши величезну нішу, що виходила скляними вікнами на північ, — щоб сонячне проміння не заважало працювати, — він спитав:

— Як вам подобається цей куточок?

Підлога була заслана килимом. На круглих столах стояли лампи з шовковими абажурами і лежали купи нових американських та європейських журналів і газет. Біля віконного простінку, серед живих квітів, стояв бюст Афіни.

— Дуже подобається, — відповіла Еллен.

— Ну от, якщо хочете, ви тут і працюватимете. Я зачислю вас у сценарний департамент.

— У департа-а-мент! — сказала протягом Еллен, — А що мені робити?

— Ви стежитимете за газетами та журналами і робитимете вирізки. Що і як, я покажу вам. Робота цікава. У вільний же час — уся бібліотека в вашому розпорядженні. Згодні?

— Спробую, якщо справлюся.

— Справитесь! — упевнено відповів Престо.

Але він зовсім не думав залишити дівчину на цій роботі. Ще там, на березі Ізумрудного озера, він вирішив, що Еллен повинна бути артисткою на нові ролі нових сценаріїв. У неї для цього є всі дані. Обережно і поволі він добиватиметься своєї мети. А поки що треба дати Еллен яку-небудь роботу, щоб вона не нудьгувала. Причому дівчині буде приємно, що вона сама заробляє.

Але Престо розумів, скільки труднощів стоїть на його шляху. Тоніо пам'ятав, з яким недовір'ям і упередженням поставилась Еллен до його пропозиції спробувати себе в кіно. "Та я ж і ступити не вмію!" відповіла вона. А тимчасом усе, чого він хотів од Еллен, це те, щоб вона і перед апаратом лишалася тільки сама собою. Але тут планам Престо загрожувала небезпека. Він знав, як швидко жінки асимілюються в новому оточенні, знав їх мімікрію — здатність підроблятися під оточення. Простеньке плаття, в якому він зустрів дівчину, в першу хвилину заспокоїло його, але потім Тоніо подумав: біля Ізумрудного озера Еллен і не могла зробити іншого. Не було матерії, гарної кравчихи, модних журналів та, мабуть, і грошей. Але що буде з нею, коли вона ввійде в артистичне коло? Жодна жінка, тим більше молода, не захоче бути золушкою серед інших. Еллен почне наряджатися і, що ще гірше,

наслідувати жести, манери поводитись, почне переймати у цих кривляк найгірше. А нема нічого страшнішого, в більшій мірі позбавленого смаку, вульгарного, як підробка, невдале наслідування аристократичних манер! Тоді Еллен пропала для екрана... Але Престо сподівався, що здорова простота, яку прищепили дівчині умови життя, і розумне виховання старого Баррі врятують її від цього розкладаючого впливу.

У бібліотеку зайшов Себастьян і сказав:

— Вас викликають у контору, містер!

Престо важко зітхнув, йому не хотілось іти, але сьогодні він ще не був у конторі, а там, мабуть, уже десятки людей чекають його.

— Добре. Передайте по телефону, що зараз я виїжджаю, — відповів Тоніо і звернувся до Баррі: — Ну що ж, містер, якщо ви не стомилися з дороги, їдьмо зі мною. Я познайомлю вас із своїми найближчими помічниками.

НЕСПОДІВАНИЙ УСПІХ

Чим далі посувалися справи, тим більше перешкод доводилося переборювати Престо. На нього ополчилися всі сили американської реакції і капіталу. В газетах було повно грязних інсинуацій і наклепів на недавнього улюбленця всієї країни, "який продався червоним". Знову піднялася кампанія проти "людини, що втратила обличчя". Газети вимагали перегляду справи і позбавлення Престо майнових прав. Щоб відбитись од цих нападок, Престо доводилося підписувати все нові й нові крупні чеки на ім'я спритного, але жадібного Пірса. Нависла загроза і кримінального обвинувачення в крадіжці у Цорна медикаментів та в "отруєнні" цілої групи кінопрацівників і державних службовців: Прокурора, губернатора...

Кілька днів підряд газети друкували з коментаріями інтерв'ю, яке дала журналістам Люкс: жінки вміють мстити!

Вона розповідала, як Престо "на колінах благав її взяти участь у його підприємстві, щоб урятувати його від неминучого краху. Але вона з обуренням відкинула його запрошення, не бажаючи плямувати своє ім'я в цій грязній, антигромадській, злочинній справі, спрямованій проти американського народу і честі американської демократії..."

Еллен, шукаючи в газетах і журналах потрібні статті, читала ці замітки. Зустрічаючись із Престо, вона енергійно висловлювала своє обурення. Престо вже не радий був, що дав їй таку роботу, хоч щире обурення Еллен і зворушувало його. В цій гарячності було щось більше, ніж почуття обуреної справедливості, і він з новим інтересом придивлявся до дівчини.

— Нічого, міс Еллен! Усе це звичайна річ, і для мене в цьому немає нічого несподіваного. Боротьба на життя і смерть — непорушна основа нашої прославленої демократії. І ми боротимемось. А ви допоможете мені?

— Я готова зробити все, щоб допомогти вам! — палко і щиро вигукнула Еллен.

Престо був зворушений. Він узяв її руку і сказав:

— Можливо, ця допомога буде потрібна мені дуже скоро. Не забудьте ж своєї обіцянки!

Він вирішив скористатись її настроєм і з часом добитися згоди на участь у фільмі. Справа з героїнею-прач-кою у Престо не ладилася. Відомі і досвідчені артистки відмовлялися грати прачку, а молоді, перебуваючи під впливом умовних штампів кінозірок, не справлялися з роллю. їх прачки нагадували танцівниць із мюзік-холла або графинь, які

змушені прати, але були дуже далекі від образу справжньої трудівниці. І тому репетиції поки що відбувалися без зйомок.

Щоб відвернути увагу Еллен від газет, які прикро вражали її, і швидше досягти мети, Тоніо часто казав їй:

— Досить про газети. їдьмо краще зі мною в кіностудію.

Дівчина охоче згоджувалася. Таємничий закулісний світ кіно цікавив її. А Престо тонко вів свою лінію. В її присутності він навмисне доручав роль героїні артисткам, які зовсім не підходили до цього. І коли вони, наче танцюючи фокстрот, починали тупцювати біля ночов або виймали білизну двома пальчиками з відставленими мізинцями, немов цукерку з бонбоньєрки, Еллен не могла стриматися від посмішки та глумливих зауважень і інколи обурено вигукувала:

— От чудна! Та хіба ж це так робиться? Вона ніколи не бачила, як білизну перуть, полощуть, розвішують!

— А ви їй покажіть! — удавано байдуже сказав одного разу Престо. Еллен засоромилась, але Тоніо вів своє: — Ви тільки зробите їй добру послугу. Сподіваюсь, ви не соромитесь того, що вмієте прати білизну?

Престо влучив у ціль.

— Анітрохи, — відповіла вона. — Я вважаю, що ніяка чорна робота не принижує людини. Дозвольте мені! — звернулася Еллен до артистки і взялася за роботу так невимушено, ніби вона була в сторожці на березі Ізумрудного озера.

На щастя, побоювання Престо не виправдались: Еллен не втратила простоти і природності своїх рухів. Токіо, бачачи її роботу, затамував подих, а Гофман, що, не знімаючи, як звичайно, стояв на своєму місці біля апарата, якось крякнув і раптом завзято почав крутити ручку.

"Навіть Гофмана пройняло!" — з радістю подумав Престо,

Артисти уважно і трохи здивовано дивилися на Еллен. У студії стало зовсім тихо. Цю напружену тишу порушував тільки сухий тріск апарата. А Еллен, не звертаючи уваги, прала. Коли, нарешті, вона закінчила, Гофман перестав крутити ручку і закричав на всю кіностудію:

— Знайшли! Знайшли, хай йому чорт! Та це ж надзвичайно гарно вийшло!

І артисти, — здебільшого молодь, ще не заражена духом заздрості, — дружно зааплодували. Еллен, сама того не усвідомлюючи, показала всім найбільшу висоту всякого мистецтва — простоту.

І тільки тепер, бачачи несподіваний ефект свого виступу, вона зніяковіла і почервоніла. Всі поздоровляли її, Гофман не міг заспокоїтись. Він тряс Еллен руки і кричав:

— Тепер ми переможемо! Ви природжена...

— Прачка! — додала Еллен.

— Природжена артистка! Повірте мені, старому вовку! Те, що іншим дається з величезними труднощами, роками навчання, вам само йде в руки.

— Це, може, тому, що артисти грають, — заперечила Еллен, — а я навіть не думала про гру.

— Ви жили. Це якраз і треба, — гарячився Гофман. — Чим більше гри, штучності, тим гірше. Ви ж самі не раз чули, як містер Престо просить артистів: "Тільки, будь ласка, не грайте!"

Так Еллен, перш ніж дати свою згоду, стала артисткою за одностайним визнанням усіх, хто бачив її перший виступ.

Але сама вона ще не вірила цьому і сумнівалася.

Повертаючись в автомобілі разом з Престо на його віллу, Еллен довго мовчала. Престо скоса поглядав на неї і теж мовчав. Хай уляжеться перше хвилювання. І тільки проїхавши півдороги, він запитав:

— Ну як?

— А все-таки я не буду артисткою, — відповіла вона.

— Чому?

— Ваш висновок надто поспішний, — сказала Еллен. — Що я робила? Тільки працювала, як завжди. Це кожний може, якщо робить свою звичайну справу. Столяр так само стругав би, землекоп копав би, і у нього це, звичайно, вийшло б краще, ніж у артиста, який уперше береться за рубанок чи лопату. Але ж ваша героїня у фільмі не тільки пере білизну. Вона радіє і страждає, плаче і сміється, розмовляє і мовчить, а це вже не те, що білизну прати. Ні, я не гратиму. Сама осоромлюсь і фільм зіпсую.

— Почасти ви маєте рацію, — сказав Престо, — але тільки почасти. Звичайно, з вами ще доведеться багато працювати. Але ж з артистами, які вперше беруться за рубанок чи лопату, теж треба немало повозитися, щоб, дивлячись на екран, над ними не сміялися професіонали. Головне те, що у вас природжений талант, безперечні задатки. Це я помітив ще біля Ізумрудного озера, коли ви зображали божевілля Офелії. Повірте моїй досвідченості і досвідченості Гофмана, який мав справу з сотнями новачків і вміє оцінити людину з одного руху, з одного жеста.

Еллен усе ще не здавалась і заперечувала:

— Але ж це були тільки мої звичні жести.

— Зрозумійте ж, — перекопував її Престо, — що одна справа прати білизну в хатині сторожа, і зовсім інша — перед апаратом. Найкраща прачка забуває свої звичні рухи, як тільки її починають знімати. Вона або хвилюється, і у неї все летить з рук, або починає прати так, як, їй здається, треба для екрана. І тільки по-справжньому талановиті люди можуть устояти перед цим випробуванням — зйомкою.

В душі Престо ще й сам не був цілком упевнений в Еллен, але вона, безумовно, являла собою дуже підхожий сирий матеріал, обіцяла більше, ніж інші. Невідомим для Еллен лишилося й те, що Престо заздалегідь умовився з Гофманом підтримати, заохотити Еллен, якщо й він визнає, що з неї будуть люди. І Еллен, мабуть, не на жарт зацікавила Гофмана, судячи з того, як щиро, гаряче він сприйняв її перший дебют. Щождо решти артистів, то вони були захоплені не тільки природністю, але й красою, гармонійністю її рухів. Навіть для досвідчених артистів було відкриттям те, що підмітив Престо ще на березі Ізумрудного озера: трудові рухи можуть бути так само красиві і граціозні, як художня пластика, і найхитромудріші вигадки не можуть краще показати красу форм, ліній, динаміку живого людського тіла, ніж ці трудові пози та жести.

Бачачи, що Еллен усе ще вагається, Престо сказав:

— Послухайте, міс Еллен, зовсім недавно ви сказали, що готові зробити все, щоб допомогти мені. І цю допомогу тепер ви можете подати. Ви знаєте, що я переживаю нелегкий час. Більш того, все висить на волоску. На випадок невдачі я розорений, моя кар'єра скінчена. Але в своєму падінні я потягну й інших — усіх, хто зв'язав свою долю з моєю. Адже, починаючи цю справу, я думав не тільки про себе. Про це я казав вам ще в сторожці парку. Не відмовляйтесь, Еллен. Зрозумійте, що і я й

Гофман не поведемо вас і себе на провал. В успіху ми зацікавлені так само, як і ви, і ми зробимо все можливе, щоб забезпечити цей успіх. Дайте тільки вашу згоду.

— Якщо справа стоїть так, то я згодна, — здалася, нарешті, Еллен.

Престо, полегшено зітхнувши, вигукнув:

— Давно б так! — І, посміхаючись, докінчив. — Тепер і ваша доля зв'язана з моєю. Разом перемогти або разом прийняти поразку!

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ ПРЕСТО ПРОЯВЛЯЄТЬСЯ

Це була велика перемога і перша велика радість, що її зазнав Престо з того часу, як розпочав нерівну боротьбу.

Робота в кіностудії над постановкою набула для нього нового інтересу. Престо був надзвичайно суворим і вимогливим режисером. Заощаджуючи плівку, він не знімав десятки разів один і той же кадр, як це звичайно робилося в Голлівуді. Тільки після нескінченних репетицій, коли гра артистів повністю задовольняла його, Гофман починав зйомку, і рідко який кадр доводилося знімати вдруге. Одну невдачливу молоду артистку Престо довів до сліз, поки не добився того, що хотів. Він сам перевтілювався в усі ролі, показуючи, як треба грати. Хвилювався, сердився, іноді навіть лаяв артистів або У відчаї, знесилений, падав на диван, щоб через кілька хвилин знову взятися за муштрування. На щастя, тепер йому не перешкоджав сміх, який він завжди викликав, коли був потворою. Артисти терпляче переносили все. Вони бачили корисність цієї суворої школи і зростали на очах.

Не робив Престо винятку і для Еллен. З нею Тоніо був суворий не менше, ніж з іншими. На його радість, він не помилився в своїх сподіваннях. Еллен була надзвичайно тямуща. Стало цілком очевидно, що вона чудово справиться з роллю героїні.

Коли ж доходило до зйомок, — артисти були вже у костюмах та гримі, — з'являвся й Престо, теж готовий до зйомки, — він ставав невпізнанний: добродушний, веселий, немовби він прибув не для відповідальної роботи, а для гри в поло. Це відразу піднімало настрій. Більш не було суворого, причепливого вчителя, був веселий учасник гри, і гра розпочиналася.

Крутячи ручку апарата, Гофман ні за одним артистом ніколи не стежив так уважно, як за Престо в його новому вигляді і новій ролі.

Перші враження Гофмана були нечіткі. Нове обличчя проявлялося не зразу, немов на плівці із слабким проявником. Обличчя Престо не мало характерних рис знайомої маски, по якій глядач одразу впізнавав улюблених коміків. Це була не людина-маска, а скоріше — людина маси. Обличчя цієї людини могло нагадати тисячі облич, її старий костюм нічим не відрізнявся од тисяч таких самих старих костюмів безробітних. Але почалася гра, і нове обличчя Престо стало поступово проявлятися. Тоніо вже не був іграшковою потворою, механізованою людиною, яка пасивно приймає на себе удари долі, падає, піднімається і знову падає, викликаючи навіть не жалість, а тільки сміх, мов нежива річ.

Новий Престо так само приймав удари, яких завдавала йому доля, він так само потрапляв у надзвичайно неприємні, безглузді становища. Та він не тільки завжди піднімався, але й завжди знову кидався в бій із своїми гнобителями, хоч як вони переважали його в силі. Це і смішило і викликало до нього людську симпатію. Гра нового Престо зачіпала глибші людські почуття. Несправедливість, удари, зневага, яких зазнавав Престо, за вибухом сміху одразу ж викликали почуття обурення, протесту, бажання допомогти.

Чим далі посувалася зйомка, тим більше дивувався Гофман, тим глибше був він вражений. Разом з фізичною метаморфозою в єстві Престо сталася й чудова інтелектуальна метаморфоза. Новий Престо зумів одержати в спадщину від старого всю силу гумору, незважаючи на те, що нове його фізичне обличчя не мало ніякої комічної потворності. В

новому Престо виявилася ще одна дорогоцінна якість, яка, може, й була у старого Престо, але не доходила до глядача, бо її заслоняла і поглинала фізична потворність — це глибока людяність.

Одного разу під час перерви Гофман підійшов до Престо і, міцно потиснувши йому руку, сказав:

— Ви перевершили всі мої сподівання, Тоніо. Я більше не сумніваюсь, що ви справді знайшли нове обличчя. І з цим обличчям не можна не перемогти.

Престо посміхнувся радісно, але відповів сумно:

— А тимчасом я ніколи не був так далеко від перемоги, як тепер. Зайдіть до мене сьогодні ввечері, Гофман. Мені треба багато про що з вами поговорити.

ВІРНИЙ ДРУГ ДО ЧОРНОГО ДНЯ

Того ж вечора Гофман сидів у кабінеті Престо.

— Робота над фільмом наближається до кінця, але ще швидше доходять до кінця мої заощадження. Я розорений, Гофман, і нам не вдасться закінчити картину, — похмуро сказав Престо.

Гофман, насупившись, мовчав.

— Гроші пливуть, як вода, — говорив Престо. — Щотижня я підписую чеки на кілька мільйонів доларів. У мене лишилося грошей усього на тиждень, але й для цього мені довелося вже заставити віллу з усією обстановкою. Я вже не хазяїн у своєму будинку...

— Цього можна було чекати, — сказав Гофман.

— Так, я помилився в розрахунках, — похиливши голову, відповів Престо. — У виробничих витратах на постановку фільму я не помилився. Постановка обходиться навіть дешевше, ніж я припускав. Ми економимо на плівці, на натурних зйомках, майже зовсім обходимося без декорацій, економимо на світлі, на статистах, на костюмах, які коштують нам копійки. У мене немає сценарного департаменту з десятками письменників, сценаристів, літературних референтів. Ви знаєте, я сам писав сценарій ночами, після напруженої роботи вдень. Я працював, мов одержимий, без сну і відпочинку, економив, де тільки міг. І якби справа була тільки у витратах на постановку, грошей вистачило б з верхом. Але, признаюсь, я недооцінив сили опору і, головне, підступності наших ворогів. Ви знаєте, до яких тільки підлот і каверз не вдавались вони, щоб знищити мене, — боротьба відбувалася на ваших очах. Ми скрізь відчували всесильну руку могутніх концернів та банків, які субсидують кінопромисловість і повністю монополізували її. Нам відмовлялися продавати кіноапаратуру, навіть плівку. Доводилося вдаватись до послуг підставних осіб, посередників, комісіонерів і за все платити втридорога. Прокатні контори і власники кінотеатрів заздалегідь оголосили про те, що вони не допустять мій фільм на екрани. Треба було будувати власні кінотеатри. Кожен з них коштував не менше мільйона, крім одного, біля Сан-Франціско, побудованого за вашою ідеєю.

Гофман кивнув головою. В свій час він справді подав Престо думку: заорендувати біля Сан-Франціско ділянку старого військового аеродрому і побудувати кіно, вірніше тільки проекційну будку та гігантський екран для демонстрування картин не лише ввечері, але й при денному світлі. В цьому своєрідному театрі під відкритим небом не було залу для глядачів, не було крісел і стільців. Глядачі могли в'їжджати в "зал" — на велику площу аеродрому — прямо в автомобілях і дивитися картину, не виходячи з них.

— Ця новинка, — говорив далі Престо, — повинна привернути увагу публіки і зробити рекламу. Але вона не врятує становища. До того ж такий театр доступний тільки власникам автомобілів, а ви знаєте, що я

роблю ставку на малозабезпечений, трудовий люд. Довелося будувати великі закриті кінотеатри в найголовніших містах Америки...

Так, усе це знав Гофман, і Престо говорив йому про свої труднощі тільки тому, що підсумовував усе і ще раз перевіряв, де він допустився помилки.

— І ось баланс підбито. Сальдо — нуль, а робота не завершена, — меланхолійно закінчив він і запитально подивився на Гофмана, чекаючи його відповіді.

— Я передчував, — сказав Гофман. — Що ж тепер робити? Банки не дадуть нам допомоги, про це, звичайно, нічого й думати. Не знайдеться і такого легковажного приватного кредитора, який дав би гроші, хоча б і на лихварських процентах, для підприємства, що ось-ось розориться, на явно безнадійну, з його точки зору, справу. Отже, якщо ми хочемо вести далі боротьбу, нам треба знайти якісь внутрішні ресурси. У мене, звичайно, є особисті заощадження, але вони навряд чи врятують становище.

— Жодного цента я не взяв би з ваших заощаджень, Гофман, хоч би вони і врятували становище, — заперечив Престо. — Досить того, що ви згодилися взяти участь у такому одіозному починанні.

Гофман не міг приховати радості і почав квапливо пояснювати свою позицію:

— Ви праві, дорогий друже, праві більше, ніж думаєте. Участю у вашому починанні я справді скомпрометував себе...

— І якщо воно лопне, що цілком імовірно, вас можуть не прийняти на іншу роботу, і тоді ваші заощадження потрібні будуть вам, як ніколи, — допомагав Престо своєму другові, бачачи, як той совається в кріслі.

— Так, так... — поспішав Гофман закінчити цю неприємну розмову. — І вони можуть пригодитися мені швидше, ніж хотілося б.

— Он як? Що ви хочете цим сказати?

Гофман розвів руками, зітхнув і відповів:

— Справа в тому, що мені вже натякали... навіть ставили свого роду ультиматум...

— Покинути мене? — догадався Престо.

— Так, розійтися з вами. А якщо я не зроблю цього, то всі підприємці розпочнуть проти мене бойкот, і робота в кіно для мене назавжди буде втрачена...

— І ви вирішили?..

— Що ви на мене дивитеся, Престо, мов Цезар на Брута? — ніяково запитав Гофман.

— Чекаю останнього удару, мій Брут, — холодно відповів Престо.

— Я ще нічого не вирішив, мій Цезар, — так само холодно сказав Гофман. — Я вважав за потрібне тільки попередити... — Ніяковість становища раптом розізлила його, і Гофман різко вигукнув: — Ну що я можу зробити? Один у полі не воїн.

— Я від вас нічого і не вимагаю, Гофман, — сумно сказав Престо. — І не хвилюйтесь. Усе це зрозуміло, і все це звичайна річ.

Настала тяжка пауза.

— Прокляте життя! — пробурчав Гофман. — Повірте, якби я міг допомогти вам...

— Ви б і допомогли, і нема чого більше про це говорити. Ви можете робити як хочете, а я... можливо, якось викручусь, — сказав Престо, підвівся і простягнув руку.

Гофман потис її і вийшов важкою ходою. Престо довго стояв, опустивши голову. Потім прошепотів з гіркою посмішкою:

— Вірний друг... до чорного дня... Ну що ж... Тепер тільки добрий чарівник міг би допомогти мені врятувати справу. Та, на жаль, у житті таких випадків не буває...

ФЛЕРДОРАНЖ

Престо прокинувся о шостій годині ранку у своїй великій білій спальні, де вікна були зачинені, а чисте, охолоджене повітря подавалося за допомогою кондиційної установки. Окинувши поглядом кімнату, Престо подумав: "Скоро з усім цим доведеться розстатися", зітхнув, поглянув на годинник. "Можна ще полежати хвилин п'ятнадцять", і простягнув руку до нічного столика, на якому лежала купка вечірніх газет. Учора він так стомився, що не встиг їх прочитати.

Розгорнувши першу газету, Престо почав швидко переглядати її. Одна стаття привернула його увагу. Токіо читав і хмурився дедалі більше. Потім раптом зім'яв газету, кинув на підлогу й обурено вигукнув:

— Яка гидота!

Відкинувшись на подушку, він ніби завмер. Лежав нерухомо, обличчя наче скам'яніло. Тільки зведені брови і часте дихання свідчили про

внутрішнє хвилювання і напружену роботу мозку. Минуло вже двадцять хвилин, а він усе ще лежав у тій самій позі.

І раптом, як людина, що розв'язала важке завдання, він ожив і різким рухом простягнув руку до кнопки електричного дзвоника.

— Себастьян! Швидше гарячої води для гоління! Приготуйте костюм! — сказав Тоніо старому слузі, що ввійшов у кімнату, а сам у нічній смугастій піжамі і туфлях на босу ногу попрямував у ванну кімнату, стіни якої були облицьовані рожевим мармуром.

— Не знаєте, міс Еллен встала? — запитав він через відчинені двері, коли Себастьян приніс воду.

— Міс завжди разом з пташками встає, — відповів старик.

"Не змінила своїх звичок", — подумав усміхаючись Тоніо і сказав:

— Чудово! Приготуйте швидше кофе на веранді і скажіть Джеффрі, щоб подав машину.

Через кілька хвилин він вибіг на другий поверх, швидко пройшов довгий коридор і уповільнив ходу, наближаючись до кімнати Еллен. Постояв біля дверей, із-за яких чути було спів дівчини, перевів подих, зігнав останні сліди заклопотаності з свого обличчя і постукав.

Еллен відчинила двері. Скісні промені ранкового сонця золотили її волосся і біле плаття.

— Містер Престо! — здивовано, але навіть без тіні незадоволення вигукнула вона. — Що означає цей ранній візит?

— Міс Еллен! — весело відповів Престо. — Ранок чудовий, і мені прийшла в голову думка: чи не прогулятися нам, перш ніж їхати в студію? У нас сьогодні велика робота, найважчі кадри, а ніщо так не освіжає, як ранкове повітря.

Безтурботний, веселий настрій Престо передався і Еллен. Давно вже вона не бачила його таким життєрадісним.

— Чудова думка! — відповіла дівчина посміхаючись.

— Тоді біжімо, поспішаймо! Кофе вже готове, а поки ми снідатимемо, шофер заправить і подасть машину.

Обпікаючись кофе, вони жартували і поводились, мов школярі, які придумали веселу витівку і поспішають виконати свій задум.

З боку під'їзду почувся короткий низький гудок, який сповіщав, що машина прибула.

-— Чуєте? — сказав Престо. — Це доля кличе нас. Поспішаймо ж назустріч нашій долі!

Цього ранку поведінка і слова Престо були якісь загадкові.

Незабаром останні будови Голлівуда лишилися позаду. Рівна дорога вела в далечінь. На обрії синіли гори. З обох боків дороги тягнулися плантації. У гіллі дерев щебетали пташки. Чисте каліфорнійське небо розкинулося над родючим краєм. Ранкове повітря було ще свіже і сповнене гіркого запаху трав. Престо і Еллен дихали на повні груди.

— Як гарно! — захоплювалась Еллен і жмурилась у промінні ще низького сонця.

— Так, давно ми з вами не бачили природи, — сказав Престо.

На його обличчі, в його позі відбивалося глибоке задоволення, як у людини, що благополучно перенесла тяжку операцію.

— Пам'ятаєте нашу хатину на березі Ізумрудного озера? — говорив він замріяно. І, весело сміючись і сперечаючись, вони почали згадувати різні випадки.

— Ви були страшенно суворою хазяйкою, — жартував Престо. — Безжалісно виганяли нас із Піпом, коли починали прибирати в кімнаті.

— З чоловіками інакше не можна, — відповіла Еллен. — Вони не розуміють, що заважають.

— З чоловіками! — розсміявся Престо. — А до речі, яка доля другого чоловіка, якого ви виганяли.

Еллен запитально подивилась на Престо.

— Та ви ж мене разом з Піпом виганяли. Що з ним?

— Він у добрих руках, — відповіла Еллен і, зітхнувши, додала: — Я не знала, чи зручно мені переїжджати у ваш будинок із собакою.

— Неодмінно випишемо його! — поспішно вигукнув Престо, помітивши в тоні Еллен нотку суму.

З обох боків дороги замелькали низькі білі кам'яні огорожі плантацій. Саме цвіли апельсинові дерева. Немов лапатий сніг біліли серед густої зелені китиці квітів. Тонкий аромат сповнював повітря.

— Дивіться, скільки флердоранжа заготовлено для наречених! — вигукнув Престо.

В одному місці гілки звисали через огорожу до самісінької дороги.

— Стійте, Джеффрі! — звелів Престо шоферові.

Машина зупинилась Престо вискочив з автомобіля, зірвав кілька гілок і повернувся.

— Їдьмо далі.

Машина рушила Престо подав флердоранж Еллен.

— Приколіть до грудей. А цю китицю до зачіски. Ось так. Одна наречена вже є.

Еллен почервоніла, мимоволі вийняла з сумочки дзеркальце і подивилася в нього. В білому платті, з білим флердоранжем вона й справді була схожа тепер на наречену.

— Бракує тільки фати! — зауважив Престо, милуючись Еллен.

— Ото який сват знайшовся! — сказала Еллен, нахмурившись — За кого ж ви мене сватаєте?

Престо подивився їй прямо в очі, помовчав, нахилив голову і відповів тихо й серйозно.

— За себе.

Еллен зблідла, опустила очі.

— Ваші жарти заходять надто далеко, містер, — суворо промови та вона.

— Це не жарти, — вів далі Престо так само тихо і серйозно. — Міс Еллен! Ви пам'ятаєте, що я вам сказав, коли ви згодилися грати роль героїні? "Ваша доля тепер зв'язана з моєю долею". Чому ж не зробити цей зв'язок ще міцнішим? Кращої дружини мені, далебі, не знайти.

Це було так несподівано, що Еллен, відкинувшись на спинку, здавалося, втратила свідомість. Очі и були заплющені, обличчя ще більше зблідло. Потім губи її затремтіли, і вона прошепотіла, не підводячи очей.

— Я не можу бути вашою дружиною, містер Престо!

— Чому?

— Тому що... Тому що ви знаменитий артист, мільйонер, а я проста і бідна дівчина. У бідних дівчат є своє самолюбство, містер.

— Я знаменитий артист? Я мільйонер? — вигукнув Престо і, знову понизивши голос, сказав: — Справді, я був знаменитим артистом у своєму колишньому існуванні. Але тепер я такий же початківець, нікому не відомий артист, як і ви. Справді, я був мільйонером. Але тепер я такий же бідняк, як і ви Чи знаєте ви, що навіть вілла, в якій ми живемо, заставлена, і нас можуть виселити на вулицю, якщо я в строк не заплачу боргу? Як бачите, ми тепер одне одного варті. Ви варті навіть більше, ніж я. Бо така дівчина, як ви, може розраховувати на кращу партію.

— Я ніколи не вважала, що одруження — це вигідна операція, — палко заперечила вона. — Я не боюся нужди і клопоту.

— Тоді в чому ж справа? Я не подобаюсь вам? Ви не любите мене?

— Ви любите іншу, — ухилилась Еллен од прямої відповіді.

— Ви натякаєте на міс Люкс? — запитав Престо. — Правда, я захоплювався її красою. Але коли узнав її ближче як людину, то переконався, що ми з нею різні люди... Під час свого останнього ділового побачення з нею я сам був вражений тим, що її чарівність зникла для мене. І тоді ж я зрозумів причину цього: ви ввійшли в моє життя.

На щоки Еллен повертався рум'янець.

— Чому саме зараз ви освідчуєтесь? Це так несподівано і начебто несвоєчасно, якщо взяти до уваги...

— Справді, момент може здатися непідхожим. Але саме такий момент — найкраще випробування щирості і сили почуття... Ви знаєте трагедію знаменитих і багатих людей. Ця трагедія полягає в тому, що вони ніколи твердо не знають, чи віддають їм руку і серце з любові, чи через їх славу та гроші. По-справжньому любить той, хто не відмовиться від коханого і в тяжкий час, перед лицем злиднів і жорстокої боротьби за життя, як це й показано в моєму фільмі. Будьте ж такою героїнею не тільки на екрані, але й у житті! Це дасть мені нові сили для боротьби, — закінчив він з щирим почуттям і обережно поклав свою руку на руку Еллен, з хвилюванням чекаючи її відповіді. Вона глибоко зітхнула, помовчала і, нарешті, відповіла:

— Ні в щасті, ні в нещасті я не залишу вас, Престо... якщо тільки ви любите мене.

— А ви? Ви любите мене?

— Я полюбила вас ще там, на березі Ізумрудного озера. Полюбила раніше, ніж узнала, що ви Антоніо Престо!

Престо поцілував її руку і крикнув:

— Джеффрі! В кіностудію! На повну швидкість! Ми й так, здається, запізнилися.

СТАТИСТИ НА АВАНСЦЕНІ

— Заїдьмо спочатку в контору до вашого дядечка, — сказав Престо.

Баррі був дуже здивований, коли побачив Престо і уквітчану флердоранжем Еллен, які входили в його кабінет.

— Містер Баррі! — вигукнув Тоніо, вітаючись із стариком. — Я прийшов повідомити вас про наші заручини. Сподіваюсь, ви як опікун міс Еллен, а також близький її родич, нічого не маєте проти нашого одруження?

Баррі хотів щось відповісти, але поперхнувся од хвилювання. Відкашлявшись, він сказав:

— Поздоровляю. Я дуже радий. Але як усе це несподівано!

— Для батьків та опікунів це часто буває несподіваним, — сміючись відповів Престо і міцно потис руку старого педагога. — А тепер, — сказав він, — я прошу вас ось про що. Зараз же, негайно пошліть у всі газети оголошення про майбутнє одруження.

— Для чого це? — здивувалась Еллен.

— Так робиться завжди, — відповів Престо. — Тепер, міс Еллен, ходімо в кіностудію.

Ввійшовши у великий павільйон, Престо зразу помітив, що тут діється щось незвичайне. У приміщенні було повно людей: усі робітники, декоратори, артисти зібралися тут. Прийшли навіть ті, хто не брав участі в зйомці епізоду. Декорації відсунуті, височів тільки пульт управління, з якого режисер дає свої накази. Настрій у всіх був піднесений. Обличчя пожвавлені і схвильовані. Всі немовби чогось чекали.

З натовпу вийшов один із статистів і голосно сказав:

— Увесь колектив знає про ті труднощі, які переживає наше кінопідприємство. Робітники, службовці, кіноартисти занепокоєні цим. На жаль, містер Престо не обговорив разом з нами питання про становище, яке створилося. Ми б хотіли послухати його сьогодні.

Тоніо Престо не міг не визнати, що цей докір має підстави. Він звик працювати самостійно і поводився не як голова кооперативного підприємства, а як директор фірми, йому здавалося, що коли співробітники беруть участь у дивідендах, то більш нічого й не треба. Престо відкрито визнав помилку, пояснивши її своєю недосвідченістю в громадських справах.

Потім статист-делегат сказав, що на мітингу всіх працівників підприємства було прийнято таку резолюцію: до закінчення картини всі без винятку одержуватимуть заробітну плату в половинному розмірі, а якщо треба буде, то й менше.

Це для Престо було великим полегшенням, і він почав дякувати, але з рядів, які стояли перед ним, почулися крики: "Нема за що!.. Спільна справа!.. Спільні інтереси!.. Краще половина заробітної плати, ніж безробіття!"

"Знову невлад!" — з досадою на себе подумав Престо.

Потім організували короткий мітинг, на якому обрали комітет для керівництва підприємством. А головою члени комітету обрали Престо.

Кінопідприємство Престо ставало на нові рейки, змінювало свій характер.

Гофман хмурився і тримався осторонь. Йому пропонували ввійти до складу ревізійної комісії, але він відмовився.

Покінчивши з усім цим, робітники взялися за роботу з таким завзяттям, немовби йшли на штурм.

Поки вони наводили в павільйоні порядок, порушений мітингом, Гофман одвів Престо вбік і сказав занепокоєно:

— Я хотів вас попередити про нову серйозну неприємність, яка стосується особисто вас і...

— Ви говорите про нову кампанію, яку підняли вечірні газети?

— Я маю на увазі і статті, надруковані сьогодні вранці. Вони дійшли до ще більшого безстидства...

— До речі, я й забув сповістити своїх товаришів по роботі про одну новину! — вигукнув Престо, немовби забувши про газети, і попрямував до Еллен.

Гофман нічого не розумів. Йому здавалося дивним, що Престо надав так мало значення новій газетній кампанії і, замість того, щоб обговорити це питання разом з ним, біжить сповіщати про якусь новину.

А Престо, підійшовши до Еллен і взявши її за руку, голосно сказав:

— Алло! Припиніть на хвилину роботу!

Настала очікувальна тиша.

— Я забув, дорогі товариші, поділитися з вами своєю радістю. Міс Еллен Кей зробила мені честь, погодившись стати моєю дружиною.

Еллен засоромилась і подумала:

"Ну навіщо він так широко оголошує про наші заручини! Наче поспішає весь світ повідомити про це".

Почулися привітальні вигуки і дружні аплодисменти. Всі кинулися поздоровляти Престо і Еллен. У Тоніо, немов у президента на традиційному прийомі в Білому домі, від рукостискань навіть рука заболіла.

Артистки, увагу яких давно вже привертав флердоранж Еллен, оточили її щільним колом. Спостережлива Еллен звернула увагу на те, що деякі артистки дивилися на неї немов із співчуттям, у декого в очах світилися приховані посмішки, а в посмішках — образлива двозначність.

"Чому вони так дивляться на мене? — думала вона, відчуваючи збентеження і тривогу. — Може, в них говорить прихована заздрість", заспокоїла себе Еллен.

Декорації були поставлені на місце, зйомка почалася. Ніколи ще артисти не грали з таким піднесенням. Сам Престо і Еллен перевершили себе.

Гофман крутив ручку, відчуваючи незвичайне хвилювання. Якщо фільм до кінця піде на такій художній висоті, то це буде світовий шедевр і Гофман дістане свою частину слави. Переможців не судять.

— Баста! — крикнув Престо, коли апарат перестав тріскотіти. — Ми сьогодні, здається, добре попрацювали. Жодного кадру не довелося перезнімати.

НЕСПОДІВАНИЙ УДАР

Повернувшись із кіностудії, Еллен пройшла в свою кімнату. Вона стомилася від роботи і переживань сьогоднішнього дня. їй захотілося розібратись у всьому, що сталося. Еллен обережно поставила гілочки флердоранжа у вазочку, доторкнулась губами до білих ароматних квіток і сіла у глибоке крісло.

Чи не дивне життя? Наче забавний кінофільм "з несподіваними сюжетними поворотами", як каже Престо. Спокійні видові кадри Ізумрудного озера. Тиша, яку потрушує тільки далекий шум гейзерів, одноманітний ритм цього безперервного шуму відзначає біг днів, тижнів, місяців, схожих один на одного...

І раптом немов збожеволілий механік несамовито почав крутити ручку проекційного кіноапарата...

Подорож, мелькання станцій, міст, нові враження, нові люди... Вілла Престо... І ось вона, простушка Еллен Кей — кіноартистка, а Тоніо Престо — її наречений.

Їй радісно і трохи страшно. Як дивно дивилися на неї в студії кіноартистки! Невже вони такі заздрісні? І нехай заздрять! Еллен сповнюється почуттям гордості. Вона перемогла цих виряджених ляльок! Шкода тільки, що у Тоніо стільки неприємностей і прикростей. Чому люди такі злі? Що їм зробив Тоніо?

Але це мине. Усе влаштується. І вона буде щаслива з Тоніо. У них будуть діти. Без дітей життя не повне. Якщо народиться хлопчик, вона назве його Тоніо. Якщо дівчинка...

Еллен повертає голову, немовби шукаючи відповіді, бачить біля крісла столик і на ньому кілька листів.

Це здивувало її. Досі вона ні від кого не одержувала листів, а тут одразу декілька. Поздоровні? Але ж це не могло бути так швидко...

Еллен розірвала перший конверт. Там лежала складена в кілька разів газетна вирізка. Еллен почала читати і раптом відчула, що їй невистачає повітря.

Це була стаття про Престо і про неї.

"Всесвітньовідомий колись кіноартист, — говорилось у статті, — який зробив кар'єру не стільки сумнівним талантом, скільки своєю виключною потворністю, ніколи не відзначався моральністю. Газета має цілком певні відомості про брудні оргії, які влаштовував цей огидний карлик-потвора у своїй віллі, його моральна потворність уже тоді перевершувала безмірну фізичну потворність..."

Далі згадувалась темна історія з міс Люкс, до мільйонів якої добирався спритний пройдисвіт без честі і совісті.

"Тільки виключна добрість міс Люкс врятувала його від довічного тюремного ув'язнення, — було сказано в статті, — а може, й від електричного крісла, давно вже цілком заслуженого цією аморальною особою, цим чудовиськом розпусти...

Його злочини вже не вміщалися в карликовому, потворному тілі. Підозрілі "вчені", які застосовують недозволені законом методи лікування, перетворили маленького карлика-потвору на великого негідника. Пропорційно зросли і його злочинні витівки. "Новий Престо" вже не задовольняється таємними злочинами. Розпутний до самих кісток, він кидає відкритий виклик моралі, громадській думці,

знущаючись над нашими добрими американськими звичаями. Він топче їх ногами, зневажає найсвятіші почуття, ганьбить нашу країну.

Він знайшов десь дівчину, — хай усі знають її ім'я: якусь Еллен Кей, — мабуть, таку ж розпутну, як і він сам, або ж дурку, яка в галузі моралі не вміє відрізнити праву руку од лівої. Незаконна дочка сторожа Ієллоустонського парку, мабуть, поласилася на міфічні мільйони Антоніо Престо. Надруковані фотографії — Еллен Кей біля відчиненого вікна, із шваброю в руці, і Престо біля того самого будинку — не залишають сумніву в правдоподібності всієї цієї історії. І ось Престо відкрито поселяє її в своєму будинку. Він..."

Але далі Еллен не могла читати. її реакція була більш бурхлива і гостра, ніж у Тоніо. Еллен схопилася з крісла і, немов перенесена вихром, уже стояла перед Престо, влетівши в його кабінет без попередження.

ДОЛЯ ФІЛЬМУ ВИРІШУЄТЬСЯ

Глянувши на Еллен, Престо зрозумів, що вона знає все. Цього треба було сподіватися. Рано чи пізно вона дізналася б...

— Нашому весіллю не бути, і я зараз же виїжджаю од вас! — вигукнула вона, майже з гнівом дивлячись на Тоніо,

Престо підвівся і стояв мовчки. Він розумів, що треба дати вилитися цьому вибуху обурення.

— Ви обманули мене! Не любов примусила вас освідчитися мені. Вами керували найблагородніші рицарські почуття. Я розумію це і дякую вам. Але не можу прийняти цієї жертви. Ви тільки пожаліли мене, а я... я повірила у вашу любов...

Голос дівчини уривався, ноги не тримали її. У відчаї вона майже впала в крісло і, закривши обличчя руками, заридала, як ридають глибоко і незаслужено ображені діти.

Престо дивився на неї з глибоким сумом, але все ще мовчав. Нехай облегшиться сльозами. І тільки тоді, коли ридання її почали затихати, Престо подав їй склянку води.

— Випийте і заспокойтесь, — сказав він ніжно, але разом з тим строго, мов дитині, якою вона по своїй натурі й була.

Зуби цокотіли об склянку, вода проливалася на килим, але Еллен надпила трохи і заспокоїлася. Тоді Престо сказав:

— Ви глибоко образили мене, міс Еллен!

Тоніо досяг мети: вона думала, що Престо виправдуватиметься, захищатиметься, а він сам перейшов у наступ, обвинувачував її. Ця несподіванка примусила її зосередитися. Тепер Еллен могла слухати і розуміти, що їй кажуть.

— Я? Вас? — запитала здивовано дівчина і перестала навіть плакати. Вона тільки схлипувала.

— Так, ви мене глибоко образили, — повторив Престо.

Він витяг із верхньої бокової кишені шовкову синю хустку з білими горошинками і витер їй очі. Ця вільність теж вразила її, і Еллен не знала, як на неї відповісти. А Престо вів далі:

— Не будемо більше плакати. Сльози не допоможуть. Поговорімо серйозно. Ви образили мене тим, що усумнилися в моєму коханні до вас. Я не той жахливий злочинець, яким зображають мене газети, але й не такий уже рицар, як ви собі уявляєте. Я гаряче сприймаю всяку

несправедливість, але, запевняю вас, не поспішав би освідчуватись першій-ліпшій скривдженій, хоча б навіть сам був якоюсь мірою винен у цій кривді. Признаюсь, якби не було цих огидних статей, я освідчився б вам не сьогодні, а завтра, можливо післязавтра. Але я зробив би це. Газети тільки дали поштовх, змусили мене самого зрозуміти гостріше і глибше, як я вас кохаю, наскільки дорогі мені ваші інтереси і ваша честь. Зрозумійте, якщо ви тепер навіть пішли б з мого дому, це нічого вже не змінило б. Ваша репутація однаково була б заплямована. Чи можу я допустити це, кохаючи вас? Якби ви пішли, то це тільки підлило б масла в огонь, викликало б нову хвилю брудних наклепів і стало б великим доказом правоти ворогів, а моєї провинності. Ні, на удар цих безчесних і безсовісних людей, які не пощадили навіть вас, не спинилися перед втручанням в особисте життя, образили честь дівчини, можна було відповісти тільки таким ударом, яким відповідаємо ми. Наше одруження одразу виб'є зброю з їх рук, заткне їм рота, і кампанія наклепів припиниться. Ось чому я й поспішав не тільки з освідченням, але й з широкою огласкою, яка так здивувала вас. Ви все зрозумієте, — говорив Престо, передихнувши, — коли подумаєте про причини, що викликали всю цю мерзенну газетну кампанію. Адже це тільки одне кільце в ланцюгу їх боротьби зі мною. їм треба за всяку ціну погубити мою справу. Вороги бояться не тільки конкуренції. їх лякає те, що це перший крок до об'єднання кінопрацівників у їх боротьбі з підприємцями. їх лякає і те нове прагнення в моїй творчості, про яке вони вже знають, — викривати соціальні болячки нашого ладу. Ось чому вони так люто ополчилися проти мене. Спочатку вони хотіли знищити мене, розорити ще до того, як перша картина побачить світ. Це майже вдалося їм, але мене підтримали товариші по роботі. Разом з тим вороги весь час зводили наклепи на мене. І ось тепер вирішили завдати нового підступного удару: найбезсоромнішим наклепом посварити нас, розлучити нас із вами, роздавити морально, заподіяти психічну травму і цим вивести з ладу двох головних дійових осіб фільму — вас і мене. І фільм, розраховували вони, не буде закінчений, якби навіть у мене вистачило грошей. І чим гостріше ви сприйматимете удар, тим швидше вони досягнуть мети, тим більше торжествуватимуть. Невже ми дамо їм таке задоволення? Пережити це, звичайно, нелегко. Мені самому

здається, що за кілька годин я постарішав на двадцять років. Але я взяв себе в руки і сьогодні начебто грав навіть краще, ніж звичайно, хоча знав про газетні статті ще вчора і носив цей тягар у грудях. І ще одне. Від закінчення фільму залежить доля не тільки нас із вами, але й товаришів по роботі, готових відмовитися навіть од заробітку, аби тільки врятувати справу. Громадські організації допомагають нам. Невже ж у нас невистачить сил, і ми відступимо? Невже саме тепер ви покинете мене і візьмете назад своє слово? Доля фільму, доля всього підприємства у ваших руках.

Еллен уже не плакала. Але обличчя її виражало страждання. Вона вагалася. Престо з хвилюванням стежив за нею, чекаючи відповіді. Нарешті, вона сказала:

— Мені дуже важко, але я постараюся закінчити картину.

— І стати моєю дружиною? — швидко запитав Престо.

— На це запитання зараз відповісти ще важче... Не квапте мене, Престо. Дайте мені подумати.

— Добре. Я почекаю. Робота над фільмом заспокоїть вас, і тоді ми займемося своїми особистими справами. Правда ж?

І, заспокоєний, певний, що все закінчиться благополучно, він поцілував її руку.

ТРІУМФ

Оголошення про майбутнє одруження міс Еллен Кей з містером Антоніо Престо зробили свою справу. Газетна кампанія наклепів та інсинуацій ущухла. Але сліди її залишилися. Престо бачив, як глибоко страждає Еллен. Граючи роль героїні, вона збирала всі свої сили, щоб зосередитись, але її увага, мабуть, роздвоювалася. Деякі кадри

доводилось перезнімати, чого не бувало з самого початку постановки фільму. На щастя, кінець сценарію був сповнений трагічних переживань героя і героїні. Престо і Еллен могли вкладати у виконання свої особисті глибокі переживання. І деякі сцени проходили з приголомшуючою силою життєвої правди. Навіть Гофман, — людина, звикла до всього, — відчував незвичайне хвилювання і нервове тремтіння в руці, якою він крутив ручку кіноапарата. Гра Еллен час від часу піднімалася до рівня справжньої геніальності. Після закінчення зйомки таких сцен в ательє наставала незвичайна тиша. Всі були зворушені і приголомшені виконанням. На очах жінок і навіть чоловіків блищали сльози. Одного разу рудий, кремезний шотландець-тесляр, який сам немало пережив у житті, несподівано шумно захлюпав носом, і по його білому з ластовинням обличчю покотилися, мов горох, сльози. Це здивувало і засоромило його самого. Ніколи в житті він не плакав над власним нещастям, а тут не витримав. Але хіба мільйони таких самих простих людей не переживали чогось подібного? Гофман більше не сумнівався, що це буде один із тих світових фільмів, які скрізь і завжди зворушують серця і викликають сльози. "Можливо, Престо і правий, обравши цей новий шлях", думав Гофман.

А Престо, закінчивши зйомку, з головою поринав у господарські справи. Тепер йому допомагали комітет і правління офіціально відкритого кооперативного товариства. Справу, яку він розпочав, підхопили інші. Це спочатку трохи бентежило Престо, іноді викликало й незадоволення: він уже не міг більше сам один вирішувати долю підприємства, йому нелегко було освоїтися з новим станом речей, але відступати пізно — іншого виходу не було.

Незабаром вияснилося, що відмова колективу од частини заробітної плати ще не рятує становища. Грошей, як і раніш, невистачало. Комітет і правління звернулися до професійних організацій та організацій народного фронту. Підприємство набирало, на невдоволення Гофмана, дедалі ширшого громадського характеру, ставало все більш "лівим", усе більш "червоним". І боротьба загострювалась. Газети писали про фінансовий крах престовського підприємства, потім про те, що його

захопили "жидо-масони", ліберали, комуністи, що Престо "продався червоним" і став іграшкою в їх руках. Про фільм писали найнеймовірніші вигадки. Запевняли, що він потрясає всі основи політики і моралі, цивілізації та релігії і мало не загрожує самому існуванню Штатів. Збиралися голоси, які вимагали заборони фільму.

На довершення неприємностей Еллен явно уникала Престо. Вони бачилися тільки в студії. Під різними приводами Еллен відмовлялася повертатись додому з Престо в одному автомобілі, дома зараз же замикалась у своїй кімнаті.

В таких умовах доводилося працювати і закінчувати фільм. І все ж він був закінчений.

Почалося демонстрування фільму на екранах престовських кінотеатрів. Успіх перевершив усі сподівання. Публіка валом валила. Гра нового Престо викликала такий сміх, якому міг би позаздрити і потвора Престо. Але в цьому сміху було щось нове. Це був уже не тваринний, фізіологічний сміх, його скоріше можна було назвати сміхом крізь сльози.

Особливе враження справили на глядачів сцени, в яких брала участь нікому не відома артистка Еллен Кей. Глядачі, які заповнили зал, відчули незвичайну простоту і щирість гри Еллен. І тому захопленню публіки не було меж. Одна літня жінка з великими червоними руками, дивлячись, як управляється Еллен з білизною, голосно вигукнула:

— Одразу видно, що ця артистка вміє прати! І звідки вони таку викопали? Бач, як орудує!

В її устах це була найвища похвала.

Справжнє мистецтво зрозуміле всім. Думка старої трудівниці збігалася з думкою кількох видатних критиків, які прийшли подивитися новий фільм.

— Надзвичайно! — сказав один з них своєму товаришеві по перу. — Де тільки Престо взяв таку артистку? Повірте мені, вона затьмарить собою найяскравіші "зірки" кінематографії.

Престо, Еллен і Гофман сиділи в окремій ложі, уважно спостерігаючи, яке враження справляє картина на глядачів. У тих місцях, коли зал дрижав од сміху або чути було схлипування жінок, схвильованих грою Еллен, вони мимоволі самі поглядали на екран.

— От бачите, — казав Престо, звертаючись до Еллен. — А ви боялися, що зіпсуєте картину.

Гофман курив сигару за сигарою, схвально покректуючи.

Надзвичайний успіх зробив своє. Бариш це бариш, а "гроші не пахнуть", якого б походження вони не були, — так дивилися на речі ще комерсанти стародавнього Риму, що пустили в оборот це прислів'я. Багато підприємців не встояли перед баришами, що їх давав новий фільм, і почали брати його в прокат. Фронт було прорвано. За окремими підприємцями потягнулися компанії, а вслід за ними і великі концерни. Фільм розпочав свій побідоносний похід по Америці і Європі.

Навіть газети ворожого табору не могли не визнати високих якостей сценарію, музики, яку, до речі, написав сам Престо, і майстерності виконання. Новий Престо і Еллен одразу зійшли на небосхил світової кінематографії як зірки першої величини. Але й інші учасники, майже все молодь, вразили своєю грою, і в цьому була безперечна заслуга режисерського таланту Престо.

Пітч був сам не свій від безсилої злоби.

"Треба було озолотити цього спритника Престо, але не випускати його з рук. Хто ж знав?.."

Люкс меланхолійно думала:

"Я, здається, зробила велику дурницю, відштовхнувши Престо. Але хто ж міг подумати?.."

ЦЕ ТА...

Одного разу Еллен з Престо, Гофманом і двома кіноартистками під'їхала до фешенебельного кінотеатру. Учасників створення престовського кінофільму цікавило, як реагує на нього аристократична публіка Престо з великими труднощами пощастило умовити Еллен поїхати з ним.

В автомобілі Тоніо, скориставшись із того, що кіноартистки були зайняті жвавою розмовою з Гофманом, тихо запитав Еллен:

— Коли ж ви дасте мені відповідь, Еллен?

Вона догадалася, про що її запитує Престо, але нічого не відповіла, тільки губи її затремтіли.

Виходячи з автомобіля, Еллен побачила двох дам у дорогих манто. Вони з гострою цікавістю дивилися на неї.

— Гляньте! Це та, про яку писали газети! Новоз'явлена "зірка" екрана і amante (полюбовниця) Престо, — досить голосно сказала гостроноса дама.

— Так, це вона, — підтвердила повна. 1 вони безцеремонно провели Еллен поглядами.

Еллен смертельно зблідла, немов їй прилюдно дали ляпаса.

Весь кіносеанс вона просиділа нерухомо в глибині ложі, навіть не глянувши на екран. Даремно Престо намагався вивести її із задуми. Поведінка Еллен уже починала турбувати його.

Весь зал бурхливо аплодував, ніби на екрані були живі артисти.

"Невже навіть цей приголомшливий успіх не хвилює її?" — занепокоєно подумав Престо.

Не промовивши й слова, Еллен повернулась додому і одразу ж замкнулася в своїй кімнаті. Більше вона не могла стримуватись і дала волю сльозам.

У двері постукали.

"Престо, — подумала Еллен. — Як невчасно! Бідний! Він чекає відповіді. Але що я можу йому сказати?.."

Вона витерла хусткою сльози і відчинила двері.

На порозі стояла місіс Ірвін.

— Вибачте, міс, але я не затримаю вас, — промовила компаньйонка, дивлячись у почервонілі від сліз очі Еллен. Не чекаючи запрошення, вона сіла в крісло і сказала: — Ви плакали, міс. Я бачу це по ваших очах.

— Я й не приховую, — відповіла Еллен.

— Так, вам є чого плакати. За необдумані вчинки, за легковажну поведінку завжди доводиться розплачуватися сльозами, — повчально зауважила місіс Ірвін.

— За які необдумані вчинки, за яку легковажну поведінку? — спитала Еллен, відчуваючи, як кров заливає її щоки, обличчя.

Місіс Ірвін насмішкувато дивилася на неї.

— Годі вам, — суворо сказала компаньйонка. — Переді мною вам нема чого вдавати з себе овечку і пригноблену невинність. Ви прекрасно знаєте, про що йде мова.

— Запевняю вас, що не знаю.

— Справді? — посміхаючись запитала місіс Ірвін. — Тільки ви не знаєте того, про що пишуть усі газети, кричать і говорять на всіх перехрестках, у всіх штатах Північної і Південної Америки?

— Невже ви вірите цьому наклепу? — з обуренням вигукнула Еллен.

Місіс Ірвін знизала плечима:

— Чому ж про мене нічого такого не пишуть? Немає диму без вогню. Але зараз мова йде не про вас, а про мене. Містер Престо обманув мене, втягнув у надзвичайно невигідну для мене справу, запросивши у ваші компаньйонки, а по суті, щоб прикривати моєю присутністю розпусту...

— Ви забуваєтесь, місіс Ірвін! Розмова в такому тоні не може тривати!

— Заспокойтесь! Вона скоро закінчиться, — суворо сказала місіс Ірвін. — Повірте, що мені самій немає ні найменшого задоволення говорити з такою особою, як ви. Я не полюбовниця. Я бідна, але чесна жінка. Честь, добре ім'я — весь мій капітал, усе моє багатство. А я можу втратити його, лишаючись у цьому домі... Я змушена покинути вас.

— І чим швидше ви це зробите, тим краще, — сказала Еллен, відчуваючи, що ще хвилина, і вона не зможе стриматися.

— Про це не турбуйтесь. Я вже звеліла зібрати свої речі і подати автомобіль.

Гордо підвівшись, не подавши руки, навіть не глянувши більше на Еллен, місіс Ірвін велично виплила з кімнати.

Еллен майже непритомна впала на кушетку.

ОСТАННІЙ УДАР

Усе йде добре. Картина має успіх. Підприємство врятоване. Тепер лишилось одне: покінчити з самотністю холостяка.

Престо в піднесеному настрої ходив по кабінету. Він чекав Еллен, яка мала дати відповідь, чи буде вона його дружиною.

Еллен запізнювалась, у нетерпінні він ходив усе швидше.

Та ось, нарешті, в двері постукали. Престо кинувся відчиняти, маючи намір без слів обняти свою наречену. Широко розчинив двері і побачив перед собою містера Баррі — дядька Еллен.

Старик прийшов застебнутий на всі ґудзики, вигляд у нього був заклопотаний і навіть сумний.

— Містер Баррі! — вигукнув Престо, не маючи сил приховати своє розчарування. — Радий вас бачити. Здрастуйте. Але, признатись, я думав, що зустріну міс Кей. Сподіваюся, з нею все благополучно?

— Вона здорова, — відповів Баррі. — Але... Еллен просила мене переговорити з вами.

У Престо зразу підупав настрій.

— Сідайте, будь ласка, — сказав він ослаблим голосом. — Чому ж вона не могла сама переговорити зі мною?

Вони сіли.

— Це для неї було б дуже трудно, важко... Вона ж любить вас, містер.

— Вона відмовляється бути моєю дружиною? — швидко запитав Престо.

— Так, на превеликий жаль.

— О боже мій! Але ж чому? Яка причина?

— Я думаю, що ви самі знаєте її не гірше, ніж я.

— Мерзенний наклеп у газеті. Але ж ця справа уже кінчена, — гарячився Престо.

— Ця справа не може бути кінченою, містер Престо. Ви знаєте прислів'я: "Кидай грязюкою, щось та залишиться".

— Нічого не залишиться. Одруження — найкращий спосіб змити цю грязь. Та й чи варто звертати увагу?

— Вислухайте мене, містер Престо. Повірте, що я сам глибоко засмучений тим, що ваше одруження не відбудеться. Проте я цілком згоден з Еллен. Цього не повинно бути.

— Але чого ж тоді... досі вона нічим не дала зрозуміти, що її відповідь буде негативна?

— Вона жаліла вас і турбувалася про долю картини, не хотіла завдавати вам жалю, поки не буде знято останній кадр. Ви ж теж хотіли приховати від неї наклепи в газетах.

— Може, у неї знову виникли сумніви в тому, чи з любові я одружуюсь із нею, чи тільки з благородних мотивів?

— Вона вірить у вашу любов так само, як і я, і не сумнівається, що ви її щиро кохаєте. Але послухайте, що вона каже: "Про наклепи знає вся країна. І мене тепер знає вся країна як новоз'явлену кінозірку. І чим більша буде моя слава, чим вищий п'єдестал, тим більше людей показуватимуть на мене пальцями, двозначно підморгуватимуть, говоритимуть: "Це, знаєте, та сама..." Хіба мало людей покривали одруженням незаконний зв'язок, але пляма все-таки лишалася?

— Але ж наші стосунки були завжди чисті!

— Не сумніваюсь у цьому ні на хвилину, — промовив Баррі. — Але ж саме в цьому й полягає весь жах наклепу: кожен може вірити чи не вірити йому.

Престо схопився за голову і вигукнув:

— Від цього можна збожеволіти! Невже вона вирішила відмовитися й од артистичної кар'єри? Адже вона відразу дістала те, про що даремно мріють мільйони людей...

— Славу, гроші, хочете ви сказати? — перебив Баррі. — Честь людини дорожча від слави і грошей. Принаймні ми з Еллен так думаємо.

— Я думаю так само, — з деяким незадоволенням відповів Престо. — Але це втрата для мистецтва, для людей.

— Ви самі колись розповідали мені, що якась психопатка просила вас зберегти свою потворність, вашу невигойну рану для мистецтва і людей. І ви цілком розумно відповіли їй тоді, що така вимога безглузда і егоїстична.

Престо розумів правдивість цих доводів. Він був пригнічений і обеззброєний.

Вони сумно дивились один на одного. Нарешті, Престо сказав:

— Що ж ви з нею думаєте робити?

— Стати невідомими, виїхати туди, де нас ніхто не знає, і жити скромно і непомітно... І ще Еллен просила передати, що вона щиро бажає вам щастя і ніколи не забуде вас... Я не сумніваюсь, що вона нікого більш не полюбить, Еллен не така дівчина. Але життя її розбите. — Баррі підвівся і простягнув Престо руку, яка тремтіла від хвилювання. — Дякую вам, містер Престо, за все, і прощайте.

— Але хіба я не можу побачити її, попрощатися з нею? — вигукнув Престо.

— Для неї це було б занадто тяжко. Вона вже виїхала з дому.

І Баррі нетвердою ходою людини, яка глибоко страждає, вийшов з кімнати.

Престо опустився на стілець і стис голову руками.

Увійшов Себастьян, зітхнув, трохи потоптався біля дверей і сказав:

— Міс Кей поїхала, а містер Баррі замовив автомобіль.

— Я знаю, Себастьян, — відповів Престо, не відриваючи рук од голови.

Себастьян не виходив, він зітхав біля дверей.

— Я знаю також, про що ти хочеш запитати мене, — сказав Престо. — Міс Еллен і містер Баррі виїхали зовсім. Весілля не буде. Ми знову лишились удвох із тобою, старина.

В кімнаті на якийсь час настала тягуча і нестерпна тиша. Потім, немовби забувши про те, що в кімнаті Себастьян, Престо сказав сам собі вголос:

— А втім, ні. Тепер я не один. Правда, вороги завдали надзвичайно тяжкого удару. Ну що ж, цим самим вони тільки допомогли мені ще ясніше визначити свій шлях. Тепер мене вже ніхто не зіб'є, — я мститиму і боротимусь до останнього подиху.

Себастьян із страхом і повагою дивився на палаюче обличчя Тоніо, сповнене рішучості і гніву.

© БЄЛЯЄВ О. Р. Людина, що знайшла своє обличчя: Науково-фантастичні твори. — К.: Молодь, 1959. — 488 с. — (Бібліотека пригод та наукової фантастики).

© ФЕДОСЕНКО О. М., переклад з російської, 1959.